

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОЛІЩУК ЯНА РОМАНІВНА

УДК 343.222:343.226

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПСИХОЛОГІЧНЕ
НАСИЛЬСТВО

спеціальність 081 – Право
галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Я. Р. Поліщук

Науковий керівник
СТЕПАНЕНКО Оксана Василівна,
доктор юридичних наук, доцент

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Поліщук Я. Р. Кримінальна відповідальність за психологічне насильство. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – Право за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2026.

Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, присвяченим проблемам кримінальної відповідальності за психологічне насильство в Україні в умовах сучасного розвитку суспільних відносин, цифровізації та трансформації підходів до захисту прав людини. У роботі розглянуто теоретичні, нормативні та практичні аспекти кримінальної відповідальності за психологічне насильство, а також визначено основні напрями вдосконалення законодавства України у цій сфері.

У дисертації досліджено еволюцію поняття «насильство» у кримінально-правовій доктрині та законодавстві України. Встановлено, що історичний розвиток наукових підходів до розуміння насильства характеризується поступовим переходом від вузького трактування насильства виключно як фізичного впливу до сучасного комплексного підходу, який охоплює також психологічні, економічні та сексуальні форми насильства. Обґрунтовано, що насильство є динамічною категорією, зміст якої змінюється залежно від розвитку суспільних відносин, цифрового середовища та потреб правозастосовної практики. Доведено необхідність законодавчого закріплення єдиного визначення поняття «насильство» у КК України, оскільки відсутність чіткої дефініції спричиняє термінологічну неузгодженість та негативно впливає на ефективність правозастосування.

Визначено, що психологічне насильство є самотійною кримінально-правовою категорією, що полягає в умисному протиправному впливі на психіку особи шляхом погроз, залякування, переслідування, приниження, ізоляції, примусу, маніпулятивного контролю чи інших дій психологічного

характеру, спрямованих на придушення її волі, обмеження свободи волевиявлення або зміну поведінки всупереч її внутрішньому волевиявленню, внаслідок чого завдаються душевні страждання, порушується психічна недоторканність особи або заподіюється шкода її психічному здоров'ю.

У роботі проаналізовано термінологічні проблеми чинного кримінального законодавства України. Встановлено, що у КК України та інших нормативно-правових актах одночасно використовуються поняття «наси́льство», «психі́чне наси́льство», «психологі́чне наси́льство», «психологі́чний вплив», «погро́за засто́сування наси́льства», «наси́льницькі дії» та інші суміжні категорії без їх належного законодавчого визначення. Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення єдиного підходу до визначення психологічного насильства в кримінальному законодавстві України та запропоновано напрями вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за його прояви з урахуванням принципу правової визначеності та міжнародних стандартів захисту прав людини.

Визначено взаємозв'язок психологічного насильства та психологічного впливу. Виокремлено систему основних ознак психологічного впливу. Сформульовано кримінально-правові критерії відмежування психологічного насильства від суміжних форм психологічного впливу, а також від морально неприйнятної поведінки, яка не досягає рівня суспільної небезпечності, достатнього для криміналізації.

Здійснено класифікацію форм психологічного насильства залежно від способу прояву та впливу на психіку, мети та механізму впливу, сфери реалізації, способу здійснення та наслідків для потерпілого. Встановлено, що найбільш поширеними формами психологічного насильства є погрози, залякування, переслідування (сталкінг), приниження, примус, газлайтінг, віктимблеймінг, булінг, кібербулінг, мобінг та харасмент. Доведено, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології сприяють появі нових форм

психологічного насильства, які характеризуються високим рівнем латентності, складністю доказування та значним поширенням у цифровому середовищі.

У дисертації значну увагу приділено кримінально-правовій характеристиці окремих кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством, зокрема ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство», ст. 129 КК України «Погроза вбивством», ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» та ст. 355 КК України «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань». Встановлено, що попри різний зміст зазначених кримінальних правопорушень, усі вони тією чи іншою мірою передбачають психологічне насильство як спосіб вчинення діяння, його складовий елемент або фактор, що впливає на настання суспільно небезпечних наслідків. Виявлено низку спільних проблем правового регулювання та правозастосування, що зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії психологічному насильству.

Визначено, що одним із ключових напрямів удосконалення кримінально-правової відповідальності за психологічне насильство є підвищення рівня правової визначеності відповідних кримінально-правових норм. Насамперед це стосується необхідності конкретизації оціночних понять і ознак, що використовуються законодавцем під час конструювання складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством, зокрема таких, як систематичність, жорстоке поводження, реальність погрози та інші.

Також обґрунтовано, що не менш важливим напрямом удосконалення кримінального законодавства є забезпечення єдності правозастосування шляхом вироблення чітких критеріїв кваліфікації та відмежування кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством, від суміжних складів.

Виявлено, що окремого нормативного та доктринального опрацювання потребують питання врахування психологічного насильства як самостійного способу впливу на потерпілого у тих складах кримінальних правопорушень, де психологічне насильство має місце, але традиційно переважає акцент на фізичному насильстві. У цьому контексті перспективним напрямом розвитку кримінального законодавства є більш повне врахування різноманітних форм психологічного впливу, зокрема погроз, залякування, психологічного примусу, економічного тиску, інформаційного шантажу, репутаційних загроз та інших способів незаконного впливу на свободу волевиявлення особи.

Встановлено, що самостійним напрямом удосконалення кримінально-правового реагування має стати адаптація законодавства до поширення цифрових форм психологічного насильства, адже сучасні інформаційно-комунікаційні технології створюють нові можливості для здійснення психологічного насильства у таких формах як кібербулінг, онлайн-переслідування, цифровий контроль, інформаційний шантаж, систематичні погрози та інших форм психологічного впливу, які можуть завдавати потерпілим не меншої шкоди, ніж традиційні способи насильницької поведінки.

Крім того, у роботі досліджено міжнародний та європейський досвід встановлення кримінальної відповідальності за психологічне насильство. Виявлено, що у правових системах багатьох держав психологічне насильство визнається самостійною формою суспільно небезпечної поведінки та криміналізується через окремі склади кримінальних правопорушень або спеціальні механізми захисту потерпілих. Особливу увагу приділено досвіду Великої Британії щодо регулювання газлайтінгу та застосування концепції coercive control, Республіки Корея у сфері криміналізації сталкінгу, Франції щодо встановлення відповідальності за мобінг та Китаю у сфері протидії кібербулінгу. На підставі проведеного порівняльно-правового аналізу обґрунтовано необхідність гармонізації законодавства України з міжнародними та європейськими стандартами захисту прав людини.

Щодо сталкінгу запропоновано доповнити КК України окремою статтею «Переслідування особи (сталкінг)», яка передбачатиме кримінальну відповідальність за систематичне переслідування особи, нав'язування спілкування, стеження, спостереження або інші подібні дії, у тому числі із використанням електронних комунікацій. Обґрунтовано, що криміналізація сталкінгу забезпечить належний рівень кримінально-правового захисту особи від систематичного психологічного переслідування.

Стосовно мобінгу та газлайтінгу доведено недоцільність їх криміналізації як самостійних складів кримінальних правопорушень. Натомість запропоновано вдосконалити трудове, адміністративне та інформаційне законодавство, посилити механізми захисту потерпілих та запровадити ефективні гарантії запобігання ретравматизації осіб, які зазнали психологічного насильства.

У сфері протидії кібербулінгу запропоновано вдосконалити застосування вже існуючих норм кримінального законодавства до цифрового середовища, посилити захист персональних даних та цифрової безпеки особи, а також удосконалити процедури блокування незаконного контенту та видалення персональної інформації з відкритого доступу.

Узагальнено, що подальший розвиток кримінально-правового регулювання психологічного насильства в Україні повинен здійснюватися на засадах забезпечення правової визначеності, дотримання балансу між захистом прав людини та принципом *ultima ratio*, удосконалення цифрового регулювання, підвищення ефективності механізмів захисту потерпілих та інтеграції міжнародного досвіду у національну правову систему. Доведено, що формування комплексного підходу до протидії психологічному насильству сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правового захисту особи, зміцненню гарантій психічної недоторканності людини та розвитку сучасної системи захисту прав людини в Україні.

Ключові слова: права людини, компаративістика, порівняльний аналіз, кримінальне право, криміналізація, кримінальні правопорушення,

кримінальне правопорушення, суспільно небезпечні наслідки, кваліфікація, кримінальна відповідальність, насильство, психологічне насильство, психологічний вплив, домашнє насильство, сталкінг.

SUMMARY

Polishchuk Ya. R. Criminal Liability for Psychological Violence. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 – Law, specialty 081 – Law. – National University “Odesa Law Academy”, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2026.

The dissertation constitutes the first comprehensive scientific study specifically devoted to the issues of criminal liability for psychological violence in Ukraine under the conditions of the contemporary development of social relations, digitalization, and the transformation of approaches to the protection of human rights. The study examines the theoretical, regulatory, and practical aspects of criminal liability for psychological violence and identifies the main directions for improving Ukrainian legislation in this field.

The dissertation explores the evolution of the concept of “violence” in criminal-law doctrine and the legislation of Ukraine. It has been established that the historical development of scholarly approaches to understanding violence is characterized by a gradual transition from a narrow interpretation of violence exclusively as physical influence to a modern comprehensive approach encompassing psychological, economic, and sexual forms of violence. It is substantiated that violence is a dynamic category whose content changes depending on the development of social relations, the digital environment, and the needs of law enforcement practice. The necessity of legislatively establishing a unified definition of the concept of “violence” in the Criminal Code of Ukraine is demonstrated, since the absence of a clear definition causes terminological inconsistency and negatively affects the effectiveness of law enforcement.

Psychological violence is defined as an independent criminal-law category consisting in the intentional unlawful impact on an individual's psyche through threats, intimidation, stalking, humiliation, isolation, coercion, manipulative control, or other actions of a psychological nature aimed at suppressing the

individual's will, restricting freedom of expression of will, or altering behaviour contrary to the individual's internal volition, thereby causing emotional suffering, violating psychological integrity, or inflicting harm upon mental health.

The study analyses the terminological issues of the current criminal legislation of Ukraine. It has been established that the Criminal Code of Ukraine and other regulatory legal acts simultaneously employ the concepts of “violence”, “mental violence”, “psychological violence”, “psychological influence”, “threat of violence”, “violent actions”, and other related categories without providing proper legislative definitions. The necessity of establishing a unified approach to the definition of psychological violence in Ukrainian criminal legislation is substantiated, and directions for improving the legislative regulation of criminal liability for its manifestations are proposed, taking into account the principle of legal certainty and international human rights standards.

The relationship between psychological violence and psychological influence is determined. A system of the principal characteristics of psychological influence is identified. Criminal-law criteria for distinguishing psychological violence from related forms of psychological influence, as well as from morally unacceptable behaviour that does not reach the level of social dangerousness sufficient for criminalization, are formulated.

A classification of the forms of psychological violence is developed according to the method of manifestation and impact on the psyche, the purpose and mechanism of influence, the sphere of implementation, the manner of commission, and the consequences for the victim. It is established that the most common forms of psychological violence include threats, intimidation, stalking, humiliation, coercion, gaslighting, victim-blaming, bullying, cyberbullying, mobbing, and harassment. It is demonstrated that modern information and communication technologies facilitate the emergence of new forms of psychological violence characterized by a high level of latency, difficulties in proving their occurrence, and widespread dissemination within the digital environment.

Considerable attention is devoted to the criminal-law characteristics of specific criminal offences related to psychological violence, in particular Article 120 of the Criminal Code of Ukraine “Driving a Person to Suicide”, Article 126-1 “Domestic Violence”, Article 129 “Threat of Murder”, Article 146 “Unlawful Deprivation of Liberty or Abduction”, and Article 355 “Compulsion to Fulfil or Fail to Fulfil Civil-Law Obligations”. It is established that, despite the different nature of these criminal offences, all of them involve psychological violence to a certain extent either as a method of commission, a constituent element of the offence, or a factor influencing the occurrence of socially dangerous consequences. A number of common problems of legal regulation and law enforcement have been identified, necessitating further improvement of the criminal legislation of Ukraine in the field of combating psychological violence.

It is determined that one of the key directions for improving criminal liability for psychological violence is increasing the level of legal certainty of the relevant criminal-law provisions. This primarily concerns the need to specify evaluative concepts and characteristics used by the legislator when constructing the elements of criminal offences related to psychological violence, including such notions as systematic conduct, cruel treatment, the credibility of a threat, and others.

It is further substantiated that an equally important direction for improving criminal legislation is ensuring uniformity of law enforcement through the development of clear criteria for the qualification and differentiation of criminal offences related to psychological violence from related offences.

It is established that the issue of recognising psychological violence as an independent means of influencing a victim requires separate normative and doctrinal consideration in those criminal offences where psychological violence is present but where the emphasis has traditionally been placed on physical violence. In this context, a promising direction for the development of criminal legislation is the more comprehensive recognition of various forms of psychological influence, including threats, intimidation, psychological coercion, economic pressure,

informational blackmail, reputational threats, and other unlawful means of influencing an individual's freedom of will.

It is established that a separate direction for improving the criminal-law response should be the adaptation of legislation to the spread of digital forms of psychological violence. Modern information and communication technologies create new opportunities for committing psychological violence in such forms as cyberbullying, online stalking, digital control, informational blackmail, systematic threats, and other forms of psychological influence that may cause harm to victims comparable to that caused by traditional forms of violent behaviour.

Furthermore, the dissertation examines international and European experience in establishing criminal liability for psychological violence. It is established that in the legal systems of many states psychological violence is recognised as an independent form of socially dangerous behaviour and is criminalized through separate criminal offences or special victim-protection mechanisms. Particular attention is paid to the experience of the United Kingdom in regulating gaslighting and applying the concept of coercive control, the Republic of Korea in the criminalization of stalking, France in establishing liability for mobbing, and China in combating cyberbullying. On the basis of the conducted comparative legal analysis, the necessity of harmonizing Ukrainian legislation with international and European human rights standards is substantiated.

With regard to stalking, it is proposed to supplement the Criminal Code of Ukraine with a separate article entitled “Stalking”, establishing criminal liability for the systematic pursuit of a person, unwanted communication, surveillance, monitoring, or other similar actions, including those carried out through electronic communications. It is substantiated that the criminalization of stalking would ensure an adequate level of criminal-law protection against systematic psychological persecution.

Concerning mobbing and gaslighting, their criminalization as independent criminal offences is considered inappropriate. Instead, it is proposed to improve labour, administrative, and information legislation, strengthen mechanisms for the

protection of victims, and introduce effective safeguards against the retraumatization of individuals who have experienced psychological violence.

In the field of combating cyberbullying, it is proposed to improve the application of existing criminal-law provisions to the digital environment, strengthen the protection of personal data and digital security, and improve procedures for blocking unlawful content and removing personal information from public access.

It is concluded that the further development of the criminal-law regulation of psychological violence in Ukraine should be based on ensuring legal certainty, maintaining a balance between the protection of human rights and the principle of ultima ratio, improving digital regulation, enhancing the effectiveness of victim-protection mechanisms, and integrating international experience into the national legal system. It is demonstrated that the formation of a comprehensive approach to combating psychological violence will contribute to increasing the effectiveness of criminal-law protection of individuals, strengthening guarantees of psychological integrity, and advancing the modern system of human rights protection in Ukraine.

Keywords: human rights, comparative legal studies, comparative analysis, criminal law, criminalization, criminal offences, criminal offence, socially dangerous consequences, legal qualification, criminal liability, violence, psychological violence, psychological influence, domestic violence, stalking.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Поліщук Я. Р. Стан наукової розробленості поняття «наси́льство» в законодавстві та доктрині кримінального права України. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 6. С. 87-91. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2025.16>.
2. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство у кримінальному праві України: законодавче визначення та доктринальне тлумачення. *Юридичний вісник*. 2025. № 6. С. 283-289. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2025.35>.
3. Поліщук Я. Р. Види психологічного насильства в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2026. № 79. С. 111-114. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.79.21>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Поліщук Я. Р. Газлайтінг як різновид психологічного насильства. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.)*. Одеса, 2022. С. 110-112. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed602c62-99cb-44b7-b041-16231bd087aa/content>.
5. Поліщук Я. Р. Віктимблеймінг: поняття та його прояви в сучасному суспільстві. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.)*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 262-264. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/79425838-23c0-46c7-8bf0-f2179da9a290/content>.

6. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство як актуальна проблема сьогодення: кримінально-правовий аспект. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.). Одеса: Фенікс, 2024. С. 403-404. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/045e9f35-318d-4ca5-a91b-2848a1bd42d5/content>.

7. Поліщук Я. Р. Мобінг як різновид психологічного насильства: кримінально-правовий аспект. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 трав. 2025 р.). Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С. 533-535. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/662110d2-8789-455c-8e56-b1224cb668da/content>.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ.....	16
1.1. Стан наукової розробленості категорії «насильство» у теорії кримінального права та кримінальному законодавстві України.....	16
1.2. Поняття психологічного насильства у кримінальному праві України та зарубіжних держав.....	42
РОЗДІЛ 2. ФОРМИ ПРОЯВУ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА ТА ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ.....	68
2.1. Психологічний вплив у механізмі психологічного насильства та його кримінально-правове значення.....	68
2.2. Класифікація форм прояву психологічного насильства та їх кримінально-правова характеристика.....	93
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА.....	128
3.1. Кримінально-правова оцінка психологічного насильства в Особливій частині Кримінального кодексу України.....	128
3.2. Напрями вдосконалення кримінального законодавства України у сфері регламентації відповідальності за психологічне насильство.....	154
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ.....	214

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України – Кримінальний кодекс України

КНР – Китайська Народна Республіка

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

РК – Республіка Корея

Стамбульська конвенція – Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблематика психологічного насильства у сучасному суспільстві набуває дедалі більшої актуальності у зв'язку зі зміною форм міжособистісної взаємодії, розвитком цифрового середовища, поширенням домашнього насильства та збільшенням випадків прихованого психологічного впливу на особу. На відміну від фізичного, психологічне насильство часто не залишає очевидних зовнішніх проявів, однак здатне спричиняти глибокі та тривалі наслідки для психічного здоров'я людини, її соціальної адаптації та здатності реалізовувати власні права й свободи.

У сучасній кримінально-правовій доктрині питання психологічного насильства залишається дискусійним. Відсутність єдиного підходу до визначення його сутності, ознак та форм прояву ускладнює практику застосування кримінального законодавства та негативно впливає на ефективність захисту потерпілих осіб. Водночас чинне законодавство України використовує низку суміжних понять – «психічне насильство», «психологічне насильство», «погроза», «психологічний вплив», – не забезпечуючи їх достатньої термінологічної узгодженості.

Актуальність теми обумовлена також зростанням кількості правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, булінгом, психологічним тиском у трудових відносинах, а також поширенням інформаційних технологій, що створюють нові форми впливу на психіку людини. У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні комплексного наукового підходу до розуміння психологічного насильства як самостійної кримінально-правової категорії.

Особливого значення дослідження набуває в умовах європейської інтеграції України та необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами захисту прав людини. Практика Європейського суду з прав людини, положення Стамбульської конвенції та міжнародних

актів у сфері протидії насильству вимагають від держави створення ефективних правових механізмів запобігання психологічному насильству та захисту потерпілих.

Таким чином, вибір теми дослідження «Кримінальна відповідальність за психологічне насильство» обумовлений необхідністю комплексного теоретичного осмислення даного явища, удосконалення понятійного апарату кримінального права, а також вироблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності кримінально-правового реагування на різні форми психологічного впливу. Актуальність теми зумовлюється також потребою усунення прогалин і колізій у кримінальному законодавстві України, вироблення чітких критеріїв кваліфікації відповідних діянь та забезпечення єдності правозастосовної практики.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці українських та зарубіжних учених у галузі кримінального права, кримінології, психології та теорії держави і права, у яких досліджуються загальнотеоретичні та спеціальні проблеми кримінально-правової протидії насильству, зокрема питання поняття та ознак насильства, криміналізації суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із психологічним впливом на особу, правової природи психологічного насильства, а також особливостей кримінальної відповідальності за його вчинення. Значна увага у наукових дослідженнях приділяється питанням кваліфікації діянь, пов'язаних із психологічним насильством, встановленню меж кримінально-правового втручання, проблемам доказування та визначення суспільно небезпечних наслідків психологічного впливу.

Значний внесок у дослідження даної проблематики серед вітчизняних науковців зробили: А. Б. Блага, В. І. Борисов, О. С. Бондаренко, І. А. Ботнаренко, Р. В. Вереша, Л. М. Герасіна, Є. С. Гіденко, О. О. Гриньків, О. М. Гумін, О. Л. Гуртовенко, І. І. Давидович, О. М. Джужа, А. Я. Донченко, О. О. Дудоров, О. І. Зінсу, В. П. Іванова, О. М. Ігнатов, Р. В. Кифлюк, І. В. Козич, Д. О. Колодін, І. А. Кочергіна, О. В. Лапа, В. О. Навроцький, Л. А.

Наконечна, В. А. Оверчук, І. В. Озерський, О. І. Саско, К.О. Сахарова, Г. М. Собко, А. А. Сорокіна, О. С. Сотула, О. В. Степаненко, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, А. Я. Шугало та ін. Серед зарубіжних дослідників вивченням психологічного насильства та його проявів займалися: Дж. Бартц, Л. Блісс, Л. Вокер, С. Вуд, С. Галді, Дж. Горрокс, Л. Гудман, Е. Гутовскі, М. Джонсон, Г. Дуглас, М. Ідзумі, М.-Ф. Ірігоєн, М. Йошихама, С. Камано, Д. Кан, Е. Кім, В. Кляйн, Б. Крахе, В. Кумарі, Г. Лейманн, Й. Лім, А. Лоцін, М. Маріні, Д. Норс, М. Окуяма, К. О'Лірі, Й. Осада, В. Раян, П. Сміт, Е. Старк, Т. Фудзівара, В. Чінквеграна, Б. Чо та ін.

У науковій літературі питання насильства традиційно розглядаються крізь призму фізичного впливу, тоді як психологічне насильство тривалий час залишалося недостатньо дослідженим. Окремі аспекти цієї проблематики аналізувалися під час дослідження домашнього насильства, примусу, погроз, булінгу та інших форм психоемоційного впливу, однак комплексного підходу до розуміння психологічного насильства як окремої кримінально-правової категорії досі не сформовано.

Наукова дискусія характеризується відсутністю єдиного підходу до визначення поняття «психологічне насильство», його змісту, ознак та критеріїв відмежування від суміжних форм протиправної поведінки. Дискусійними залишаються також питання щодо меж криміналізації психологічного насильства та форм його прояву. Саме це зумовлює необхідність подальшого теоретичного дослідження відповідної проблематики.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», міжнародно-правові акти у сфері захисту прав людини, інші нормативно-правові акти національного законодавства, а також норми законодавства окремих іноземних держав у сфері встановлення відповідальності за психологічне насильство.

Емпіричну основу дослідження становлять рішення судів, розміщені в Єдиному реєстрі судових рішень, правові висновки Верховного Суду, а також правові позиції Європейського Суду з прав людини у сфері протидії психологічному насильству, що дозволяють комплексно оцінити сучасний стан кримінальної відповідальності за психологічне насильство та визначити основні напрями його вдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до планів Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: 234/2-Б «Роль правничої науки у вдосконаленні національної правової системи в рамках глобального партнерства та євроінтеграційного розвитку України» на 2025-2030 роки та №148/3-Б «Регіональна юридична наука: сучасні завдання» на 2019-2024 роки; науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Тенденції та напрямки сучасного розвитку кримінального права» на 2021-2025 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людиноцентристському вимірі у цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз психологічного насильства як кримінально-правової категорії, визначення його сутності, ознак та форм прояву, дослідження особливостей кримінальної відповідальності за діяння, пов'язані з психологічним насильством, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання:

- дослідити еволюцію поняття «насильство» у кримінально-правовій доктрині;

- визначити сутність та надати визначення психологічного насильства;
- дослідити міжнародний досвід правового регулювання та кримінальної відповідальності за психологічне насильство;
- встановити проблеми термінологічної неузгодженості у чинному законодавстві;
- визначити взаємозв'язок психологічного насильства та психологічного впливу;
- здійснити класифікацію психологічного насильства;
- визначити особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством;
- проаналізувати вплив цифрового середовища на поширення нових форм психологічного насильства;
- визначити пріоритетні напрямки вдосконалення кримінального законодавства України щодо відповідальності за психологічне насильство з урахуванням міжнародного досвіду;
- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України у частині встановлення відповідальності за психологічне насильство з урахуванням міжнародних і європейських стандартів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері встановлення та реалізації кримінальної відповідальності за психологічне насильство.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за психологічне насильство.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає система філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання правових явищ, комплексне застосування яких забезпечило всебічність, об'єктивність та наукову достовірність отриманих результатів. Використання відповідних методів дослідження

обумовлювалося особливостями мети, завдань, об'єкта та предмета дисертаційної роботи.

Діалектичний метод використано як універсальний метод наукового пізнання, що дозволив дослідити психологічне насильство як динамічне соціально-правове явище, яке змінюється залежно від розвитку суспільних відносин, кримінального законодавства та міжнародних стандартів захисту прав людини. За допомогою цього методу досліджено взаємозв'язок між соціальними процесами, розвитком інформаційного суспільства та трансформацією форм насильницької поведінки.

Історико-правовий метод застосовано під час дослідження генезису поняття «насильство» у правовій доктрині та законодавстві України, починаючи з періоду Київської Русі та закінчуючи сучасним етапом розвитку кримінального права. Використання цього методу дозволило простежити еволюцію уявлень про фізичне, психічне та психологічне насильство, а також встановити закономірності розвитку відповідного нормативного регулювання (підрозділ 1.1).

Формально-юридичний метод використано при аналізі положень Конституції України, Кримінального кодексу України, Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», міжнародно-правових актів та інших нормативно-правових джерел. Завдяки цьому методу досліджено зміст кримінально-правових норм, що регулюють питання насильства, визначено особливості законодавчого закріплення понять «психічне насильство», «психологічне насильство», «погроза», «психологічний вплив» та інших суміжних категорій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1).

Системно-структурний метод дозволив визначити місце психологічного насильства у системі кримінально-правових категорій, встановити його структурні елементи, ознаки та форми прояву. За допомогою цього методу здійснено класифікацію видів психологічного насильства (підрозділи 1.2, 2.2).

Порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу законодавства зарубіжних держав та міжнародних стандартів у сфері протидії психологічному насильству. Використання цього методу дозволило встановити спільні та відмінні риси правового регулювання психологічного насильства у різних правових системах, а також визначити перспективи імплементації позитивного міжнародного досвіду у національне законодавство України (підрозділи 1.2, 3.2).

Метод аналізу та синтезу використовувався при опрацюванні наукових підходів до розуміння поняття «насильство», узагальненні позицій учених щодо сутності психологічного насильства та формуванні авторського визначення відповідної категорії. Аналіз дозволив виокремити основні ознаки психологічного насильства, а синтез – сформулювати комплексний підхід до його розуміння у кримінальному праві (підрозділи 1.1, 1.2).

Логіко-семантичний метод застосовано для дослідження змісту та співвідношення понять «насильство», «психологічне насильство», «погроза», «примус», «психоемоційний вплив» тощо. За допомогою цього методу здійснено уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження та виявлено термінологічні неузгодженості чинного законодавства (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1).

Метод правового моделювання використано під час розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії психологічному насильству. За допомогою цього методу сформульовано пропозиції щодо законодавчого закріплення поняття психологічного насильства, удосконалення механізмів кримінально-правового захисту потерпілих та вдосконалення кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2).

Метод узагальнення судової практики застосовано при дослідженні рішень Верховного Суду, практики національних судів та Європейського суду з прав людини щодо кримінально-правової оцінки психологічного насильства. Це дозволило виявити основні проблеми правозастосування та

сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності правового реагування на відповідні прояви (підрозділи 1.1, 3.1).

Психолого-правовий метод використано для дослідження особливостей впливу психологічного насильства на психічний стан потерпілої особи, механізмів формування психологічної залежності, страху, приниження та інших негативних психоемоційних наслідків. Застосування цього методу дозволило комплексно дослідити психологічне насильство як міждисциплінарне явище на межі права та психології (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2).

Метод прогнозування використано під час визначення перспектив удосконалення кримінального законодавства України та розвитку механізмів кримінально-правової протидії психологічному насильству в умовах цифровізації суспільства та розвитку інформаційних технологій (підрозділи 3.1, 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності за психологічне насильство, на основі якого обґрунтовано нові наукові положення та розроблено пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України.

У дисертаційному дослідженні отримані такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

– обґрунтовано розуміння психологічного насильства як самостійної кримінально-правової категорії, що полягає в умисному протиправному впливі на психіку особи шляхом погроз, залякування, переслідування, приниження, ізоляції, примусу, маніпулятивного контролю чи інших дій психологічного характеру, спрямованих на придушення її волі, обмеження свободи волевиявлення або зміну поведінки всупереч її внутрішньому волевиявленню, внаслідок чого завдаються душевні страждання,

порушується психічна недоторканність особи або заподіюється шкода її психічному здоров'ю;

- сформульовано кримінально-правові критерії відмежування психологічного насильства від суміжних форм психологічного впливу, а також від морально неприйнятної поведінки, яка не досягає рівня суспільної небезпечності, достатнього для криміналізації;

- розроблено кримінально-правову класифікацію форм психологічного насильства залежно від способу прояву та впливу на психіку, мети та механізму впливу, сфери реалізації, способу здійснення та наслідків для потерпілого, а також визначено найпоширеніші форми прояву такого насильства;

- розроблено концептуальні засади кримінально-правового реагування на цифрові форми психологічного насильства, зокрема кібербулінг, онлайн-переслідування, цифровий контроль та інші форми систематичного психологічного впливу із використанням інформаційно-комунікаційних технологій;

- обґрунтовано необхідність нормативного закріплення єдиного підходу до визначення психологічного насильства в кримінальному законодавстві України та запропоновано напрями вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за його прояви з урахуванням принципу правової визначеності та міжнародних стандартів захисту прав людини;

вдосконалено:

- наукові підходи до співвідношення понять «насильство», «психічне насильство», «психологічне насильство», «погроза» та «психологічний вплив» у кримінальному праві;

- положення щодо кримінально-правової оцінки психологічного насильства під час кваліфікації домашнього насильства, доведення до самогубства, торгівлі людьми, примушування та інших кримінальних

правопорушень, у механізмі вчинення яких психологічний вплив має самостійне кримінально-правове значення;

- наукові підходи до встановлення причинно-наслідкового зв'язку між психологічним насильством та негативними наслідками для потерпілої особи з урахуванням особливостей психологічного впливу на людину;

- підходи до тлумачення ознаки систематичності психологічного насильства у кримінально-правовому аспекті.

набуло подальшого розвитку:

- наукові положення щодо еволюції поняття насильства у кримінально-правовій доктрині та законодавстві України;

- підходи до класифікації форм насильства у кримінальному праві;

- наукові уявлення про роль психологічного насильства у механізмі підкорення волі потерпілого;

- концептуальні підходи до гармонізації кримінального законодавства України з міжнародними та європейськими стандартами у сфері протидії насильству;

- теоретичні положення щодо забезпечення кримінально-правової охорони психічного здоров'я людини як самостійної соціальної цінності;

- наукові підходи до визначення місця психологічного насильства у системі насильницьких кримінальних правопорушень та його значення для формування сучасної кримінально-правової політики у сфері захисту особи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційному дослідженні теоретичні висновки, наукові положення і практичні рекомендації можуть бути використані у:

правотворчій діяльності – у процесі вдосконалення положень Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії психологічному насильству, домашньому насильству, булінгу, переслідуванню та іншим формам психоемоційного впливу на особу. Сформульовані пропозиції можуть бути враховані під час підготовки законопроектів, спрямованих на усунення прогалин і колізій у

кримінальному законодавстві, удосконалення конструкцій складів кримінальних правопорушень та уточнення меж кримінальної відповідальності за психологічне насильство;

правозастосовній сфері – в діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду під час кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством, а також при вирішенні питань доказування, оцінки висновків судово-психологічних експертиз та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між психологічним впливом і негативними наслідками для потерпілої особи (Акт впровадження в практичну діяльність Головного управління Національної поліції в Одеській області від 05.05.2026 р., Акт про впровадження наукових розробок в практичну діяльність Київського районного суду м. Одеси від 08.05.2026 р.). Окремі положення роботи можуть стати основою для розроблення методичних рекомендацій, практичних посібників та узагальнень судової практики у відповідній сфері;

науково-дослідній діяльності – в подальших наукових розробках проблем кримінальної відповідальності за психологічне насильство, насильницькі кримінальні правопорушення та захист психічного здоров'я особи кримінально-правовими засобами. Вони також можуть слугувати підґрунтям для проведення міждисциплінарних досліджень на стику кримінального права, кримінології, психології та теорії держави і права.

освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу, зокрема курсів «Кримінальне право України», «Кваліфікація кримінальних правопорушень», «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», а також при підготовці навчально-методичних матеріалів, підручників, практикумів і науково-практичних коментарів до кримінального законодавства (Акт про впровадження наукових розробок в навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 11.05.2026 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію виконано та обговорено на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретичні висновки, сформульовані у дисертації, доповідалися та обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» «Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану» (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, відображено в 3 наукових статтях, які опубліковано в наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, а також у 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які включають шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінку, із них основного тексту – 187 сторінок, список використаних джерел (252 найменування) – 26 сторінок, 2 додатка – 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

1.1. Стан наукової розробленості категорії «насильство» у теорії кримінального права та кримінальному законодавстві України

Насильство – це проблема, яка не втрачає своєї актуальності у будь-які часи та може проявлятися у найрізноманітніших сферах суспільного життя. Незважаючи на те, що людство постійно приймає заходи на викорінення його проявів, навіть сьогодні, враховуючи всі сучасні технології, методи впливу та протидії насильству, воно проникло у кожную сферу людського життя. Звісно, не можна сказати, що рівень насильства в усіх країнах та в усі часи був та залишається однаковим, адже це залежить від багатьох показників, таких як, наприклад, рівень політичної стабільності суспільства, його соціально-економічний стан тощо. Проте той факт, що насильство притаманне будь-якому суспільству на різних етапах його розвитку, залишається беззаперечним [138, с. 88].

Як зазначає О. І. Саско, насильство за своїм сутнісним змістом є соціокультурною категорією, саме тому воно вивчається представниками не лише правових наук, але і філософії, психології, медицини, соціології тощо [152, с. 342]. Це важливий аспект, так як розуміння сутності самого поняття, процесів діяльності мозку, що спонукають до вчинення того чи іншого діяння, а також способів взаємодії осіб у суспільстві є підґрунтям для формування та розробки способів та методів запобігання, боротьби та протидії насильству [138, с. 88].

Відомо, що насильство посягає на основоположні права та свободи людини. Це, перш за все, право на життя, свободу, безпеку, фізичне та психічне здоров'я, гідність та інші права, що є фундаментальними для людини. О. В. Поштаренко пише, що «метою насильства є обмеження

природних чи людських прав та свобод особистості, примушення її до певної поведінки, завдання або загрози завдання фізичної, моральної або матеріальної шкоди людині всупереч її волі або з використанням її безпорадного стану» [139]. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція В. П. Іванової (Кедик), яка, досліджуючи проблематику кримінально-правового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, підкреслює значення ефективних правових механізмів їх охорони, що має важливе значення і для розуміння суспільної небезпечності насильства, оскільки його вчинення безпосередньо пов'язане з порушенням гарантованих державою прав та свобод особи [67].

Незважаючи на те, що поняття «насильство» є широковживаним і не новим, на сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого визначення. Це пов'язано з тим, що, як стверджує у своїх працях Дж. Аттрид-Штирлінг, поняття «насильство» змінюється від суспільства до суспільства, в залежності від прийнятих етичних принципів у тому або іншому суспільстві [187]. Існує навіть окрема наука, яка вивчає природу насильства, його генезис, ознаки та види, методи та способи протидії, та називається віолентологією.

Проблеми насильства та різноманітних форм його проявів досліджувалися у працях багатьох українських науковців, зокрема: В. В. Аніщук, Г. М. Андрусак, П. П. Андрушко, О. Л. Гуртовенко, О. О. Гриньків, І. Є. Жданова, А. П. Закалюка, О. І. Зінсу, І. Я. Козаченка, П. П. Михайленка, К. С. Музичук, В. О. Навроцького, О. В. Проценко, О. І. Саско, О. Л. Старко, В. В. Сташиса, О. В. Степаненко, М. І. Хавронюка, С. С. Яценко та інших.

У чинному законодавстві одночасно використовується значна кількість термінів-синонімів і близьких за змістом понять, що нерідко ускладнює точне тлумачення норм права та створює інші суттєві проблеми у правозастосуванні [166]. Зокрема, Кримінальний кодекс України 2001 року також не містить визначення поняття «насильство». Деякі науковці зазначають, що воно не може бути визначене у КК України як окреме

поняття, оскільки має оціночний характер і вибірково охоплює низку найбільш агресивних форм фізичного примусу, через які, власне, і слід його розкривати. Однак термін «наси́льство» часто використовується як в Загальній, так і Особливій частинах КК України у таких формулюваннях як: «наси́льство», «фізичне наси́льство» «сексуальне наси́льство», «протизаконне наси́льство», «наси́льницькі дії», «застосування наси́льства», «здійснення наси́льницьких дій», «психічне наси́льство», «погроза застосування наси́льства».

Так, наприклад, ст. 43 КК України, яка визначає одну із обставин, що виключає кримінальну протиправність діяння, а саме виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Згадка про наси́льство міститься у ч. 2, де зазначено винятки, у яких особа все ж буде притягнена до кримінальної відповідальності, тобто «за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з наси́льством над потерпілим» [91].

Наступна згадка про наси́льство міститься у ст. 76 КК України, що містить обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням. Мова йде саме про ч. 2 ст. 76, де вказується, що «на осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім наси́льством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 цього Кодексу» [91]. Згадка про наси́льство в даному випадку має не самостійне кримінально-правове значення, а виконує функцію спеціального кваліфікуючого критерію для індивідуалізації змісту пробаційних обов'язків. Слід наголосити, що формулювання «злочини, пов'язані з домашнім наси́льством» в даній статті не створює нової підстави кримінальної відповідальності та не впливає на кваліфікацію діяння як такого. Його призначення полягає у виділенні особливої категорії засуджених, щодо яких законодавець визнає підвищену необхідність застосування додаткових заходів контролю та впливу. Відтак наси́льство у цьому контексті виступає

юридичним фактом, з яким пов'язується можливість, але не обов'язок, суду розширити обсяг покладених на особу обов'язків.

Також у ч. 1 ст. 81-1 КК України щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби законодавець використовує насильство як одну із обставин, при яких до особи не може бути застосоване таке звільнення, а саме у разі, якщо особа засуджена «за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством» [91]. Крім цього, дане поняття використовується і в ст. 91-1 КК України, яка визначає систему обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Ці заходи спрямовані на забезпечення захисту прав і законних інтересів осіб, які зазнали фізичного, психологічного або економічного насильства. Такі зміни до КК України були внесені на виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими проявами [76].

Що стосується Особливої частини, то тут поняття «насильство» використовується значно частіше, ніж в Загальній, проте знову ж єдиного визначення немає. В даному випадку воно розкривається в контексті різних кримінальних правопорушень, що передбачають відповідальність за ті чи інші прояви насильства. Наприклад, ст. 126-1 КК України, яка передбачає покарання за домашнє насильство, містить таке визначення як «умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [91]. Також ч. 1 ст. 153 КК України має ще одне визначення насильства в іншому його прояві, а саме «сексуальне насильство – це вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не

пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи» [91].

Крім цього, вважаємо, що в розрізі нашого дослідження необхідно також згадати ст. 187 КК України, яка встановлює відповідальність за розбій, адже тут передбачено насильство у двох його проявах. Об'єктивна сторона розбою характеризується застосуванням насильства як ключового способу вчинення цього злочину. Верховний Суд у своїх правових позиціях неодноразово зазначав, що таке насильство охоплює як фактичне заподіяння тілесних ушкоджень будь-якого ступеня тяжкості, так і дії, які створювали реальну загрозу для життя чи здоров'я, навіть за відсутності фактичної шкоди. Насильство при розбої виконує функцію подолання або попередження можливого опору потерпілого та створення стану примусу. Альтернативною формою прояву насильства є погроза його застосування, яка за своєю юридичною природою визнається психічним насильством. Верховний Суд підкреслює, що така погроза повинна бути реальною, конкретною та сприйматися потерпілим як негайна загроза застосування саме небезпечного для життя чи здоров'я насильства. При цьому для кваліфікації дій за ст. 187 КК України не має значення, чи мав винний реальний намір реалізувати цю погрозу. Отже, насильство або погроза його застосування є обов'язковими елементами об'єктивної сторони розбою, без яких склад цього злочину відсутній [121, с. 38; 138, с. 88].

Розглядаючи ст. 294 КК України «Масові заворушення», можна зауважити, що в даному випадку насильство виступає однією з ключових конструктивних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що визначає зміст і характер масових заворушень як суспільно небезпечного явища. Зокрема, вказівка на те, що такі заворушення «супроводжувалися насильством над особою», підкреслює те, що кримінально караними визнаються не будь-які форми масових порушень громадського порядку, а лише ті, які набувають агресивного, насильницького характеру. Таким чином, в межах даної статті насильство виконує функцію відмежування

цього складу від суміжних правопорушень, наприклад, групового порушення громадського порядку, де відсутній інтенсивний фізичний вплив на особу.

Крім того, насильство у ст. 294 КК України виконує функцію індикатора підвищеної суспільної небезпечності. Його наявність свідчить про значний рівень загрози не лише окремим особам, а й громадській безпеці загалом, що обґрунтовує встановлення суворих санкцій [97]. Особливістю є також те, що насильство тут має колективний (масовий) характер, що істотно підвищує його руйнівний вплив і ускладнює контроль з боку держави.

У науковій літературі підкреслюється, що насильство у складі масових заворушень слід розглядати як обов'язковий елемент, який відображає їх якісну специфіку. Так, О.О. Дудоров у своїх працях зазначає, що масові заворушення характеризуються саме поєднанням публічності, масовості та насильницької спрямованості дій, а відсутність насильства або реальної загрози його застосування ставить під сумнів кваліфікацію за цією статтею [54].

В той же час, у ст. 300 КК України, яка встановлює покарання за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, термін «насильство» використовується у складі словосполучення «культ насильства і жорстокості» та має інше, на відміну від попередніх статей, значення.

Передусім, «насильство» у цій нормі виступає ключовим змістоутворюючим елементом предмета кримінального правопорушення. Йдеться не про насильство як безпосередню дію так, як це характерно для кримінальних правопорушень проти життя чи здоров'я, а про його інформаційно-ідеологічну репрезентацію у творах (друкованих, аудіовізуальних тощо). Відтак криміналізується не саме насильство, а обіг матеріалів, які його пропагують, романтизують або формують позитивне сприйняття. Таким чином, термін «насильство» визначає зміст забороненого інформаційного продукту.

Крім того, у поєднанні з категорією «культ» цей термін набуває оціночного (аксіологічного) характеру. Законодавець підкреслює, що кримінально караними є не будь-які зображення чи згадки про насильство, а саме такі, що формують його культ – тобто систематичне, привабливе схвальне, або ідеалізоване представлення насильницької поведінки [154]. Це означає, що «насильство» у даному випадку функціонує як критерій змістовної оцінки твору, але лише у зв'язку з його пропагандистським характером.

Важливо підкреслити, що у статті 300 КК України «насильство» не виконує функції безпосередньої ознаки об'єктивної сторони діяння, а є елементом характеристики предмету кримінального правопорушення, що відмежовує кримінально карані діяння від правомірної діяльності у сфері створення та поширення інформації.

Також в Особливій частині КК України часто вживаються інші близькі за значенням терміни та словосполучення, які охоплюються насильством та виражають примус та вплив. Наприклад, у ст. 126 КК України «Побої та мордування» замість насильства вживається словосполучення «насильницькі дії», що має самостійне кримінально-правове значення та виконує важливі функції [91]. Зокрема, вказівка на «насильницькі дії» покликана охопити широкий спектр форм фізичного впливу на особу, що не зводяться виключно до ударів чи побоїв. Законодавець свідомо відмовляється від вичерпного переліку таких дій, формуючи при цьому відкриту конструкцію диспозиції. Це дозволяє віднести до складу кримінального правопорушення будь-які прояви фізичного насильства, які спричиняють біль, але не тягнуть за собою тілесних ушкоджень, зокрема щипання, штовхання, зв'язування тощо [92]. Враховуючи це, використання словосполучення «насильницькі дії» в даному контексті виконує узагальнюючу функцію, а також забезпечує повноту кримінально-правового захисту особи, адже включення «інших насильницьких дій» у диспозицію норми унеможлиблює уникнення кримінальної відповідальності у випадках, коли поведінка винного

формально не підпадає під ознаки «удару» чи «побоїв», але за своєю суттю є насильницькою та спричиняє фізичні страждання.

Ст. 299 КК України, яка визначає покарання за жорстоке поводження з тваринами, формулювання «насильницькі дії щодо тварин, спрямовані на задоволення статевої пристрасті» виступає самостійною кваліфікуючою ознакою, яка поряд з іншими (особлива жорстокість, повторність, вчинення групою осіб тощо) переводить діяння у більш тяжкий склад кримінального правопорушення. Його наявність є підставою для застосування більш суворого покарання, передбаченого ч. 3 вищевказаної статті. Таким чином, «насильницькі дії» у цьому контексті виконують роль юридичного маркера підвищеної кримінальної караності [91].

Слід наголосити, що в останні роки було проведено значну роботу з усунення таких термінологічних неузгодженостей, які існували у попередніх редакціях законодавства. Водночас навіть у чинній редакції кримінального закону залишаються окремі формулювання, що потребують подальшого уточнення та вдосконалення.

Як свідчить наведене вище, термін «насильство», а також суміжні з ним категорії використовуються законодавцем для позначення та характеристики різних елементів складу кримінального правопорушення. Зокрема, вони можуть виступати ознаками об'єктивної сторони діяння, характеристиками предмету кримінального правопорушення, кваліфікуючими обставинами або оціночними категоріями, що визначають зміст суспільно небезпечної поведінки чи її інформаційного відображення.

З одного боку, така багатозначність і варіативність термінологічного апарату зумовлює певну неоднорідність і фрагментарність правового регулювання, що може ускладнювати однакове розуміння та застосування відповідних норм на практиці. З іншого боку, це можна розглядати з позитивної точки зору, адже з огляду на те, що кримінальне законодавство не містить чіткого визначення поняття «насильство» та похідних категорій,

пов'язаних із його розумінням, науковцям відкривається досить широке поле для теоретичних досліджень і дискусій [138, с. 89].

У будь-якому випадку вважаємо за доцільне удосконалення кримінального законодавства шляхом уніфікації термінології, зокрема вироблення єдиного підходу до визначення поняття «наси́льство» та узгодження суміжних термінів. Це сприятиме підвищенню рівня юридичної визначеності, забезпеченню єдності правозастосування та більш ефективному кримінально-правовому реагуванню на різні форми насильницької поведінки.

У Великій українській енциклопедії насильство тлумачиться як «умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою» [17, с. 95]. У Словнику української мови можна зустріти такі визначення даного поняття як: «1) застосування фізичної сили до кого-небудь; 2) застосування сили з метою досягнення певного результату; примусовий вплив на когось або щось» [23]. Таким чином, навіть короткий огляд семантики слова «наси́льство» засвідчує його багатозначність, що безпосередньо позначається на кримінально-правовому розумінні цього явища.

Термін «наси́льство» використовується для характеристики різних суспільних явищ і може розглядатися як у широкому, так і у вузькому значенні. У науковій літературі розрізняють насильство як соціологічну категорію (у широкому розумінні) та як кримінально-правову категорію (у вузькому розумінні). В першому випадку насильство посягає на найвищі соціальні цінності людини – її гідність, честь, свободу, недоторканність і здоров'я, а в окремих випадках – навіть на найважливіше право, яким є право на життя. Насильство завжди супроводжується обмеженням свободи особи, а його головною метою є позбавлення чи обмеження природних або громадянських прав і свобод людини, примушування її до певної поведінки,

завдання або погрози завдання фізичної, моральної чи матеріальної шкоди всупереч її волі або за умови використання безпорадного стану потерпілого.

Як зазначає А. Б. Блага, термін «наси́льство» має загальнослов'янське походження й належить до найдавнішого лексичного фонду слов'янських мов – культурної спадщини слов'янських народів. Його первинне значення пов'язане з поняттями «утиск», «примус», «застосування сили» [10]. У цьому контексті насильство виступає крайньою та найжорсткішою формою примусу, яка є притаманною будь-якому суспільству незалежно від його історичного розвитку. У кожному історичному епоху форми та способи прояву насильства зазнають певних якісних і змістових трансформацій, однак його сутність залишається незмінною – це антигуманне, антиправове та антисоціальне явище, спрямоване проти особи, держави й суспільства.

Законодавче регулювання питань, пов'язаних із насильством, бере свій початок ще з часів Давньої Русі. Його відображення можна простежити у таких пам'ятках права, як «Руська правда» (XI ст.), князівські статuti та статутні грамоти (XI–XIV ст.), Новгородська та Псковська судові грамоти (XV ст.), Судебники 1497 та 1550 років, а також «Артикули військові» 1715 року. Варто зазначити, що хоча в цих джерелах не завжди закріплювалося саме поняття насильства, проте вже існували принципи юридичної відповідальності за його вчинення. Так, у статті 1 «Руської правди» передбачалася кровна помста родичів за вбитого, однак обмежувалося коло тих, хто мав на це право, адже вона не примушувала до помсти, а давала альтернативу близьким убитого прийняти матеріальну компенсацію, тож відповідно до винного застосовувалися чітко встановлені штрафні санкції [151].

Крім того, у цьому джерелі проводилося розмежування між такими видами насильства, як убивство та заподіяння шкоди здоров'ю. Наприклад, передбачалася відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень мечем, бато́гом, чашею тощо, в залежності від спричинених наслідків.

Надалі, закладені «Руською правдою» принципи відповідальності за насильство, були закріплені та допрацьовані в наступних джерелах права Київської Русі, а саме князівських статутах та статутних грамотах. Так, уперше узагальнене поняття злочинного насильства згадується у «Статуті князя Ярослава про церковні суди» (XI ст.), де термін «*насиліє*» вживався для позначення одного зі способів викрадення нареченої з метою укладення шлюбу.

Важливим для формування та наповнення поняття «насильство» є Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 р. Відповідно до нього насильство тлумачилося у досить вузькому значенні – як побиття або інші фізичні дії, що спричиняли фізичний біль. Цей термін розумівся виключно як фізичне насильство, тобто як умисні дії, спрямовані на завдання болю або страждання.

Цікавими є й інші положення Уложення, що стосувалися злочинів, учинених із застосуванням насильства. Зокрема, найбільша кількість злочинів, пов'язаних із застосуванням насильства, була зосереджена у розділі Х Уложення – «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи і честі приватних осіб». У цьому розділі виділялися різні види убивств: просте вбивство, вбивство батьків, близьких родичів, господаря або майстра, у якого вбивця перебував на службі, роботі чи навчанні, а також особи, що його виховувала [108].

В Уложенні також зроблено спробу диференціювати кримінальну відповідальність залежно від тяжкості тілесних ушкоджень, завданих унаслідок насильницьких дій. Водночас відсутність чітких критеріїв для розмежування цих ушкоджень створювала значні труднощі у правозастосуванні.

У Кримінальному уложенні 1903 року вперше було здійснено спробу легального визначення поняття «насильство», яке зводилося до випадків посягання на тілесну недоторканність особи, що спричиняють фізичний біль, страждання або неприємні фізичні відчуття. У цей період простежується

тенденція до узагальнення проявів насильства, що знайшла своє відображення у формулюванні «побої або інші насильницькі дії» [108]. Крім того, законодавець послідовно йшов шляхом диференціації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складу яких є насильство, розмежовуючи його за ступенем суспільної небезпеки – на насильство, не небезпечне для життя чи здоров'я особи, та небезпечне для зазначених благ.

Після прийняття Кримінального кодексу УСРР у 1922 році характерною ознакою поняття «насильство» визнавалося заподіяння фізичного болю, яке не призводило до порушення здоров'я людини, не спричиняло хвороби чи каліцтва. Саме в цьому нормативно-правовому акті відбувся важливий поділ насильства на фізичне та психічне [94].

Подальший розвиток системи злочинів, обов'язковою ознакою складу яких виступає насильство, відбувся у період дії Кримінального кодексу Української РСР 1960 року [93]. Хоча у цьому кодексі поняття «насильство» не було нормативно закріплене, відповідний термін активно використовувався більш ніж у сорока статтях Особливої частини – як кваліфікуюча ознака складу окремих злочинів.

Також характерною особливістю кодексу 1960 року є те, що законодавець послідовно здійснював диференціацію кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складу яких є насильство, поділяючи їх залежно від ступеня суспільної небезпеки на дві категорії: насильство, що не становить небезпеки для життя чи здоров'я особи, та насильство, небезпечне для зазначених благ [152].

У тлумачному словнику Особливої частини кримінального законодавства України цього періоду поняття «насильство» визначалося як фізичний вплив на організм потерпілого, що проявляється у нанесенні удару, позбавленні або обмеженні особистої свободи, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи навіть смерті [111]. Виходячи з такого тлумачення, можна зробити висновок, що у кримінальному законодавстві насильство розглядається як обтяжуюча обставина, спосіб

учинення кримінально протиправного діяння або кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення. Саме така багатфункціональність поняття насильства чітко простежується на даному етапі розвитку вітчизняного кримінального права.

Таким чином, дослідивши нормативно-правові акти, починаючи з часів Київської Русі, чітко можна відслідкувати етапи розвитку і розширення смислового наповнення поняття «насильство», яке не обмежується лише фізичною шкодою, що і є підґрунтям для його сучасного розуміння та дослідження.

Отож, аналізуючи наукові дискусії, що тривають уже понад століття, варто зазначити, що у процесі дослідження відбулася певна підміна понять, яка залишилася майже непоміченою для обох сторін наукової полеміки. Використовуючи один і той самий термін, дослідники часто вкладають у нього різний зміст. Саме це і стає проблемою при необхідності чіткого визначення та розуміння насильства.

Склалося так, що при наданні визначення поняттю «насильство» науковці сучасності найчастіше поділяються на дві групи. Перша група надає визначення насильству виключно як фізичний вплив однієї особи на іншу. Друга ж група не обмежується лише фізичним впливом, а розглядає насильство як і психічний вплив, та надає йому більш широкого значення.

Більше того, останнім часом у юридичній науці висловлюються думки про те, що поняття насильства в кримінально-правовому сенсі не слід обмежувати лише двома його традиційними формами – фізичною та психічною. Деякі дослідники пропонують розширити класифікацію, відносячи до видів насильства також майнове, психологічне, сексуальне та навіть екологічне насильство.

Під майновим насильством пропонується розуміти умисне знищення, пошкодження, руйнування, псування, осквернення чи приведення майна у непридатний стан всупереч або без волі потерпілого в інтересах винної особи. Водночас виділення майнового (економічного) насильства як

самостійного виду не має істотного практичного значення, оскільки воно фактично охоплюється поняттям психічного насильства. Це пояснюється тим, що умисне знищення чи пошкодження майна, вчинене проти волі потерпілого, зазвичай спричиняє йому моральні страждання, тим самим здійснюючи опосередкований вплив на його психіку [72, с. 18].

В. О. Навроцький, як представник першої групи, дотримується позиції, що насильство слід розуміти виключно як фізичний вплив на організм потерпілого. Учений виокремлює низку основних ознак цього явища, зокрема:

1. насильство є активною формою поведінки, тому його реалізація шляхом бездіяльності є неможливою;
2. воно завжди спрямоване проти іншої особи, отже, дії, які заподіюють шкоду самому собі, не можуть кваліфікуватися як насильство;
3. насильство має примусовий характер і здійснюється всупереч волі потерпілого шляхом застосування фізичної сили;
4. об'єктом посягання виступають життя, здоров'я та особиста свобода людини, що може проявлятися у позбавленні життя, заподіянні тілесних ушкоджень, мордуваннях, побоях чи інших формах фізичного болю, а також у незаконному позбавленні волі;
5. основним змістом насильства є саме фізичний вплив на потерпілого [109; 110].

Цікавою є позиція Л. А. Наконечної, яка вважає недоцільним розмежовувати насильство на фізичне та психічне. На її думку, психіка є важливою функцією людського організму, проте не належить до фізіологічних структур, а отже, не може бути безпосереднім об'єктом фізичного насильства. Дослідниця підкреслює, що психіка потребує комплексного наукового вивчення, а вплив на неї доцільніше визначати не як психічне насильство, а як психічний вплив. Зазначається, що поняття «насильство» та «психічний вплив» є сумісними й частково перетинаються, оскільки мають спільні елементи змісту – зокрема, жорстоке поводження та

катування, які передбачають вплив на психіку. Водночас кожне з цих понять охоплює явища, що не входять до обсягу іншого. Отож, під насильством авторка пропонує розуміти протиправний умисний фізичний вплив на тілесну цілісність та (або) особисту свободу іншої живої істоти, який здійснюється шляхом активної дії, незалежно від того, усвідомлює це адресат чи ні, і який спричиняє або може спричинити фізичну (щодо людини чи хребетних тварин) та (або) психічну шкоду (щодо людини) [112, с.11-12].

Що стосується другої групи, то її представники надають більш ширше визначення поняттю «насильство», не обмежуючись виключно фізичним впливом. Так, М. І. Хавронюк, з метою удосконалення термінологічного апарату КК України, пропонує доповнити його спеціальною статтею, у якій було б визначено зміст основних кримінально-правових понять. Учений пропонує під терміном «насильство» розуміти як фізичний, так і психічний вплив. На думку М. І. Хавронюка, насильство не може зводитися виключно до фізичного впливу, оскільки в кримінально-правовому значенні воно охоплює також психічний вплив на особу, що виражається у погрозах, залякуванні, створенні стану страху або іншого психоемоційного тиску, спрямованого на підкорення волі потерпілого. Таким чином, учений пропонує розглядати насильство як комплексний спосіб протиправного примусу, який може реалізовуватися як через безпосереднє фізичне посягання на людину, так і через вплив на її психіку, якщо такий вплив здатний обмежувати свободу волевиявлення та зумовлювати необхідну для винного поведінку потерпілого [171].

О. Дзьобань та В. Пилипчук визначають насильство як «дію, зокрема силового характеру, спрямовану на особу чи групу осіб, що суперечить природному перебігу подій, а також фізичним, біологічним, юридичним і моральним законам» [65, с. 49]. Як зазначають науковці, переважна більшість визначень цього явища має антропоморфний характер, адже в них завжди наявні суб'єкт і об'єкт насильства. У процесі насильницької взаємодії одні індивіди нав'язують іншим власні цілі, цінності та норми, прагнучи

підкорити їх своїй волі. На їхню думку, насильство слід розуміти «не лише як розрив інтерсуб'єктивної комунікації, а як такий її розрив, який, удаючи відповідність внутрішнім законам спілкування, виправдовує себе посиленням на нібито вищий комунікативний порядок» [65, с. 32]. Більше того, мотиви та цілі насильства відіграють настільки значущу роль, що за певних умов насильницькими можуть бути навіть дії, спрямовані на підтримання життя. О. Дзьобань та В. Пилипчук вказують, що «у своїй сутності насильство є узурпацією людської свободи, що проявляється у реальному існуванні людини та її зовнішніх проявах» [65, с. 33]. Функціональний механізм і технологія насильства полягають у примушуванні людей до певних дій або, частіше, у стримуванні їх від таких дій за допомогою прямих чи опосередкованих засобів впливу.

Ю. А. Кричун та О. А. Гордуз, розглядаючи насильство як суспільно-негативне явище, в аспекті, що безпосередньо стосується сім'ї, жінок і дітей, зазначають, що «майже не існує родини, у якій жінка чи дитина хоча б раз не зазнали проявів чоловічої або батьківської агресії та нестриманості» [96, с. 112]. Особа, що зневажає власну дружину чи дітей, завдаючи їм фізичних або моральних страждань, ображає не лише конкретних членів родини, а й суспільство загалом. Отже, проблема домашнього насильства не може розглядатися як суто приватна чи «жіноча» – вона має загальносуспільний і державний вимір [74]. Насильство в родині, спрямоване проти жінки, чинить руйнівний вплив також на фізичний, моральний і психологічний розвиток дітей. Дитина може стати учасником або ж свідком сімейного насильства різними способами, що зумовлює глибокі психоемоційні наслідки. Проблема насильства над дітьми є однією з найболючіших соціальних тем, яка викликає значну тривогу у суспільства. Залежно від віку та рівня внутрішніх ресурсів дитина може або змиритися зі своїм безправним становищем, або намагатися чинити опір батьківському деспотизму. У випадку прийняття ролі «маленького та беззахисного», з яким можна поводитися як завгодно, формується пасивність, песимізм, байдужість і втрата віри у можливість змін

[96, с. 112]. Тобто, з вище викладеного стає зрозумілим, що дані науковці під поняттям «наси́льство» розуміють не лише фізичний, а і психологічний, економічний та сексуальний вплив.

О. М. Гумін визначає насильство як умисне вчинення суспільно небезпечних і протиправних дій однією особою щодо іншої всупереч або без її волі та згоди, а також із використанням стану безпорадності потерпілого. Такі дії порушують конституційні права й свободи людини та пов'язані з фізичним, психічним або сексуальним впливом на неї. На думку автора, зміст поняття «наси́льство» може варіюватися залежно від мети його застосування, адже це явище має досить широкий характер. Насильство виступає соціально-правовим феноменом, який не обмежується лише рамками кримінального законодавства. Іншими словами, воно охоплює як кримінальні, так і адміністративні правопорушення, а також певні види поведінки, що формально не є правопорушеннями, проте суперечать загальноприйнятим і суспільно схвалюваним нормам. Саме така поведінка може створювати передумови для формування насильницької злочинності як соціального явища [38, с. 261].

І. І. Давидович пропонує визначити насильство як «умисну протиправну дію, яка полягає у впливі на тіло іншої людини, її психіку або свободу, що здійснюється всупереч волі потерпілого або поза його волею і здатна викликати негативні зміни в організмі потерпілого» [44, с. 10]. На думку дослідниці, фізичне насильство – це передбачений кримінальним законодавством умисний фізичний вплив на тіло людини, який відбувається всупереч або поза її волею та може спричинити шкоду здоров'ю різного ступеня тяжкості чи смерть, а також обмежити свободу пересування навіть без безпосереднього посягання на тілесну недоторканність. Крім того, авторка подає визначення психічного насильства, під яким розуміє умисний протиправний вплив на психіку іншої особи, що може викликати негативні емоційні стани чи інші зміни у психіці потерпілого, включно з утратою здатності контролювати власну поведінку. І. І. Давидович поділяє позицію

тих дослідників, які вважають за необхідне законодавчо закріпити визначення поняття «наси́льство» та офіційно встановити його поділ на фізичну й психічну форми [44, с. 10].

Досить оригінальним є визначення поняття «наси́льство» запропоноване О. М. Ігнатовим. На його думку, насильство слід розуміти як «енергетичний вплив на органи та тканини людського організму, а також на їхні фізіологічні функції, який здійснюється шляхом використання матеріальних чинників зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних чи біологічних) та/або інформаційного впливу на психіку людини» [63, с. 70]. Такий вплив відбувається всупереч або без волі особи, може спричинити смерть, фізичну чи психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення або дій індивіда. Це визначення є комплексним, оскільки воно враховує не лише характер впливу (зосереджений на фізіологічних аспектах, а не безпосередньо на особі чи групі осіб), але й роль матеріальних чинників зовнішнього середовища як засобів реалізації насильства.

А. Я. Шугало, аналізуючи кримінально-правову регламентацію домашнього насильства, зазначає, що сучасне розуміння насильства повинно виходити за межі виключно фізичного примусу і включати різноманітні форми суспільно небезпечного впливу на потерпілу особу. У своїй дисертаційній праці з питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство він підкреслює, що поняття «наси́льство» має бути розглянуте як широке кримінально-правове явище, що охоплює не тільки фізичні дії, але й психологічні та економічні форми примусу, які завдають шкоди психічному стану, свободі волевиявлення чи матеріальному становищу особи. За таким підходом насильство включає навмисне залякування, приниження, контроль над життям жертви, а також економічні обмеження, які призводять до погіршення якості життя постраждалого. А. Я. Шугало зауважує, що кримінальне законодавство відображає ці розширені форми впливу, проте законодавчі формулювання часто залишаються неконкретними та потребують подальшого уточнення. Такий ширший підхід, на його думку,

дозволяє краще відобразити реальні суспільно-небезпечні наслідки насильства, посилити захист прав і свобод особи, а також сприяти ефективнішому правозастосуванню і профілактиці злочинних проявів [183].

Є і такі дослідники як, зокрема, Н. Ю. Довгань, що висловлюють думку про недоцільність поділу насильства на фізичне та психічне. На її переконання, будь-яке фізичне ушкодження неминуче супроводжується психічними стражданнями потерпілого, а в окремих випадках саме психічна шкода може переважати за інтенсивністю фізичну. За таких умов, на думку авторки, розмежування цих видів насильства є неможливим і втрачає практичний сенс, оскільки в більшості ситуацій воно має комплексний психофізичний характер впливу на організм людини [50, с. 340-343].

Втім, із такою позицією важко повністю погодитися, адже психічне насильство не завжди супроводжується застосуванням фізичного впливу. Наприклад, у випадку, коли неповнолітня особа внаслідок систематичного приниження людської гідності з боку батька вчиняє самогубство (відповідно до ст. 120 Кримінального кодексу України – доведення до самогубства), такі дії не містять ознак фізичного насильства, але є проявом виключно психічного впливу [9, с.150].

Отже, дослідивши різні підходи до визначення поняття «насильство», ми підтримуємо думку тих науковців, які не обмежуються лише фізичним впливом, а тому визначаємо насильство як умисну дію або бездіяльність, що здійснюється всупереч волі іншої особи з метою підкорення, примушення чи заподіяння шкоди, пов'язана з фізичним, психологічним, сексуальним або економічним впливом, яка порушує її права, свободи, фізичну чи психічну цілісність.

Дослідивши сутність категорії «насильство», можна чітко виділити головні ознаки, які їй притаманні, а саме:

- протиправність;
- спрямованість проти волі потерпілого;
- фізичний або психічний вплив;

- заподіяння або реальна загроза заподіяння шкоди;
- умисний і цілеспрямований характер.

Протиправність як ознака насильства має визначальне значення для його кримінально-правової характеристики, оскільки саме вона відмежовує насильство як юридичну категорію від будь-яких інших форм фізичного чи психічного впливу. У загальнотеоретичному розумінні протиправність означає невідповідність діянню вимогам правових норм та його заборону під загрозою юридичної відповідальності. У площині кримінального права йдеться про посягання на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, передусім на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність особи [128].

Ознака протиправності дозволяє провести чітке відмежування насильства від правомірного застосування сили чи інших засобів впливу. Зокрема, фізичний вплив, здійснений у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або під час правомірного затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може визнаватися насильством у кримінально-правовому розумінні, оскільки він допускається законом. У таких випадках відсутній ключовий елемент – протиправне посягання на блага, що охороняються. Аналогічно не визнається насильством «примусові засоби кримінально-правового впливу чи заходи безпеки (покарання, примусові заходи медичного характеру тощо), а також всі можливі варіанти правомірного спричинення шкоди організму людини (наприклад, діяльність стоматолога по видаленню зуба)» [73, с. 208].

Крім того, протиправність насильства тісно пов'язана з відсутністю належної згоди потерпілої особи. Навіть якщо зовні поведінка нагадує добровільну взаємодію, але згода була отримана шляхом обману, погроз чи іншого тиску, така поведінка втрачає ознаки правомірності.

Таким чином, протиправність є не просто однією з характеристик насильства, а його концептуальною основою, без якої відповідне діяння не може набувати кримінально-правового змісту. Саме через цю ознаку

насильство постає як різновид неправомірного примусового впливу, що суперечить принципам правової держави та порушує гарантовані Конституцією України права і свободи людини.

Наступною важливою ознакою насильства є спрямованість проти волі особи, оскільки відображає внутрішню сутність насильницького посягання – примусове втручання у сферу автономії людини. У кримінальному праві воля розглядається як здатність особи усвідомлено та вільно визначати свою поведінку. Відповідно, насильство завжди передбачає вплив, який здійснюється всупереч або поза межами вільного волевиявлення потерпілого, тобто спрямований на його придушення, обмеження або деформацію.

Зміст цієї ознаки полягає не лише у фактичному небажанні особи зазнавати відповідного впливу, а й у відсутності юридично значущої, добровільної та усвідомленої згоди на нього. Однак, в цьому питанні думки науковців розходяться. Як зазначає І. В. Козич, одні науковці стверджують, що спричинення шкоди особі за її згодою також повинне визнаватися насильством, інші ж притримуються думки про те, що сама сутність насильства говорить про те, що воно має бути здійснене проти волі особи. Автор, в свою чергу, притримується думки першої групи науковців [73, с. 210]. Крім того, у випадку, коли згода отримана під впливом обману, погрози, шантажу або залежного становища, вона не може визнаватися такою, що виключає насильницький характер діяння, оскільки в цьому випадку воля особи є викривленою або фактично зламаною.

Таким чином, спрямованість проти волі потерпілого є сутнісною характеристикою насильства, що відображає його антигуманний і примусовий характер та підкреслює посягання на фундаментальний принцип свободи особи.

Фізичний або психічний вплив є наступною змістовною характеристикою насильства, оскільки саме через відповідний вплив воно об'єктивується у реальній поведінці та набуває зовнішнього вираження. У кримінально-правовому розумінні насильство не існує абстрактно – воно

завжди проявляється у конкретних діях (а в окремих випадках – у поєднанні дії та бездіяльності), спрямованих на особу потерпілого. Таким чином, фізичний або психічний вплив виступає формою реалізації насильницького посягання та водночас критерієм його відмежування від інших способів заподіяння шкоди.

Фізичне насильство – це кримінально протиправний вплив на організм іншої особи, що здійснюється всупереч її волі та зумовлює заподіяння фізичної шкоди. Такий вплив може виражатися у спричиненні смерті, шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, порушенні тілесної недоторканності, а також у незаконному позбавленні особистої свободи (волі) [18]. Важливим є те, що фізичне насильство не завжди пов'язане з настанням тілесних ушкоджень як обов'язковим наслідком: достатнім може бути сам факт протиправного силового впливу на організм особи чи створення реальної загрози заподіяння шкоди її здоров'ю. У цьому аспекті фізичний вплив охоплює як результативні, так і формальні склади кримінальних правопорушень.

В свою чергу психічне насильство – це протиправний психологічний вплив на особу, що здійснюється у будь-якій формі поза її волею або всупереч її свідомості та волевиявленню. Зазначений різновид насильства охоплює, зокрема, висловлення погроз завдання фізичної шкоди, заподіяння майнової шкоди, а також завдання моральної шкоди [7]. Особливістю психічного насильства є те, що воно не пов'язане з безпосереднім фізичним контактом, однак здатне завдавати істотної шкоди психічному здоров'ю особи або істотно обмежувати її волю. Саме тому в сучасній кримінально-правовій доктрині підкреслюється рівнозначність фізичного та психічного впливу як форм насильства.

Водночас у практиці досить поширеним є поєднання фізичного та психічного впливу, коли застосування сили супроводжується погрозами чи приниженням. У таких випадках насильство набуває комплексного характеру, а його суспільна небезпечність зумовлюється не лише

фактичними наслідками, а й способом впливу на особу. Отже, фізичний або психічний вплив виступає обов'язковою ознакою насильства, яка розкриває механізм посягання на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини та визначає його специфіку серед інших кримінально караних діянь.

Ще однією ознакою насильства є заподіяння або реальна загроза заподіяння шкоди, оскільки саме через категорію шкоди розкривається його соціально-правова сутність. У контексті даного дослідження шкода розглядається як негативні зміни у стані охоронюваних кримінальним законом благ – життя, здоров'я, психічної недоторканності, свободи, честі та гідності особи. Насильство завжди посягає на ці блага, а відтак передбачає або їх фактичне порушення, або створення реальної небезпеки такого порушення [177].

Заподіяння шкоди може мати як фізичний, так і психічний характер. У першому випадку йдеться про тілесні ушкодження, фізичний біль, обмеження свободи пересування тощо. У другому – про моральні страждання, страх, емоційну дестабілізацію, формування стану постійної тривоги чи психологічної залежності. При цьому для визнання діяння насильницьким не завжди вимагається настання конкретного шкідливого результату. У низці випадків достатнім є встановлення факту створення реальної, а не уявної чи гіпотетичної, загрози заподіяння шкоди.

І останньою, але не менш важливою ознакою насильства є умисність та цілеспрямованість, які відображають внутрішній психічний зв'язок особи з учиненим діянням. У кримінально-правовому розумінні насильство передбачає наявність вини у формі умислу, тобто особа усвідомлює характер свого впливу на потерпілого, передбачає можливість або неминучість заподіяння шкоди та бажає цього або свідомо допускає настання відповідних наслідків. Саме усвідомленість і вольовий компонент поведінки зумовлюють кваліфікацію діяння як насильницького [22].

Умисність у структурі насильства означає не лише розуміння факту фізичного чи психічного впливу, а й усвідомлення його спрямованості проти

волі іншої особи. Суб'єкт насильства діє з чітким розумінням того, що його поведінка обмежує свободу потерпілого, порушує його фізичну чи психічну недоторканність. Таким чином, насильство завжди є результатом свідомого вибору поведінки, а не випадкового збігу обставин чи необережності.

Цілеспрямованість, своєю чергою, підкреслює інструментальний характер насильства. Воно зазвичай виступає засобом досягнення певної мети: примусити особу до конкретної дії чи бездіяльності, заволодіти майном, встановити контроль, помститися, принизити гідність тощо [125]. Навіть у тих випадках, коли насильство є самоціллю (наприклад, з мотивів агресії чи ненависті), воно все одно має визначену внутрішню спрямованість і не є беззмістовною реакцією.

Визнання умисного та цілеспрямованого характеру насильства дозволяє відмежувати його від необережних діянь, унаслідок яких може бути заподіяна шкода здоров'ю чи іншим благам особи, але відсутній свідомий примусовий вплив. Отже, зазначена ознака виконує важливу функцію у структурі поняття насильства, оскільки забезпечує встановлення його суб'єктивної природи та підтверджує, що насильство є не випадковим, а свідомо обраним способом посягання на охоронювані кримінальним законом блага.

Також, крім вищезазначених, серед основних ознак насильства деякі автори виділяють і суспільну небезпечність. Однак у кримінально-правовій доктрині питання про доцільність виокремлення суспільної небезпечності як самостійної ознаки насильства залишається дискусійним. Значна частина науковців не включає її до переліку спеціальних ознак насильства, обґрунтовуючи це насамперед загально-кримінально-правовим характером цієї категорії. Суспільна небезпечність традиційно розглядається як властивість будь-якого кримінального правопорушення, що відображає його здатність заподіювати істотну шкоду або створювати реальну загрозу шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом. У цьому значенні вона характеризує кримінальне правопорушення як таке, а не

насильство зокрема [87]. Такий підхід дозволяє уникнути теоретичного перевантаження дефініції та забезпечує більш чітке розмежування загальних ознак кримінального правопорушення і спеціальних ознак насильства як окремої кримінально-правової категорії.

У підсумку варто сказати, що застосування особою насильства призводить до порушення основоположних прав іншої людини, що, своєю чергою, є порушенням норм чинного законодавства. У Кримінальному кодексі України передбачено низку суспільно небезпечних діянь, які за своєю суттю мають насильницький характер, проте під час формулювання їх складу законодавець не завжди використовує термін «насильство».

У сучасній кримінально-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення поняття «насильство». Попри суттєву роботу законодавця щодо усунення термінологічних неузгодженостей у попередніх редакціях кримінального законодавства, окремі положення чинного Кримінального кодексу України й надалі потребують уточнення та вдосконалення. У науковій літературі висловлюється позиція, відповідно до якої поняття насильства не може бути нормативно закріплене з огляду на його оціночний характер та різноманітність форм прояву. Водночас законодавець використовує низку термінів для позначення насильницьких дій, не надаючи їм законодавчих дефініцій.

На нашу думку, вирішення зазначеної проблеми можливе лише шляхом законодавчого закріплення поняття «насильство», зокрема через внесення відповідних доповнень до статей Кримінального кодексу України [146].

Ми вважаємо недоцільним обмежувати розуміння насильства лише фізичним впливом, оскільки воно може здійснюватися й без прямого фізичного контакту, наприклад, шляхом впливу на психіку людини. Водночас чинне українське законодавство, зокрема Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», виокремлює й інші його форми – психологічне, економічне та сексуальне насильство.

Аналіз основних ознак насильства дає підстави стверджувати, що це явище має комплексний кримінально-правовий характер і охоплює низку взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних характеристик. До ключових ознак насильства належать протиправність, спрямованість проти волі потерпілої особи, здійснення фізичного або психічного впливу, заподіяння або реальна загроза заподіяння шкоди, а також умисний і цілеспрямований характер відповідних дій. У сукупності ці ознаки дозволяють розкрити зміст та відмежувати насильство від інших форм протиправного впливу та забезпечують більш чітке розуміння його сутності в кримінально-правовій доктрині.

Узагальнюючи викладене, слід підкреслити, що насильство як правова категорія має динамічний характер і змінюється разом із розвитком суспільних відносин. Розширення уявлень про його зміст – від виключно фізичного впливу до визнання психологічних, економічних та інших форм – свідчить про поступове поглиблення розуміння цього явища як складного соціально-правового феномену. Така еволюція зумовлює необхідність постійного вдосконалення законодавчих підходів до його визначення та регламентації.

Крім того, значення насильства у кримінальному праві не обмежується лише характеристикою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Воно виконує важливу функцію при кваліфікації кримінальних правопорушень, виступає критерієм розмежування суміжних складів, а також впливає на визначення ступеня тяжкості діяння та призначення покарання. Від чіткості та узгодженості використання відповідної термінології значною мірою залежить ефективність правозастосовної практики та дотримання принципу правової визначеності.

Водночас у сучасних умовах особливого значення набуває уніфікація підходів до розуміння насильства як у законодавстві, так і в науковій доктрині. Вироблення єдиної, внутрішньо узгодженої термінології сприятиме підвищенню якості кримінально-правового регулювання, забезпеченню

належного захисту прав людини та більш ефективному запобіганню насильницьким правопорушенням. Таким чином, подальший розвиток концепції насильства має відбуватися з урахуванням як теоретичних напрацювань, так і потреб практики застосування кримінального законодавства.

1.2. Поняття психологічного насильства у кримінальному праві України та зарубіжних держав

Фізичне насильство розглядається як найбільш очевидна та безпосередня форма насильницького впливу. Воно полягає у протиправному впливі на тілесну недоторканність людини шляхом застосування фізичної сили або інших дій, що спричиняють тілесні ушкодження, фізичний біль чи інші негативні наслідки для здоров'я потерпілого [39]. У кримінальному праві така форма насильства може проявлятися, зокрема, у заподіянні тілесних ушкоджень (статті 121-125 КК України), катуванні (ст. 127 КК України), незаконному позбавленні волі чи викраденні людини (ст. 146 КК України) тощо [91]. Як підкреслює М. І. Хавронюк, фізичне насильство, перш за все, характеризується безпосереднім впливом на тіло людини та спрямоване на заподіяння їй фізичної шкоди або створення реальної загрози такої шкоди [54].

Психічне насильство зазвичай розглядається як вплив на психіку потерпілої особи шляхом погрози заподіяння шкоди або інших форм залякування, які здатні обмежувати свободу її волевиявлення та спонукати до певної поведінки [41]. Саме у такому значенні ця категорія використовується при характеристиці об'єктивної сторони низки складів кримінальних правопорушень, зокрема розбою, вимагання, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань та інших кримінально караних діянь. Подібне розуміння психічного насильства простежується у працях

багатьох учених-криміналістів, які досліджували проблематику насильницьких кримінальних правопорушень, наприклад, В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна, В. О. Навроцького, О. А. Клименко, В. В. Кузнецова, А. В. Савченка [83; 89; 170].

Водночас у сучасних умовах постає питання про те, чи повною мірою категорія психічного насильства відображає всі форми впливу на особу, що можуть спричиняти істотну шкоду її психічному та емоційному стану. У науковій літературі зазначається, що значна кількість форм деструктивного впливу на людину не обмежується лише погрозами застосування насильства. Такі прояви можуть виражатися у систематичному приниженні, психологічному тиску, переслідуванні, маніпулятивному контролі, ізоляції від соціального оточення або інших формах тривалого психотравмуючого впливу. У психології та кримінології подібні дії розглядаються як різновиди насильницької поведінки, оскільки вони спрямовані на пригнічення особистості, обмеження її автономії та створення стану постійного страху чи емоційної залежності [155]. З огляду на це виникає підстава вважати, що поняття психічного насильства, сформоване в межах традиційної кримінально-правової доктрини, має відносно вузький зміст і не завжди охоплює весь спектр форм негативного впливу на психіку особи.

У своїх дослідженнях авторами дедалі частіше використовується поняття психологічного насильства, що пов'язано із впливом міждисциплінарних підходів, насамперед психології та кримінології. У кримінально-правовому обігу цей термін з'явився порівняно недавно та активно використовується у законодавстві, зокрема у нормах про домашнє насильство [180]. Зазначається, що цей термін набув особливої актуальності у зв'язку з розвитком законодавства у сфері протидії насильству та необхідністю більш детального відображення різноманітних форм нематеріального впливу на особу.

Варто зауважити, що, окрім вищезазначених, часто серед основних видів насильства виділяють також сексуальне та економічне насильство.

Сексуальне насильство, яке посягає на статеву свободу та статеву недоторканність особи. У кримінально-правовому розумінні воно охоплює дії сексуального характеру, що здійснюються без добровільної згоди потерпілої особи або з використанням її безпорадного стану чи залежності [45]. До таких діянь належать, зокрема, зґвалтування (ст. 152 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України) та інші посягання проти статевої свободи та статевої недоторканності особи [91]. Як зазначає О. М. Джужа, сексуальне насильство становить особливо небезпечну форму насильницької поведінки, оскільки посягає не лише на фізичну, а й на психічну недоторканність особи, завдаючи їй глибокої моральної та психологічної шкоди [46].

Ще одним видом є економічне насильство, яке полягає у протиправному обмеженні або позбавленні особи можливості користуватися матеріальними ресурсами, майном чи коштами, а також у створенні залежності шляхом контролю над економічними ресурсами. У законодавстві України, зокрема у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», економічне насильство визначається як умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними. У кримінально-правовому аспекті окремі прояви економічного насильства можуть знаходити відображення у складах злочинів проти власності або у нормах, що передбачають відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України). На думку В. І. Борисова та В. Я. Тація, економічне насильство часто виступає засобом підкорення потерпілої особи та створення її матеріальної залежності від кривдника [83].

Розглянувши основні види насильства, подальший науковий аналіз ми хотіли б зосередити саме на розкритті сутності та змісту поняття психологічного насильства.

На сьогодні психологічне насильство є поширеним явищем, яке зустрічається в будь-якій сфері життя людини: як у відносинах в родинному

колі, так і в школі, на роботі, у спілкуванні з друзями, знайомими та при взаємодії з абсолютно сторонніми людьми. Це свідчить про те, що проблема є актуальною та потребує детального вивчення.

Психологічне насильство, на відміну від фізичного, часто має прихований характер і може тривалий час залишатися непоміченим як для оточення, так і для самої потерпілої особи. Його проявами можуть бути систематичні приниження, маніпуляції, ізоляція, погрози або контроль, які поступово впливають на емоційний стан та самооцінку людини. Тривалий психологічний тиск здатний спричиняти серйозні негативні наслідки для психічного здоров'я, зокрема розвиток тривожних розладів, депресивних станів або соціальної дезадаптації. Саме через складність виявлення та доведення таких форм впливу психологічне насильство потребує особливої уваги з боку науки, суспільства та правозастосовної практики. До того ж, психологічне насильство не завжди має виражену гендерну специфіку, оскільки від проявів емоційного аб'юзу та маніпуляцій можуть однаковою мірою страждати як жінки, так і чоловіки [137, с. 403]. Водночас цей різновид насильства нерідко супроводжується іншими його формами – сексуальною, економічною або фізичною.

Суспільна небезпечність психологічного насильства полягає в тому, що поступово свідомість агресора звикає до певного рівня агресивної поведінки, що зрештою призводить до його моральної деградації та «знецінення» жертви як особистості.

Проблема психологічного насильства та різноманітних форм його проявів досліджувалися у працях багатьох українських науковців, зокрема: І. В. Бевзюка, І. А. Ботнаренка, В. В. Гальцової, О. О. Гриньків, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, К. П. Задої, О. І. Зінсу, В. М. Зубатенко, Р. В. Кифлюка, Н. І. Лесяк, Н. А. Липовської, Я. Г. Оленіна, М. І. Панова, І. С. Резніка, К. О. Сахарової, М. І. Хавронюка, О. М. Чередніченка та інших.

Перш ніж перейти до визначення поняття «психологічне насильство», варто спочатку зупинитися на сутності поняття «психіка», адже саме через

психіку людини здійснюється відповідний вплив, який і становить зміст психологічного насильства.

У науковій літературі психіку зазвичай розглядають як властивість високоорганізованої матерії, що полягає у здатності відображати об'єктивну реальність та регулювати поведінку і діяльність людини. Так, як зазначає С. Д. Максименко, психіка є складною системою психічних процесів, станів і властивостей особистості, за допомогою яких людина сприймає навколишній світ, усвідомлює його та реагує на нього. Вона включає такі основні компоненти, як мислення, пам'ять, емоції, волю, сприйняття та інші психічні процеси, що забезпечують адаптацію людини до соціального середовища [105].

У своєму дослідженні І. М. Візнюк, С. С. Долинний, І. Г. Саранча, А. С. Долинна розглядають психіку як «як складну систему, що містить різні рівні організації – від елементарних психічних процесів до вищих форм свідомості та самосвідомості» [79, с. 39]. Вони підкреслюють, що «психіка є не лише відображенням навколишнього світу, а й активним творчим процесом, спрямованим на побудову суб'єктивної реальності людини» [79, с. 39].

З точки зору психології, психіка виконує регулятивну функцію, оскільки саме через неї формується внутрішнє ставлення людини до подій, явищ і дій інших осіб. Як підкреслює Г. С. Костюк, психіка людини є системою внутрішніх процесів, які забезпечують усвідомлення дійсності та керують поведінкою особистості [149]. Відповідно, будь-який вплив на психічну сферу може призводити до зміни емоційного стану, формування почуття страху, тривоги, пригніченості або інших негативних переживань.

У кримінальному праві психіка потерпілого розглядається як об'єкт правової охорони, оскільки саме через психічну сферу особи можуть реалізовуватися дії, що завдають шкоди без безпосереднього фізичного впливу. Це стосується різних форм психологічного насильства, таких як погроза, переслідування, примус, приниження, маніпуляції чи залякування.

Визнання психіки як об'єкта правового захисту дозволяє розглядати такі дії не лише як моральне чи соціальне порушення, а й як кримінально каране правопорушення.

При цьому кримінально-правова оцінка психологічного впливу передбачає встановлення умисного та цілеспрямованого характеру дій правопорушника. Важливим є також врахування інтенсивності впливу, тривалості його здійснення та психологічної вразливості потерпілого. Такі аспекти визначають ступінь шкоди психічному стану особи і впливають на правову кваліфікацію діяння. Судова практика та висновки судово-психологічних експертиз підтверджують, що навіть відсутність фізичної шкоди не виключає кримінальну відповідальність, якщо встановлено систематичний або значний негативний вплив на психіку потерпілого.

Крім того, психіка потерпілого тісно пов'язана із суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, адже встановлення наявності умисного і цілеспрямованого впливу на психічний стан людини дозволяє встановити наявність складу кримінального правопорушення та визначити міру відповідальності. Як підкреслює С. Д. Максименко, психологічний вплив може проявлятися як безпосередньо (погроза, примус), так і опосередковано (маніпуляції, психологічний тиск), що потребує ретельного аналізу доказів та психічного стану потерпілого [105]. При цьому, як зазначає О. В. Степаненко, «враховуючи труднощі, які виникають під час доказування факту застосування психологічного насильства, варто застосовувати весь комплекс правових заходів, серед яких важливе місце займає висновок судово-психологічної експертизи, який поряд з іншими доказами є необхідним для встановлення факту вчинення саме психологічного насильства» [162].

У контексті кримінального права психіка потерпілого виступає ключовим об'єктом при кваліфікації психологічного насильства. Аналіз психологічного впливу дозволяє більш точно визначати межі кримінальної відповідальності, встановлювати склад правопорушення та забезпечувати

ефективний захист прав і свобод особи. Це підтверджується як науковими дослідженнями, так і практикою застосування КК України.

Отже, враховуючи психічну складову в кримінально-правовому вимірі, виникає гостра необхідність чіткого визначення сутності поняття «психологічне насильство» як окремого виду протиправного впливу.

Як відомо, поняття психологічного насильства безпосередньо не закріплене у положеннях КК України, проте у ст. 126-1 КК України, яка надає визначення та встановлює відповідальність за домашнє насильство, зазначено, що кримінально караним є систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства, яке призводить до фізичних чи психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності [91]. У контексті складу злочину, передбаченого цією статтею, психологічне насильство виступає формою суспільно небезпечного діяння та характеризує об'єктивну сторону кримінального правопорушення. Його зміст полягає у систематичному впливі на психіку потерпілої особи, тобто в даному випадку це не одноразові, а повторювані діяння, які здійснюються шляхом погроз, приниження, залякування, переслідування чи інших дій нематеріального характеру, спрямованих на негативний вплив на психоемоційний стан потерпілої особи. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є настання наслідків у вигляді душевних страждань, розладів психічного здоров'я або погіршення емоційного стану потерпілого, між якими та діянням має бути встановлений причинно-наслідковий зв'язок. Таким чином, саме психологічне насильство у межах цієї статті є юридично значущим лише за умови доведеності як систематичності дій, так і їх негативного впливу на психічний стан особи.

Відсутність легального визначення психологічного насильства у Загальній частині КК України зумовлює необхідність звернення до положень спеціального законодавства та доктринальних підходів.

Зміст психологічного насильства визначається у положеннях Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Відповідно

до цього Закону, психологічне насильство розглядається як форма домашнього насильства, що охоплює словесні образи, погрози (у тому числі на адресу третіх осіб), приниження, переслідування, залякування та інші дії, спрямовані на обмеження волевиявлення особи чи контроль у репродуктивній сфері [144]. Такі дії або бездіяльність кваліфікуються як психологічне насильство, якщо вони спричинили у постраждалої особи побоювання за власну безпеку чи безпеку інших осіб, викликали емоційну нестабільність, відчуття беззахисності або завдали шкоди психічному здоров'ю. Разом із тим, головним мінусом є те, що у зазначеному Законі психологічне насильство визначається виключно як одна з форм домашнього насильства, що істотно звужує сферу його правового осмислення. Насправді ж психологічне насильство може вчинятися і поза межами сімейних або близьких відносин – у трудових, освітніх, соціальних чи інших міжособистісних взаємодіях. У зв'язку з цим дане поняття є ширшим за законодавче визначення, закріплене у спеціальному законі, і не може бути зведене виключно до контексту домашнього насильства.

Також психологічне насильство регламентує ст. 33 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції), що закріплює обов'язок держав-учасниць забезпечити криміналізацію психологічного насильства як самостійної форми протиправної поведінки, що може спричиняти істотну шкоду психічному здоров'ю особи [76]. Хоча у тексті самої статті відсутнє розгорнуте нормативне визначення психологічного насильства, Конвенція чітко відносить його до окремих форм насильства, які підлягають кримінально-правовій оцінці поряд із переслідуванням (сталкінгом) та іншими насильницькими діями, незалежно від того, чи мають вони сімейний характер [136, с. 284].

Зміст поняття психологічного насильства розкривається у Пояснювальній доповіді до Конвенції, де наголошується, що до таких дій можуть належати словесні приниження, систематична критика, погрози,

залякування, примусова ізоляція та інші форми негативного психологічного впливу, які призводять до емоційних страждань або тривалої шкоди психічному стану потерпілої особи [140, с. 124]. Таким чином, психологічне насильство розглядається не як другорядний чи допоміжний елемент насильницької поведінки, а як самостійно значущий об'єкт кримінально-правової охорони у широкому соціальному контексті.

Українські науковці, аналізуючи положення статті 33 Стамбульської конвенції, обґрунтовано підкреслюють, що визнання психологічного насильства кримінально караним діянням сприяє формуванню комплексного підходу до захисту прав і свобод людини та розширює розуміння насильства за межі виключно приватних або сімейних відносин. У наукових працях зазначається, що імплементація цієї норми створює правові передумови для протидії психологічному тиску у різних сферах суспільного життя, зокрема у трудових, освітніх та інших міжособистісних відносинах, що відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінального права та міжнародних стандартів у сфері прав людини. Саме тому виникає потреба у доктринальному тлумаченні психологічного насильства з метою повнішого розкриття його змісту, ознак та форм прояву [136, с. 285].

Р. В. Кифлюк визначає психологічне насильство як дії, що не завдають фізичного болю, проте спричиняють потерпілому глибокі душевні страждання. На думку дослідника, такий вплив часто сприймається жертвою болючіше, ніж фізичне насильство, оскільки його наслідки є більш тривалими. Психологічний стрес може мати значно тяжчі наслідки, ніж фізичні травми, регулярні побої або інші форми насильницьких дій. Психологічна травма, як зазначає автор, іноді відчувається гостріше, ніж фізичний біль. Він також підкреслює, що як фізичне, так і психологічне насильство можуть мати жорстокий, нелюдський характер і принижувати гідність людини [69, с. 56].

І. А. Ботнаренко та О. О. Гриньків пропонують інше визначення цього явища: психологічне насильство – це повторюваний у часі примусовий вплив

на особу, спрямований на руйнування самоповаги, зниження самооцінки, що реалізується через приниження честі та гідності, залякування, цькування, ігнорування, надмірний контроль, домінування та інші форми маніпуляцій. Унаслідок такого впливу людина втрачає здатність діяти відповідно до власних бажань, що може призвести до психологічної травми, тривожності, депресії чи посттравматичного стресового розладу. Розглядаючи психологічне насильство як одну з форм прояву домашнього насильства, автори підкреслюють, що воно виступає способом пригнічення особистості та обмеження її внутрішньої свободи. Такий вид насильства передбачає цілеспрямований вплив на когнітивну, емоційну та психічну сфери людини з метою завдання їй моральної або емоційної шкоди. У межах сімейних взаємин джерелом подібного негативного впливу зазвичай є близька особа, причому не обов'язково чоловік. У ролі емоційного чи психологічного агресора може виступати і жінка – по відношенню як до свого партнера або батьків, так і до власних дітей [12, с. 106].

В. Зубатенко визначає психологічне насильство як цілеспрямований вплив на близьку особу, спрямований на встановлення контролю над її поведінкою та утвердження домінування. Такий вплив може проявлятися у формі обмежень, агресивних дій, постійного нагляду, осуду, залякування, приниження, емоційного ігнорування, докорів, шантажу, образливої лексики, маніпулятивних практик, насмішок тощо. У широкому розумінні, як наголошує дослідниця, до психологічного насильства належить будь-який вербальний вплив, що має на меті дестабілізацію психоемоційного стану людини. Особливу увагу В. Зубатенко приділяє двом, на її думку, головним ознакам психологічного насильства, а саме циклічності та ізольованості. Завдяки циклічному характеру цього явища, авторка відділяє його від звичайних міжособистісних суперечок та виокремлює три основні стадії розвитку психологічного насильства: початкову фазу поступового накопичення напруження, фазу відкритого насильницького впливу та завершальну фазу примирення, яка з часом знову переходить у загострення

ситуації. Етап так званого «перемир'я» інколи супроводжується зовні щирим каяттям агресора, однак за умови повторюваності така поведінка набуває маніпулятивного характеру [62].

Що стосується соціальної ізоляції, то вона ускладнює контакт із зовнішнім середовищем і посилює відчуття самотності постраждалої особи. У підсумку психологічний тиск системно спрямований на позбавлення жертви здатності до самозахисту та опору.

Варто зауважити, що не всі українські правознавці розглядають психологічне насильство виключно через призму домашнього насильства, а надають більш широкого значення.

У наукових працях О. М. Джужі психологічне насильство розглядається як самостійне соціально-правове явище, що не обмежується виключно сферою сімейних відносин. Автор підкреслює, що насильство має місце тоді, коли здійснюється протиправний вплив на психіку людини, спрямований на придушення її волі, приниження гідності або формування стану страху та психологічної залежності. Зокрема, О. М. Джужа зазначає, що «психологічне насильство полягає у систематичному психічному впливі на особу шляхом погроз, приниження, залякування чи інших форм морального тиску, які здатні заподіяти шкоду психічному здоров'ю потерпілого» [46; 47]. Такий підхід свідчить про те, що визначальним критерієм психологічного насильства є не характер відносин між суб'єктами, а сам факт шкідливого психоемоційного впливу.

У працях М. І. Хавронюка психологічне насильство трактується як форма нематеріального примусу, що виражається у впливі на психіку людини з метою придушення її волі, викликання страху, тривоги або внутрішньої дезорганізації поведінки. Автор наголошує, що такий вплив може здійснюватися у будь-яких суспільних відносинах – службових, освітніх, соціальних – і його суспільна небезпека визначається саме характером і наслідками психічного впливу, а не сферою його вчинення [54]. Такий підхід співзвучний позиції О. М. Джужі та підтверджує необхідність

ширшого, доктринального розуміння психологічного насильства поза межами законодавчої конструкції домашнього насильства.

К. О. Сахарова, О. М. Чередніченко та Н. А. Липовська розглядають психологічне насильство як комплекс форм негативного психоемоційного впливу, що проявляється у різноманітних поведінкових моделях – таких як булінг, кібербулінг, булінг на робочому місці (мобінг), віктимблеймінг, харасмент, сталкінг, аутинг та газлайтинг – і має місце в організаційному й соціальному середовищі, а не лише в побутових або сімейних відносинах. Автори підкреслюють, що загальною характеристикою цих явищ є систематичний, повторюваний характер дій кривдника, спрямований на приниження, залякування або тиск на особу, що негативно впливає на її психологічну безпеку та здатність захищатися у міжособистісних відносинах, приводячи до тривалої напруги, страху чи дезорганізації сприйняття [153]. Такий підхід розширює розуміння психологічного насильства як соціально-правового феномену, який охоплює різні сфери життя – трудові, освітні, організаційні – і який може завдавати серйозної психологічної шкоди незалежно від формальних сімейних зв'язків, що відповідає загальним тенденціям кримінально-правового аналізу психологічного впливу як суспільно небезпечного явища.

Проаналізувавши положення національного законодавства та наукових підходів, сформованих у вітчизняній кримінально-правовій доктрині, доцільно розширити дослідження шляхом звернення до зарубіжного досвіду. Це зумовлено тим, що проблема розуміння сутності психологічного насильства не є суто національною і активно вивчається у правових системах різних держав, а також у міжнародно-правових актах, а обмеження дослідження виключно положеннями законодавства України та позиціями українських науковців не дозволило б повною мірою розкрити зміст і особливості поняття психологічного насильства, оскільки підходи до його визначення, ознак і форм прояву суттєво відрізняються залежно від правової системи та наукової традиції тієї чи іншої держави. Аналіз зарубіжного

досвіду дає змогу виявити спільні риси та відмінності у правовому розумінні психологічного насильства, а також окреслити сучасні тенденції його криміналізації.

Показовим у цьому контексті є досвід європейських держав континентальної правової системи, зокрема Федеративної Республіки Німеччини, де психологічне насильство не закріплене як самостійна категорія кримінального права, але охоплюється низкою кримінально-правових норм. У Кримінальному кодексі ФРН (StGB) значна частина діянь, пов'язаних із психологічним впливом на особу, кваліфікується як примус (Nötigung), погроза або переслідування (Nachstellung). Зокрема, ст. 238 StGB передбачає кримінальну відповідальність за переслідування (stalking), що полягає у систематичному стеженні, нав'язливому контактуванні або інших діях, які суттєво порушують спосіб життя потерпілого [203]. Дослідники німецького кримінального права підкреслюють, що така поведінка спрямована насамперед на психологічний вплив і створення стану страху чи тривоги у потерпілого [210].

Особливістю німецького підходу є те, що законодавець не використовує узагальненого поняття психологічного насильства, а натомість криміналізує конкретні форми поведінки, які можуть спричиняти психічні страждання. Подібна модель правового регулювання дозволяє більш чітко окреслити межі кримінальної відповідальності, однак водночас звужує можливість використання загальної категорії психологічного насильства, яка активно застосовується у сучасній українській кримінально-правовій доктрині [221].

Схожий, але водночас дещо інший підхід спостерігається у праві Італійської Республіки. У кримінальному законодавстві цієї держави психологічне насильство розглядається переважно у межах злочину щодо жорстокого поводження з членами сім'ї або співмешканцями (maltrattamenti contro familiari e conviventi), передбаченого ст. 572 Кримінального кодексу Італії. У межах цього складу злочину кримінально караними визнаються

систематичні дії, що завдають потерпілому фізичних або моральних страждань [193]. Судова практика Італії підкреслює, що такі страждання можуть бути спричинені не лише фізичним насильством, а й постійними образами, погрозами, приниженням або психологічним тиском.

Таким чином, в італійському кримінальному праві психологічне насильство розглядається насамперед як систематичний процес психологічного пригнічення, що формує у потерпілого стан страху, залежності або приниження [190]. На відміну від українського підходу, де психологічне насильство може визнаватися навіть у разі одноразового впливу (наприклад, погрози), італійське законодавство надає вирішального значення тривалості та повторюваності насильницької поведінки.

Подальший розвиток правового розуміння психологічного насильства простежується у законодавстві Французької Республіки, де сформувався інститут так званого морального переслідування (*harcèlement moral*). Французьке кримінальне право передбачає відповідальність за повторювані дії або висловлювання, які призводять до погіршення умов життя потерпілого і можуть спричинити шкоду його психічному або фізичному здоров'ю. Особливістю французького підходу є те, що психологічне насильство розглядається не лише у сфері сімейних відносин, але й у трудових відносинах, де воно може проявлятися у формі мобінгу або систематичного морального тиску на працівника [212].

Таким чином, на відміну від українського кримінального права, де психологічне насильство здебільшого визначається через форму впливу на психіку особи, французький підхід робить акцент на наслідках такого впливу.

Інший напрям розвитку правового регулювання психологічного насильства демонструє законодавство Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. У 2015 році у Великій Британії було криміналізовано так звану поведінку контролю або примусу (*controlling or coercive behaviour*) у близьких або сімейних відносинах. Такий підхід

базується на концепції «coercive control», відповідно до якої домашнє насильство може проявлятися не лише через фізичні дії, а й через систематичний психологічний контроль над поведінкою потерпілого [201; 244].

До проявів такої поведінки можуть належати ізоляція особи від родини або друзів, контроль фінансів, постійний моніторинг її діяльності, приниження, погрози або інші дії, спрямовані на встановлення домінування над потерпілим. Крім того, британське законодавство містить положення про переслідування та домагання, передбачені Protection from Harassment Act 1997, що криміналізує поведінку, яка викликає у потерпілого страх, тривогу або значний психологічний дискомфорт [188].

Порівняно з українським кримінальним правом, британська модель є більш поведінково-орієнтованою, оскільки вона розглядає психологічне насильство як певний патерн контролюючої поведінки, а не лише як окремі акти психологічного впливу.

У праві Сполучених Штатів Америки підхід до визначення психологічного насильства є менш уніфікованим, що пояснюється федеративною структурою держави. Законодавство більшості штатів розглядає психологічне насильство як складову домашнього насильства або емоційного зловживання (emotional abuse). До таких форм поведінки можуть належати погрози, приниження, систематичні образи, переслідування, контроль над поведінкою або ізоляція потерпілого від соціального оточення. Водночас у США значну роль відіграють превентивні механізми захисту, зокрема судові заборонні приписи (protective orders або restraining orders), які можуть застосовуватися ще до настання тяжких наслідків [216].

Таким чином, американська правова модель характеризується більшою увагою до практичних механізмів захисту потерпілих, тоді як криміналізація конкретних форм психологічного насильства може суттєво відрізнятися залежно від законодавства окремого штату.

Цікавим для порівняння є також досвід держав Східної Азії, зокрема Японії. У японському праві психологічне насильство здебільшого розглядається у контексті законодавства про домашнє насильство та переслідування. Закон про запобігання насильству між подружжям і захист потерпілих передбачає можливість застосування захисних приписів у випадках, коли поведінка кривдника спричиняє психологічний тиск або страх у потерпілого [250]. Крім того, значна увага приділяється криміналізації переслідування (*stalking*), що включає систематичні дзвінки, повідомлення, стеження або інші дії, які викликають у потерпілого стан постійної тривоги.

На відміну від українського підходу, японське законодавство рідко використовує узагальнену категорію психологічного насильства. Натомість воно регулює конкретні види поведінки, що можуть призводити до психологічних страждань, що свідчить про прагнення законодавця до більшої правової визначеності.

Подібна тенденція простежується і у законодавстві Республіки Корея, де психологічне насильство розглядається насамперед у межах правового регулювання домашнього насильства, переслідування та інших форм тривалого психологічного впливу на особу. Базовим нормативним актом у цій сфері є *Act on Special Cases Concerning the Punishment, etc. of Crimes of Domestic Violence*, який передбачає відповідальність за дії, що спричиняють фізичні або психічні страждання членам сім'ї. У межах цього закону домашнє насильство розуміється доволі широко і може охоплювати не лише фізичні посягання, а й образи, погрози, систематичне приниження, залякування, психологічний тиск або інші дії, які створюють у потерпілого стан страху чи емоційного виснаження [186]. Таким чином, корейське законодавство визнає, що психологічне насильство може бути самотійним способом заподіяння шкоди особі навіть за відсутності безпосереднього фізичного впливу.

Особливістю південнокорейського підходу є також те, що боротьба з психологічним насильством здійснюється не лише у межах сімейних

відносин. Окремі нормативні акти спрямовані на протидію психологічному тиску у сфері освіти та трудових відносин, зокрема щодо булінгу або так званого «power harassment» у трудовому середовищі [215]. У цих випадках правове реагування може включати як дисциплінарні або адміністративні заходи, так і кримінальну відповідальність у разі спричинення значної шкоди.

Важливим етапом розвитку правового регулювання психологічного насильства в РК стало ухвалення у 2021 році спеціального закону – Act on Punishment of Crime of Stalking, спрямованого на протидію переслідуванню (stalking). У межах цього нормативного акта переслідування визначається як повторювана поведінка, що полягає у нав'язливому контактуванні, стеженні, надсиланні повідомлень, погрозах або інших діях, які викликають у потерпілого страх, тривогу або значний психологічний дискомфорт [185].

Крім кримінально-правових норм, у правовій системі РК значна увага приділяється превентивним механізмам реагування на психологічне насильство. Законодавство передбачає можливість застосування термінових захисних заходів, зокрема заборони наближення до потерпілого, обмеження контактів або тимчасового відсторонення кривдника від спільного проживання. Такі заходи можуть застосовуватися ще до завершення кримінального провадження і мають на меті негайне припинення психологічного тиску та запобігання подальшій ескалації насильства [206].

Модель правового регулювання психологічного насильства у РК характеризується комплексним підходом, який поєднує кримінально-правові, адміністративні та превентивні механізми захисту потерпілих. На відміну від деяких інших правових систем, де психологічне насильство розглядається переважно як складова інших кримінальних правопорушень, корейське законодавство поступово формує ширшу систему правового реагування на різні форми психологічного тиску, визнаючи їх суспільну небезпечність та необхідність раннього втручання держави.

Крім законодавства вищезгаданих країн, окрему увагу слід звернути і на доктринальні дослідження психологічного насильства, адже воно є предметом наукового інтересу великої кількості зарубіжних науковців. Зокрема, важливий внесок у розуміння психологічного насильства зробила американська психологиня Л. Вокер, яка розробила теорію так званого «циклу насильства», викладену, зокрема, у праці «The Battered Woman». Згідно з цією концепцією, насильницькі відносини мають циклічний характер і складаються з трьох основних фаз: фази наростання напруження, фази гострого насильства та фази «примирення» (або так званого «медового місяця») [248].

Перший етап авторка характеризує як поступове накопичення психологічної напруги, що супроводжується критикою, приниженнями, образами, контролем та іншими формами психологічного тиску. Отож, саме тут психологічне насильство проявляється найбільш яскраво та закладає основу для подальших агресивних дій.

Друга фаза характеризується ескалацією конфлікту та безпосереднім актом насильства, який може мати як фізичний, так і психологічний характер. Однак навіть у випадках фізичного насильства психологічний компонент залишається визначальним, оскільки супроводжується залякуванням, погрозами, демонстрацією влади кривдника та формуванням у потерпілої особи стану страху й безпорадності.

Щодо третьої фази, яка має назву «примирення», то тут вже відбвається тимчасове зниження напруження, де кривдник демонструє каяття, обіцяє змінити свою поведінку, проявляє турботу та увагу. Водночас саме на цьому етапі психологічний вплив набуває особливо маніпулятивного характеру, оскільки формує у жертви ілюзію можливості позитивних змін і сприяє збереженню залежності від насильницьких відносин.

Суттєвим елементом теорії Л. Вокер є також концепція «набутої безпорадності», яка пояснює, чому потерпілі особи часто не залишають кривдника навіть за наявності очевидної загрози. Унаслідок систематичного

психологічного насильства у жертви формується переконання у власній неспроможності змінити ситуацію, знижується самооцінка, зростає рівень тривожності та залежності. Психологічний вплив – зокрема газлайтинг, ізоляція, емоційне знецінення – призводить до викривлення сприйняття реальності та втрати впевненості у власних судженнях, що істотно ускладнює прийняття рішень щодо припинення насильницьких відносин [248].

Таким чином, праця психологині Л. Вокер, яка хоч і розглядала психологічне насильство лише як один із аспектів домашнього насильства, проте вперше системно описала закономірності такого насильства, та започаткувала теорію циклу насильства, яка дозволяє розглядати психологічне насильство не як другорядний елемент, а як центральний механізм підтримання насильницької моделі поведінки. Воно пронизує всі стадії циклу, навіть при фізичному насильстві, та формує глибоку емоційну та поведінкову залежність потерпілої особи від кривдника, що має важливе значення для розуміння високого ступеня суспільної небезпечності домашнього насильства.

Крім Л. Волкер, дослідженням психологічного насильства як багатогранного феномену займався ще один американський дослідник К. Д. О'Лірі, який розглядав його як самостійний і недооцінений компонент насильства у близьких стосунках. У своїй праці «Psychological abuse: a variable deserving critical attention in domestic violence» він обґрунтовує, що психологічне насильство тривалий час залишалося поза належною увагою як у праві, так і в психології, попри його значний вплив на жертву [231]. Дослідник наголошує, що однією з ключових проблем є відсутність єдиного визначення цього явища, що ускладнює його як наукове дослідження, так і правову кваліфікацію.

У подальших дослідженнях, зокрема у спільній монографії з Р. Д. Майуро «Psychological Abuse in Domestically Violent Relationships», автор розвиває ідею багатовимірності психологічного насильства. Він підкреслює, що воно включає широкий спектр поведінкових проявів: від вербальних

образ і приниження до контролю, ізоляції та маніпуляцій, при цьому особливістю такого насильства є його прихований характер та здатність поступово руйнувати особистість потерпілого, що часто ускладнює його виявлення та доказування у кримінальному провадженні [232].

Наукова позиція О'Лірі також полягає у тому, що психологічне насильство не слід розглядати лише як допоміжний елемент фізичного насильства. Навпаки, воно може виступати самостійною формою протиправної поведінки, яка спричиняє серйозні психічні наслідки, включаючи тривожні розлади, депресію та втрату самооцінки. Такий підхід має важливе значення для кримінального права, оскільки обґрунтовує необхідність самостійної криміналізації або принаймні чіткого врахування психологічного насильства при кваліфікації кримінальних правопорушень.

Також, досліджуючи насильство, зокрема його психологічний аспект, канадська та американська дослідниці, Е. Р. Гутовські та Л. А. Гудман, у своїй роботі звертаються до концепції, розробленої Еваном Старком, «coercive control» та роблять наголос на те, що ключовим змістом насильства в інтимних відносинах є не окремі акти фізичної агресії, а тривалий процес підпорядкування жертви через ізоляцію, залякування, приниження та контроль її повсякденного життя. Такий контроль реалізується через систематичні психологічні впливи – моніторинг поведінки, обмеження соціальних контактів, погрози та інші дії, спрямовані на позбавлення автономії особи [204].

Британська дослідниця Д. Норс визначає психологічне насильство як сукупність повторюваних впливів, що обмежують психологічну автономію особи, зокрема дитини, та формуються в межах міжособистісних відносин, найчастіше – у сімейному середовищі. Авторка підкреслює, що така форма насильства має кумулятивний характер: окремі дії, такі як приниження, ігнорування або контроль, можуть виглядати незначними, однак їх систематичне поєднання спричиняє серйозні порушення психічного розвитку та соціального функціонування. Особливістю психологічного насильства є

його «невидимість», що ускладнює як ідентифікацію, так і правову кваліфікацію відповідних діянь [230].

Крім того, важливий внесок у дослідження наслідків психологічного насильства зроблено британською вченою В. Кумарі, яка акцентує увагу на його довготривалому впливі на психічне здоров'я. У її роботах підкреслюється, що емоційне насильство у дитинстві має стійкі нейропсихологічні та поведінкові наслідки, впливаючи на формування особистості, емоційну регуляцію та соціальну адаптацію. Дослідниця також зазначає, що така форма насильства часто недооцінюється як у науковому, так і у правозастосовному дискурсі, що зумовлює необхідність посилення профілактичних заходів і раннього виявлення. Авторка обґрунтовує, що пережите у дитинстві психологічне насильство здатне спричиняти тривалі зміни у функціонуванні мозку, зокрема у тих його структурах, що відповідають за обробку емоцій, реагування на стрес та формування соціальної поведінки. Крім того, дослідниця звертає увагу на так званий «накопичувальний ефект» психологічного насильства: навіть відносно «слабкі» за інтенсивністю, але систематичні негативні впливи (ігнорування, знецінення, приниження) у сукупності можуть мати не менш руйнівний ефект, ніж одноразові травматичні події. У цьому контексті В. Кумарі підкреслює необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення проблеми, який поєднує досягнення психології, нейронауки та кримінального права [222].

У роботі німецьких дослідників Х. М. Мікліц, К. М. Гласс, Ю. Бенгеля та Л. Б. Зандера підкреслюється, що психологічне насильство має довготривалий травматичний ефект, який може проявлятися у формі тривожних розладів, депресії та посттравматичного стресу. При цьому дослідники акцентують увагу на тому, що специфіка психологічного насильства полягає у його кумулятивному характері: навіть відносно «незначні» за окремістю акти впливу, повторюючись у часі, формують стійкий стан психологічної дезадаптації особи. Такий вплив підриває базові

відчуття безпеки, автономії та самоповаги, що, у свою чергу, негативно позначається на здатності особи до соціального функціонування та прийняття рішень. Окремо наголошується, що наслідки психологічного насильства часто мають латентний характер і можуть проявлятися із значною часовою відстрочкою, що ускладнює як їх діагностику, так і юридичну кваліфікацію відповідних діянь, тому в цьому контексті підкреслюється важливість міждисциплінарного підходу, який поєднує психологічну, медичну та правову оцінку стану постраждалих осіб [228]. Дослідники також звертають увагу на феномен «вторинної віктимізації», коли недостатньо чутлива реакція з боку інституцій (правоохоронних органів, соціальних служб) може посилювати травматичний досвід жертви.

У французькій науковій традиції вагомий внесок у дослідження психологічного насильства здійснила М.-Ф. Ірігуайєн – психіатр і психоаналітик, яка однією з перших системно описала феномен «морального переслідування» (*harcèlement moral*) як форму психологічного насильства. Її дослідження стали підґрунтям для визнання цього явища не лише у психології, а й у праві, зокрема у контексті трудових і сімейних відносин.

У фундаментальній праці *Le harcèlement moral: la violence perverse au quotidien* М.-Ф. Ірігуайєн визначає психологічне насильство як систематичний вплив на особу шляхом приниження, ізоляції, маніпуляцій та підриву її психічної стабільності. Такий вплив часто маскується під соціально прийнятні форми поведінки, наприклад, критику, «жарти», дисциплінарні заходи, що ще більше ускладнює його розпізнавання як насильства. У результаті жертва нерідко сама починає сумніватися у правомірності власних переживань, що є одним із механізмів психологічного контролю [212]. Авторка підкреслює, що ключовою ознакою такого насильства є його тривалість і повторюваність, а також асиметрія влади між кривдником і жертвою. Психологічне насильство постає не як епізодичне явище, а як динамічний і системний процес, що потребує комплексного

міждисциплінарного аналізу, зокрема у площині кримінального права та захисту прав людини.

В Італії внесок у дослідження психологічного насильства здійснила італійська дослідниця Л. Тінеллі, яка спеціалізується на вивченні феномену психологічного впливу, зокрема у контексті так званих психологічно аб'юзивних груп. У спільній науковій праці з П. Дестратіс, А. Курчі, А. Шінкаріоль, Д. Меліс та К. Скарпацца «Are psychologists aware of group psychological abuse? A survey on awareness of the phenomenon among Italian psychologists», авторка досліджує особливості сприйняття та розуміння психологічного насильства серед практикуючих психологів в Італії. У межах зазначеної роботи психологічне насильство розглядається як системний процес впливу, що реалізується через механізми ізоляції, формування залежності та підпорядкування особи груповим нормам або лідеру. Дослідження показало, що італійські психологи переважно характеризують такі групи через наявність маніпулятивних стратегій, харизматичного лідерства та експлуатації психологічної вразливості учасників. При цьому особлива увага приділяється феномену «контрольованої залежності», коли жертва поступово втрачає автономність у прийнятті рішень [247].

Важливим аспектом наукового підходу Л. Тінеллі є наголос на тому, що особи, які зазнали такого впливу, часто демонструють симптоми тривожних і депресивних розладів, посттравматичних реакцій, а також ознаки психологічної залежності, що свідчить про глибокий та довготривалий характер шкоди, яка завдається психологічним насильством, навіть за відсутності будь-якого фізичного впливу.

Досить значну увагу дослідженню психологічного насильства приділено у працях південнокорейських науковців, а саме С. Пак, Є. Лі, Х. Чжан, М. Джо, зокрема у їх спільній статті «Violence Victimization in Korean Adolescents: Risk Factors and Psychological Problems», психологічне насильство розглядається як складова ширшого феномену віктимізації, що включає не лише фізичні, а й психоемоційні форми впливу, які здатні

спричиняти тривалі негативні наслідки для психічного стану особи [234]. Автори підкреслюють, що навіть за відсутності прямого фізичного впливу насильницькі дії можуть проявлятися через приниження, соціальну ізоляцію, булінг та інші форми психологічного тиску, які суттєво впливають на розвиток особистості.

Емпірична частина дослідження базується на репрезентативних даних національного опитування молоді РК, що дозволило виявити ключові чинники ризику психологічного насильства. Зокрема, встановлено, що жертвами частіше стають підлітки з соціально вразливих груп, а також ті, хто демонструє ризиковану поведінку або перебуває в умовах недостатньої сімейної підтримки. Водночас психологічне насильство тісно корелює з підвищеним рівнем стресу, депресивними станами та суїцидальними настроями, що свідчить про його глибокий деструктивний вплив на психічне здоров'я.

Особливу увагу в даній праці приділено саме психологічним наслідкам насильства. Дослідники доводять, що жертви насильства демонструють нижчий рівень суб'єктивного благополуччя та задоволеності життям, а також мають проблеми зі сном і емоційною регуляцією [234]. Таким чином, психологічне насильство виступає не лише як супутній елемент інших форм насильства, але й як самостійний фактор, що формує довготривалі психопатологічні наслідки.

У Японії вагомий внесок у дослідженням психологічного насильства зроблено Т. Фудзіварою, зокрема у праці в співавторстві з М. Окуяма, М. Ідзумі та Ю. Осада «The Cycle of Violence: Childhood Abuse History, Domestic Violence and Child Maltreatment among Japanese Mothers», воно розглядається як самостійний і водночас взаємопов'язаний елемент ширшого феномену домашнього насильства, що має довготривалий вплив на психічне здоров'я та поведінкові моделі особи [202]. Автори наголошують, що психологічне насильство, поряд із фізичним, є ключовим чинником формування

травматичного досвіду, який зберігається протягом життя та впливає на міжособистісні відносини.

Дослідження, що було проведене серед японських матерів, продемонструвало, що пережите у дитинстві психологічне насильство має статистично значущий зв'язок із подальшими проявами як психологічного, так і фізичного насильства у власній сім'ї. Таким чином, підтверджується концепція «циклу насильства», відповідно до якої насильницькі моделі поведінки можуть передаватися між поколіннями. Зокрема, встановлено, що досвід психологічного насильства в дитинстві прямо корелює з ризиком застосування аналогічних форм впливу щодо власних дітей, що свідчить про глибоку інтерналізацію деструктивних моделей взаємодії. Також, згідно з результатами досліджень, психологічне насильство має самостійний вплив на розвиток депресивних, дисоціативних та травматичних симптомів. Це підтверджує тезу про те, що психоемоційні форми впливу можуть бути не менш, а інколи й більш руйнівними для особистості, ніж фізичні посягання, оскільки вони безпосередньо впливають на внутрішній світ людини, її самооцінку та механізми емоційної регуляції.

Отже, проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що психологічне насильство є складною міжгалузевою категорією, зміст якої формується на перетині кримінального права, психології, кримінології та міжнародно-правових стандартів захисту прав людини.

Аналіз національного законодавства, міжнародно-правових актів та зарубіжного досвіду засвідчив відсутність універсального підходу до нормативного закріплення психологічного насильства. Водночас спільною тенденцією для більшості сучасних правових систем є поступове визнання психологічного насильства самостійною формою суспільно небезпечної поведінки, здатної завдавати істотної шкоди психічному здоров'ю особи та потребувати належного кримінально-правового реагування.

Дослідження наукових підходів дало змогу встановити, що визначальними ознаками психологічного насильства є його спрямованість на

психіку особи, умисний характер, використання психоемоційних засобів впливу, здатність обмежувати свободу волевиявлення потерпілого, формувати стан страху, психологічної залежності або безпорадності, а також спричиняти негативні зміни у психічній сфері особи. Його суспільна небезпечність полягає не лише у можливості заподіяння психічних страждань, а й у поступовому руйнуванні автономії особи та підкоренні її поведінки волі кривдника.

Таким чином, психологічне насильство є самостійною кримінально-правовою категорією, що полягає в умисному протиправному впливі на психіку особи шляхом погроз, залякування, переслідування, приниження, ізоляції, примусу, маніпулятивного контролю чи інших дій психологічного характеру, спрямованих на придушення її волі, обмеження свободи волевиявлення або зміну поведінки всупереч її внутрішньому волевиявленню, внаслідок чого завдаються душевні страждання, порушується психічна недоторканність особи або заподіюється шкода її психічному здоров'ю.

РОЗДІЛ 2

ФОРМИ ПРОЯВУ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА ТА ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

2.1. Психологічний вплив у механізмі психологічного насильства та його кримінально-правове значення

Розкриваючи сутність та значення психологічного насильства в сучасній теорії кримінального права, не можливо оминати таку категорію як «психологічний вплив», адже це взаємопов'язані, однак, важливо зазначити, що не тотожні поняття. Не будь-який психологічний вплив є насильством. Тож дослідження одного без розуміння сутності іншого вважаємо недоцільним і поверхневим.

У найзагальнішому розумінні вплив є невід'ємною складовою взаємодії між людьми та соціальними групами. Він проявляється як процес цілеспрямованого або опосередкованого впливання на поведінку, свідомість, волю чи емоційний стан іншої особи. Звертаючись до Великого тлумачного словника, ми зустрічаємо таке визначення впливу як «дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета» [19].

У суспільних відносинах вплив виконує як конструктивну, так і деструктивну функцію: з одного боку, він забезпечує соціалізацію, передачу норм і цінностей, організацію спільної діяльності, а з іншого – може виступати засобом тиску, маніпуляції або примусу. Саме тому дослідження природи та механізмів впливу має важливе значення для правової науки, зокрема у контексті встановлення меж допустимої поведінки.

У кримінальному праві категорія впливу набуває особливого значення, оскільки вона безпосередньо пов'язана з оцінкою суспільно небезпечних діянь. Багато кримінальних правопорушень передбачають різні форми впливу на особу – від фізичного примусу до більш складних, прихованих форм впливання на її психічну сферу. Визначення характеру, інтенсивності

та спрямованості такого впливу є необхідним для правильної кваліфікації діяння, встановлення вини та відмежування кримінально караної поведінки від правомірної.

Особливе місце у цій системі посідає психологічний вплив, який здійснюється без безпосереднього фізичного контакту, але здатний суттєво змінювати внутрішній стан особи, її мотивацію та поведінкові реакції. Його специфіка полягає у впливі на свідомість, емоції та волю людини через інформацію, комунікацію, переконання, погрози або інші нематеріальні засоби. Хотіли б звернути увагу, що насамперед такий вплив є ефективним через його спрямованість на емоційну сферу особи. Недарма Р. В. Вереша наголошує, що емоції становлять один з обов'язкових елементів будь-якої активної поведінки людини та розглядаються кримінальним правом як особливий вид суб'єктивних психологічних станів [21]. Відповідно, вплив на емоції здатний опосередковано визначати мотиви, рішення та поведінку людини.

Хоча вивчення психологічного впливу, його ознак, видів, етапів, механізмів більше притаманне такій науці як психологія, однак у межах науки кримінального права психологічний вплив набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю розмежування правомірних форм впливу (наприклад, переконання чи виховання) та протиправних, що можуть становити психологічне насильство або інші суспільно небезпечні діяння.

Говорячи про законодавче визначення психологічного впливу, ми можемо звернутися до наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу» від 15.04.2008 № 199, де зазначено, що «психологічний вплив є вживання спрямованих дій на психіку людини, усвідомленого або неусвідомленого характеру за допомогою переконання, психологічного преформування або сугестії для формування певної системи уявлень, дій та відношень, які суб'єктивно сприймаються особою як особисто приналежні» [145].

С. Ніколаєнко, досліджуючи поняття психологічного впливу, надає йому наступне визначення: «Психологічний вплив представляє «проникнення» однієї особистості (або групи осіб) у психіку іншої особистості (або групи осіб)» [116, с. 82]. Науковець говорить про те, що даний вплив на психічний стан, думки, почуття і дії іншої людини здійснюється винятково за допомогою психологічних засобів (вербальних або невербальних), а також зазначає, що такий вплив має зовнішнє походження і, будучи сприйнятим реципієнтом, приводить до зміни конкретних психологічних регуляторів певної активності людини [116, с. 82].

На думку В. О. Татенка: «Психологічним слід визнати лише такий вплив, коли суб'єкт впливу ставить собі за мету викликати в об'єкта саме психологічні, а не якісь інші зміни» [167, с. 82]. При цьому, як зауважує автор, суб'єкт повинен бути компетентним щодо того, які саме зміни вважати власне психологічними, а які ні, а це досить складно зробити навіть кваліфікованим психологам.

М. М. Поліщук, здійснюючи своє дослідження, вказує, що «психологічний вплив спричиняє конкретні зміни в психологічній структурі особистості, а також свідомості груп людей і суспільній свідомості загалом, та дає найбільший реальний ефект, коли враховуються властиві конкретним сферам особливості функціонування індивідуальної, групової та суспільної свідомості» [131].

Враховуючи це, важливим є виокремлення характерних ознак психологічного впливу, що дозволить не лише розкрити зміст цієї категорії, але й відмежувати її від суміжних понять, передусім психологічного насильства. Тож такими ознаками є:

- спрямованість на психіку особи;
- інформаційно-комунікативний характер;
- цілеспрямованість;
- здатність впливати на волевиявлення особи;
- варіативність інтенсивності та форм прояву;

- необов'язково протиправний характер;
- можливість переходу у протиправні форми.

Психологічний вплив як соціально-правове явище характеризується передусім спрямованістю на психіку особи, тобто на її свідомість, емоційний стан, волю та мотиваційну сферу. У науковій літературі підкреслюється, що будь-який вплив у процесі міжособистісної взаємодії реалізується через психічні процеси людини, змінюючи її сприйняття дійсності та поведінкові установки [78].

Тісно пов'язаною з цим є інформаційно-комунікативна природа психологічного впливу, оскільки він здійснюється шляхом передачі інформації – вербальної або невербальної. Як зазначає О. М. Храмцов, вплив на психіку людини реалізується через інформаційні сигнали, що здатні формувати або змінювати її психічний стан [174]. Це свідчить про те, що психологічний вплив завжди має комунікативний характер, навіть якщо він є прихованим або опосередкованим.

Наступною важливою ознакою є цілеспрямованість психологічного впливу, яка проявляється у наявності певної мети – зміни поведінки особи, формування її переконань або спонукання до конкретних дій чи бездіяльності. У кримінальному праві ця ознака має особливе значення, оскільки дозволяє встановити умисний характер впливу, що є необхідною передумовою притягнення до кримінальної відповідальності.

Крім того, психологічний вплив характеризується здатністю впливати на волевиявлення особи, тобто змінювати, обмежувати або деформувати свободу її вибору. У цьому контексті особливого значення набуває те, що вплив може не лише сприяти формуванню певної поведінки, але й створювати умови, за яких особа фактично втрачає можливість діяти відповідно до власної внутрішньої волі.

У наукових дослідженнях обґрунтовано підкреслюється, що саме вплив на свободу волі та здатність особи до самостійного прийняття рішень виступає ключовим критерієм, який за певних умов дозволяє кваліфікувати

відповідні дії як насильницькі [184]. У кримінально-правовому аспекті це має принципове значення, оскільки дає можливість відмежувати правомірний або нейтральний психологічний вплив від протиправного, зокрема такого, що набуває ознак психологічного насильства.

Важливою ознакою є також варіативність форм та інтенсивності психологічного впливу. Він може проявлятися як у м'яких формах (переконання, порада), так і у більш інтенсивних (навіювання, маніпуляція, психологічний тиск). Саме ступінь інтенсивності впливу нерідко визначає його правову оцінку та можливість переходу у протиправні форми.

Суттєвою рисою психологічного впливу є його необов'язково протиправний характер. У процесі правозастосування психологічний вплив є неминучим елементом комунікації, однак забороні підлягають лише ті його форми, які пов'язані з насильством, погрозами або іншим незаконним примусом. У зв'язку з цим психологічний вплив може бути:

- правомірним;
- нейтральним;
- протиправним.

Правомірний психологічний вплив є соціально необхідним та юридично допустимим явищем, що забезпечує нормальне функціонування суспільних відносин, процесів соціалізації особи та реалізацію правових механізмів регулювання поведінки. Його сутність полягає у впливі на свідомість, волю, переконання чи мотивацію людини за допомогою законних та етично прийнятних засобів, які не порушують свободу волевиявлення особи та не завдають шкоди її психічному стану. До проявів такого впливу належать виховання, навчання, професійне консультування, роз'яснення правових норм, переконання, профілактична робота, а також діяльність уповноважених державних органів у межах їх компетенції. Як зазначають В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько, у кримінальному судочинстві психологічний вплив є неминучим елементом комунікації між учасниками процесу, оскільки будь-яка взаємодія передбачає певний вплив на сприйняття

та поведінку особи. Водночас законодавець встановлює межі допустимого впливу, забороняючи його крайні форми, пов'язані з насильством, погрозами, шантажем чи іншими способами примусу. Таким чином, визначальною ознакою правомірного психологічного впливу є його спрямованість на досягнення суспільно корисної або юридично значущої мети за умови поваги до автономії особи та збереження можливості вільного прийняття нею рішень [78].

На відміну від правомірного впливу, нейтральний психологічний вплив не має самостійного правового значення та не породжує безпосередніх юридичних наслідків. Він виникає у процесі звичайної соціальної взаємодії між людьми та є природним результатом комунікації, обміну інформацією, емоціями, думками чи життєвим досвідом. Будь-яка міжособистісна взаємодія певною мірою впливає на психічний стан людини, її оцінки чи поведінкові реакції, однак такий вплив не переслідує мети завдання шкоди, примусу чи досягнення протиправного результату [37].

Важливою ознакою нейтрального психологічного впливу є його соціальна індиферентність: він не оцінюється ані як суспільно корисний, ані як суспільно шкідливий. На відміну від правомірного психологічного впливу, який зазвичай має чітко визначену виховну, освітню, управлінську чи правозастосовну мету, нейтральний вплив може бути випадковим або супутнім наслідком звичайного спілкування. Саме тому він, як правило, перебуває поза сферою правового регулювання та не становить інтересу для кримінального права.

Що ж до протиправного психологічного впливу, то його ключовою ознакою є суперечність вимогам права та негативна спрямованість щодо особи, суспільства чи держави. На відміну від правомірного впливу, який здійснюється із дотриманням свободи волі людини, протиправний психологічний вплив передбачає використання таких способів впливу на психіку, які порушують або істотно обмежують можливість особи самостійно формувати свої рішення та поведінку. Його метою може бути примушування

до певних дій або бездіяльності, залякування, підкорення волі потерпілого, маніпулювання його сприйняттям дійсності чи заподіяння психічних страждань [33]. У кримінальному праві такий вплив може проявлятися у формах, розглянутих у підрозділі 2.1 цієї роботи.

У цьому контексті в наукових дослідженнях, зокрема, А. О. Байди, використовується поняття «незаконний психологічний вплив», під яким автор розуміє «протиправне втручання у психічні процеси індивіда з використанням особливих методик, які вводять потерпілого у стан заміщеної або зміненої свідомості, що призводить до пригнічення його емоційно-вольових процесів з метою створення у нього стану психіки, необхідного для формування поведінки, потрібної винному» [5].

Отже, співвідношення зазначених різновидів психологічного впливу можна охарактеризувати таким чином: правомірний психологічний вплив є соціально корисним або допустимим, нейтральний – соціально байдужим, а протиправний – суспільно шкідливим.

Нарешті, останньою ознакою психологічного впливу є можливість трансформації у протиправні форми, зокрема у психологічне насильство.

Вище ми з'ясували, що психологічний вплив є невід'ємним елементом соціальної взаємодії та може набувати як правомірного, так і нейтрального характеру. Однак за певних умов він втрачає ознаки допустимого комунікативного впливу та перетворюється на засіб протиправного посягання на психічну сферу особи.

У кримінально-правовому аспекті психологічне насильство становить особливий різновид психологічного впливу, який характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпечності. Саме ця ознака є основним критерієм його відмежування від суміжних форм психологічного впливу та від морально неприйнятної поведінки. Якщо правомірний психологічний вплив спрямований на переконання особи із збереженням свободи її волевиявлення, а нейтральний вплив не має ані шкідливої мети, ані істотних негативних наслідків, то психологічне насильство передбачає

цілеспрямоване втручання у психічну сферу людини з метою встановлення контролю над її поведінкою, примушування до певних дій або бездіяльності, заподіяння психічних страждань чи обмеження здатності особи вільно реалізовувати свої права та інтереси [236].

Кримінально-правове відмежування психологічного насильства від інших форм психологічного впливу доцільно здійснювати за сукупністю таких критеріїв. По-перше, слід виділити характер впливу: психологічне насильство передбачає використання залякування, погроз, систематичного приниження, переслідування, маніпуляцій, ізоляції або інших засобів психологічного примусу, які суттєво обмежують свободу формування волі потерпілого. По-друге, різниця полягає у меті впливу: дії винного спрямовані не на інформування чи переконання, а на домінування, підкорення, контроль або заподіяння психічних страждань. По-третє, звертаючи увагу на інтенсивність та тривалість впливу, психологічне насильство, як правило, характеризується систематичністю або такою силою впливу, яка здатна викликати істотні негативні зміни у психоемоційному стані особи навіть унаслідок одноразового діяння. По-четверте, за наслідками або реальною загрозою їх настання: відповідна поведінка повинна спричиняти або створювати реальну небезпеку спричинення психічної травми, емоційних страждань, порушення психічного здоров'я, соціальної дезадаптації чи інших істотних негативних змін у житті потерпілого.

Водночас не кожна аморальна, груба чи конфліктна поведінка утворює психологічне насильство у кримінально-правовому розумінні. Образливі висловлювання, прояви невихованості, нетактовності, грубості, міжособистісні конфлікти або інші форми морально неприйнятної поведінки можуть викликати негативні переживання у потерпілого, однак самі по собі не становлять підстав для криміналізації. Вирішальне значення має ступінь суспільної небезпечності відповідного впливу. Якщо поведінка не посягає істотно на психічну недоторканність особи, не створює реальної загрози заподіяння істотної шкоди її психічному здоров'ю та не супроводжується

елементами психологічного примусу чи контролю, вона залишається поза сферою кримінально-правового регулювання, навіть за умови її морального осуду з боку суспільства [6, с. 84].

Отже, сукупність наведених ознак дозволяє розглядати психологічний вплив як родове поняття, що охоплює різні за своїм змістом і правовою природою форми впливу на психіку людини. При цьому психологічне насильство виступає лише однією з його найбільш небезпечних форм, що характеризується протиправністю, підвищеним рівнем інтенсивності та спрямованістю на заподіяння шкоди або придушення волі особи. Такий підхід обумовлює необхідність подальшого детального аналізу окремих видів психологічного впливу, які на сьогодні є найбільш поширеними та, при певних обставинах, можуть набувати кримінально-правового значення. Тож варто зупинитися саме на таких видах як: переконання, маніпуляція, навіювання, примушування, ігнорування, деструктивна критика та зараження.

Однією з найбільш поширених і водночас базових форм психологічного впливу є переконання. У загальнонауковому розумінні переконання визначається як свідомий, цілеспрямований вплив на психіку особи шляхом логічного обґрунтування певних положень з метою зміни її поглядів, установок або поведінки. На відміну від інших форм впливу, переконання ґрунтується на раціональному сприйнятті інформації та передбачає активну участь особи у процесі її осмислення.

У наукових працях українських дослідників підкреслюється, що переконання є особливим видом впливу, який реалізується через систему аргументів, побудованих за законами логіки, та спрямований на формування внутрішнього прийняття відповідних ідей особою. Зокрема, у дослідженнях методів психологічного впливу зазначається, що переконання базується на усвідомленому сприйнятті інформації, її аналізі та добровільному прийнятті, що, у свою чергу, призводить до зміни мотиваційної основи поведінки

людини [107]. Таким чином, переконання не передбачає прямого примусу, а впливає на особу через її інтелектуально-вольову сферу.

Сутнісною ознакою переконання є його ненасильницький характер. На відміну від маніпуляції чи психологічного тиску, переконання не спрямоване на пригнічення волі особи, а навпаки – передбачає збереження її здатності до самостійного прийняття рішень. Саме тому у юридичній психології переконання традиційно розглядається як правомірний і допустимий спосіб впливу, зокрема у діяльності правоохоронних органів і суду. Як зазначається у наукових джерелах, у кримінальному судочинстві психологічний вплив є неминучим, однак забороні підлягають лише його насильницькі форми, такі як погрози чи примус [181].

Водночас переконання відіграє важливу роль у кримінальному праві України, насамперед у процесуальному аспекті. Зокрема, воно є ключовим елементом формування внутрішнього переконання судді, яке лежить в основі оцінки доказів та прийняття судового рішення. Як зазначає О. В. Новицький, у судовому процесі переконання реалізується через аргументацію сторін, судові дебати та оцінку доказів, що в кінцевому підсумку впливає на формування позиції суду [117]. Таким чином, переконання виступає не лише психологічним, а й процесуальним інструментом, що забезпечує реалізацію принципів загальності та справедливості судового розгляду.

Крім того, переконання має значення і як допустимий вплив у діяльності слідчого чи прокурора, зокрема під час допиту. Використання логічних аргументів, роз'яснення правових наслідків або апеляція до раціонального мислення особи є законними засобами впливу, які не суперечать вимогам законодавства. Водночас межі допустимості такого впливу чітко визначені: відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, а саме ч. 3 ст. 22 КПК України та ст. 373 КК України, забороняється домагатися показань шляхом насильства, погроз чи інших незаконних заходів [91; 95; 105]. Це означає, що переконання є

допустимим лише доти, доки воно не переходить у примус або психологічний тиск.

Варто також зазначити, що у певних випадках переконання опосередковано може набувати кримінально-правового значення – як елемент способу вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, у складі кримінальних правопорушень, пов'язаних із втягненням особи у протиправну діяльність (ст. 304 КК України) або доведенням до самогубства (ст. 120 КК України), вплив може здійснюватися, зокрема, через систематичне переконання, спрямоване на формування у потерпілого відповідних рішень чи установок [91]. У таких випадках переконання втрачає свій нейтральний або правомірний характер і стає складовою протиправного психологічного впливу.

Отже, переконання є складною та багатогранною формою психологічного впливу, що характеризується раціональним характером, добровільністю сприйняття та відсутністю примусу. У кримінальному праві України воно має подвійне значення: з одного боку, виступає як правомірний і необхідний інструмент у діяльності суду та правоохоронних органів, а з іншого – за певних умов може трансформуватися у елемент протиправного впливу та враховуватися при кваліфікації кримінальних правопорушень. Це ще раз підтверджує необхідність чіткого відмежування переконання від інших, більш небезпечних форм психологічного впливу, зокрема психологічного насильства.

Іншим поширеним різновидом психологічного впливу, який істотно відрізняється від переконання за своєю природою та механізмом реалізації, є маніпуляція. У загальнонауковому розумінні маніпуляція визначається як прихований, цілеспрямований вплив на психіку особи з метою спонукання її до певної поведінки всупереч або без повного усвідомлення власних інтересів. На відміну від переконання, яке ґрунтується на відкритій аргументації, маніпуляція передбачає використання прихованих засобів впливу, що ускладнює її розпізнавання [36].

У вітчизняній науковій літературі підкреслюється, що ключовою ознакою маніпуляції є латентний характер впливу, за якого особа не усвідомлює справжніх намірів суб'єкта впливу або не сприймає сам факт впливу як зовнішній тиск. Зокрема, Т. М. Титаренко зазначає, що маніпулятивний вплив реалізується через апеляцію до емоцій, стереотипів, соціальних установок і підсвідомих механізмів поведінки, що дозволяє обійти критичне мислення особи [168]. У цьому контексті маніпуляція виступає більш складною та потенційно небезпечною формою впливу порівняно з переконанням.

Суттєвою рисою маніпуляції є також її спрямованість на досягнення вигоди суб'єкта впливу при одночасному ігноруванні або прихованому порушенні інтересів іншої особи. Як зазначає П. П. Волинець, маніпуляція передбачає використання психологічних прийомів, які формують у людини ілюзію самостійного прийняття рішення, хоча фактично це рішення є результатом зовнішнього впливу [29]. Таким чином, відбувається своєрідна деформація волевиявлення, що має важливе значення для кримінально-правової оцінки відповідних дій.

На відміну від переконання, маніпуляція не завжди є правомірною, однак і не в кожному випадку набуває ознак правопорушення. У багатьох сферах соціального життя (зокрема, у рекламі чи політичній комунікації) маніпулятивні прийоми можуть використовуватися як інструмент впливу, що не завжди тягне юридичну відповідальність [150]. Водночас у кримінально-правовому аспекті маніпуляція набуває значення тоді, коли вона поєднується з іншими ознаками протиправного впливу, зокрема спрямованістю на заподіяння шкоди або використанням вразливого стану особи.

У кримінальному праві України маніпуляція може виступати способом вчинення кримінального правопорушення або елементом його об'єктивної сторони. Зокрема, у складі кримінальних правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України (доведення до самогубства), психологічний вплив на потерпілого нерідко реалізується саме через маніпулятивні дії – формування

почуття провини, безвиході, залежності або безпорадності. Подібні механізми можуть мати місце і при вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми (ст. 149 КК України), де маніпуляція використовується для вербування потерпілих шляхом обману, зловживання довірою або вразливим станом.

Крім того, маніпуляція може бути складовою таких форм протиправного впливу, як примушування (ст. 154, 355 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України) або втягнення у протиправну діяльність (ст. 304 КК України). У цих випадках вона виступає засобом впливу на волю особи, що забезпечує досягнення злочинного результату без застосування відкритого примусу [14]. Як зазначає О. О. Дудоров, у сучасних умовах значна частина злочинів вчиняється саме із використанням інтелектуально-психологічних методів впливу, що ускладнює їх виявлення та доказування [54].

Особливого значення маніпуляція набуває у контексті відмежування її від психологічного насильства. Хоча маніпуляція зазвичай не має відкрито примусового характеру, за певних умов (систематичність, інтенсивність, використання вразливого стану особи) вона може трансформуватися у форму психологічного насильства. У такому випадку вплив набуває ознак протиправності, пов'язаних із пригніченням волі особи та заподіянням психічної шкоди.

Отже, маніпуляція є складною формою психологічного впливу, що характеризується прихованістю, спрямованістю на досягнення вигоди суб'єкта та впливом на підсвідомі механізми поведінки особи. У кримінальному праві України вона має значення як потенційний спосіб вчинення кримінальних правопорушень, а також як проміжна форма між правомірним впливом і психологічним насильством. Це обумовлює необхідність її детального аналізу та чіткого відмежування від інших видів психологічного впливу.

Ще одним важливим різновидом психологічного впливу, який суттєво відрізняється як від переконання, так і від маніпуляції, є навіювання. У науковій літературі навіювання визначається як цілеспрямований вплив на психіку особи, що здійснюється без належного критичного осмислення інформації та спрямований на формування певних установок, емоцій або моделей поведінки [126]. Його ключова особливість полягає у зниженні або обході раціонально-критичного сприйняття інформації особою.

У працях українських дослідників підкреслюється, що навіювання ґрунтується на емоційно-психологічному впливі, який не потребує логічного обґрунтування і сприймається особою як безпосередньо «правильний» або авторитетний. Зокрема, С. Д. Максименко зазначає, що навіювання реалізується через довіру до джерела інформації, авторитет, емоційний стан особи або її психологічну вразливість, що значно знижує рівень критичного контролю з боку свідомості [57]. У цьому контексті навіювання займає проміжне місце між переконанням (раціональним впливом) і маніпуляцією (прихованим впливом), поєднуючи ознаки обох.

Суттєвою ознакою навіювання є його залежність від психічного стану особи, яка піддається впливу. Ефективність навіювання значною мірою визначається такими факторами, як втома, стрес, страх, довіра до суб'єкта впливу або перебування у залежному становищі. Як зазначає Г. С. Костюк, у станах підвищеної емоційної напруги або невизначеності особа значно легше сприймає навіювану інформацію без критичного аналізу [148]. Це свідчить про підвищений ризик використання навіювання як інструменту впливу у протиправних цілях.

На відміну від переконання, навіювання не передбачає активної інтелектуальної участі особи у процесі сприйняття інформації, а відтак може призводити до формування установок або рішень без їх усвідомленого обґрунтування [225]. Водночас, на відміну від маніпуляції, навіювання не завжди має прихований характер – воно може здійснюватися відкрито, але за умов, коли особа некритично сприймає інформацію. Таким чином,

визначальною рисою навіювання є саме зниження рівня критичного мислення, а не обов'язкова прихованість впливу.

У кримінальному праві України навіювання має значення передусім як потенційний спосіб впливу на волю та поведінку особи, що може використовуватися при вчиненні окремих кримінальних правопорушень. Зокрема, у складі злочину, передбаченого ст. 120 КК України (доведення до самогубства), навіювання може проявлятися у формуванні в потерпілого почуття безвиході, безнадійності або переконання у доцільності самогубства. У таких випадках систематичний вплив на емоційний стан особи може призвести до прийняття нею фатального рішення.

Крім того, елементи навіювання можуть мати місце у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із втягненням особи у протиправну діяльність, зокрема у випадках використання авторитету, психологічного тиску або створення ілюзії безальтернативності певної поведінки. У контексті злочинів проти волі, честі та гідності особи, а також у сфері торгівлі людьми (ст. 149 КК України), навіювання може використовуватися як допоміжний засіб впливу поряд із обманом або зловживанням довірою.

Важливим є і питання відмежування навіювання від психологічного насильства. Саме по собі навіювання не завжди має ознаки протиправності, однак за певних умов (систематичність, інтенсивність, спрямованість на пригнічення волі особи або заподіяння шкоди) воно може трансформуватися у форму психологічного насильства. У такому випадку вплив набуває кримінально-правового значення як суспільно небезпечне діяння.

Отже, навіювання є специфічною формою психологічного впливу, що характеризується емоційною спрямованістю, зниженням критичного сприйняття інформації та залежністю від психічного стану особи. У кримінальному праві України воно має значення як можливий спосіб впливу на поведінку потерпілого або іншої особи, а також як фактор, що може сприяти вчиненню кримінальних правопорушень. Це зумовлює необхідність

його врахування при аналізі механізмів психологічного впливу та відмежуванні правомірних і протиправних форм такого впливу.

Наступним важливим різновидом психологічного впливу, який істотно відрізняється від попередньо розглянутих форм своєю інтенсивністю та правовими наслідками, є примушування. У загальнотеоретичному розумінні примушування визначається як вплив на особу, спрямований на спонукання її до певної поведінки всупереч або незалежно від її внутрішньої волі шляхом створення загрози настання несприятливих наслідків [75]. На відміну від переконання, маніпуляції та навіювання, примушування має більш виражений імперативний характер і безпосередньо пов'язаний із обмеженням свободи вибору особи.

У науковій літературі підкреслюється, що примушування є формою впливу, яка передбачає наявність зовнішнього тиску, що змушує особу діяти певним чином. Зокрема, науковці зазначають, що примушування у кримінально-правовому значенні пов'язане із впливом на волю особи шляхом застосування погроз, шантажу або інших засобів, що обмежують її можливість вільного вибору поведінки [85]. У цьому контексті примушування виступає одним із ключових механізмів впливу на волевиявлення, що має безпосереднє значення для кваліфікації кримінальних правопорушень.

Суттєвою ознакою примушування є його поєднання психологічного та потенційно фізичного компонентів. Хоча примушування може реалізовуватися без застосування фізичного насильства, воно завжди передбачає створення загрози такого насильства або інших негативних наслідків (майнових, соціальних, репутаційних тощо). Як зазначає В. І. Борисов, саме загроза як форма впливу є одним із найбільш поширених способів реалізації примусу, оскільки вона дозволяє досягти бажаного результату без фактичного застосування сили [88].

На відміну від маніпуляції чи навіювання, примушування має відкритий і усвідомлюваний характер: особа, на яку здійснюється вплив, як

правило, розуміє, що її змушують діяти певним чином, однак обмеженість вибору не дозволяє їй діяти інакше. Саме ця обставина обумовлює високий ступінь суспільної небезпеки примусу та його тісний зв'язок із категорією насильства.

У кримінальному праві України примушування має самостійне значення та прямо передбачене у низці складів кримінальних правопорушень. Зокрема, воно виступає ключовою ознакою таких кримінальних правопорушень, як:

- примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України) [30];
- примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України);
- примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у ньому (ст. 174 КК України) [91].

У цих випадках примушування є способом вчинення кримінального правопорушення та безпосередньо впливає на кваліфікацію діяння. Крім того, елементи примусу можуть бути присутні і в інших складах кримінальних правопорушень, зокрема у вимаганні (ст. 189 КК України), де поєднуються погрози та тиск на волю особи з метою отримання майнової вигоди.

Важливим аспектом є також розмежування примушування та психологічного насильства. У науковій доктрині примушування часто розглядається як форма або спосіб реалізації психологічного насильства, особливо у випадках, коли він супроводжується систематичним тиском, погрозами або залякуванням. Водночас не кожне примушування автоматично є кримінально караним: його правова оцінка залежить від характеру, інтенсивності та наслідків впливу, а також від наявності передбачених законом ознак складу кримінального правопорушення [173].

Слід також зазначити, що у кримінальному праві примушування може розглядатися не лише як спосіб вчинення кримінального правопорушення, але й як обставина, що впливає на кримінальну відповідальність особи, яка

діяла під впливом примусу. Зокрема, відповідно до положень ст. 40 КК України, фізичний або психічний примус може виключати кримінальну відповідальність або пом'якшувати її, якщо він позбавляв особу можливості керувати своїми діями.

Отже, примушування є однією з найбільш інтенсивних форм психологічного впливу, що характеризується наявністю тиску, обмеженням свободи волевиявлення та загрозою негативних наслідків. У кримінальному праві України він має самостійне значення як спосіб вчинення кримінальних правопорушень, а також як обставина, що впливає на відповідальність особи. Це зумовлює його особливе місце серед інших форм психологічного впливу та підкреслює його тісний зв'язок із категорією психологічного насильства.

Ще одним специфічним різновидом психологічного впливу, який відрізняється від попередньо розглянутих форм своєю пасивною природою, є ігнорування. У науковому розумінні ігнорування можна визначити як свідоме утримання від комунікації, реагування або взаємодії з іншою особою, спрямоване на вплив на її психоемоційний стан, поведінку або прийняття рішень [64]. На відміну від переконання, маніпуляції, навіювання чи примусу, ігнорування реалізується не через активний вплив, а через демонстративну відсутність такого впливу.

У психологічній літературі підкреслюється, що ігнорування є формою невербального психологічного впливу, яка може мати значний емоційний ефект. Систематичне ігнорування здатне викликати у особи почуття ізоляції, непотрібності, тривоги або навіть страху, що свідчить про його вплив на емоційно-вольову сферу людини [182]. Таким чином, навіть за відсутності активних дій ігнорування може істотно змінювати психічний стан особи.

Суттєвою ознакою ігнорування є його прихований та опосередкований характер впливу. Особа, яка зазнає такого впливу, може не одразу усвідомлювати його цілеспрямованість, однак поступово відчуває психологічний дискомфорт, що впливає на її поведінку. У цьому сенсі

ігнорування має певну схожість із маніпуляцією, однак відрізняється від неї відсутністю активних дій та використанням саме «мовчазного» впливу [55].

Важливою рисою ігнорування є також його здатність впливати на емоційний стан і самооцінку особи, що, у свою чергу, може призводити до зміни її поведінки. У наукових дослідженнях підкреслюється, що тривале ігнорування може формувати у людини відчуття залежності від суб'єкта впливу, прагнення відновити контакт або змінити свою поведінку з метою припинення такого стану [55, с. 251]. Це свідчить про наявність впливу на волевиявлення, хоча і в опосередкованій формі.

З точки зору кримінального права України, ігнорування саме по собі не завжди має юридичне значення та у більшості випадків належить до сфери нейтрального або правомірного психологічного впливу. Водночас за певних умов воно може набувати кримінально-правового значення як форма психологічного впливу або складова психологічного насильства. Зокрема, у контексті домашнього насильства систематичне ігнорування (так званий «емоційний холод», ізоляція, відмова від спілкування) може розглядатися як спосіб психологічного тиску на потерпілу особу та враховуватися при кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України [20].

Крім того, ігнорування може виступати допоміжним елементом інших форм протиправного впливу, зокрема у поєднанні з маніпуляцією або примусом. Наприклад, демонстративне ігнорування може використовуватися як засіб створення психологічного дискомфорту з метою спонукання особи до певної поведінки, що у сукупності з іншими діями може утворювати склад кримінального правопорушення.

Отже, ігнорування є специфічною формою психологічного впливу, що реалізується через бездіяльність та характеризується опосередкованим впливом на емоційний стан і поведінку особи. У кримінальному праві України воно має значення переважно у тих випадках, коли набуває систематичного та цілеспрямованого характеру, спрямованого на

пригнічення волі або заподіяння психічної шкоди, що дозволяє розглядати його як один із можливих проявів психологічного насильства.

Окремим різновидом психологічного впливу, який має виражений негативний потенціал, є деструктивна критика. У загальному розумінні її можна визначити як цілеспрямований негативний вплив на особу через висловлення оцінних суджень, що спрямовані не на аналіз дій чи поведінки, а на приниження, знецінення або дискредитацію особистості.

Деструктивна критика спричиняє шкідливий вплив на особу та є негативним зворотним зв'язком, форма і зміст висловлювань якого формуються не на основі реальних фактів, а більше на внутрішньому ставленні та емоціях особи до об'єкта критики, зокрема гніву, напруження, міжособистісних конфліктів, та має на меті вирішення конфліктів шляхом опору або уникнення, а також інші самовстановлені цілі [237, с. 177-178]. На відміну від конструктивної критики, яка має на меті покращення результату та виправлення конкретних помилок без переходу на особистості, деструктивна критика спрямована принизити, викликати негативні емоції або знизити самооцінку, фокусуючись на особистості, а не на вчинках.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що деструктивна критика характеризується емоційно-негативним змістом, узагальненням, персоналізацією та принизливим характером висловлювань. Зокрема, Л. М. Карамушка зазначає, що систематичне використання негативних оцінок, ярликів та образливих характеристик може призводити до формування у особи, на яку вони спрямовані, стійких негативних психоемоційних станів, таких як тривога, невпевненість, страх або почуття меншовартості [66]. Це свідчить про глибокий вплив деструктивної критики на внутрішній світ людини.

Суттєвою ознакою деструктивної критики є її спрямованість на особистість, а не на поведінку, що принципово відрізняє її від соціально допустимих форм комунікації. У таких випадках критика набуває характеру психологічного тиску, оскільки впливає не лише на окремі дії, а й на

самосприйняття особи. Як зазначає Т. В. Дуткевич, тривалий вплив негативних оцінок може призводити до деформації самооцінки та формування залежної поведінки, що створює передумови для подальшого психологічного впливу [55].

Важливою рисою деструктивної критики є її систематичність та накопичувальний ефект. Окремі негативні висловлювання можуть не мати істотного впливу, однак їх повторюваність здатна формувати стійкий психотравмуючий ефект [239]. У цьому контексті деструктивна критика може виступати як один із елементів більш складних форм психологічного впливу, зокрема маніпуляції, примусу або психологічного насильства.

З точки зору кримінального права України, деструктивна критика сама по собі не завжди утворює склад кримінального правопорушення і, як правило, належить до сфери морально-етичних або соціальних відносин. Водночас за певних умов вона може набувати кримінально-правового значення як форма психологічного впливу, особливо у випадках, коли поєднується з систематичністю, приниженням гідності особи або спричиняє істотну психічну шкоду.

Зокрема, у контексті домашнього насильства систематична деструктивна критика (образи, приниження, знецінення) може розглядатися як одна з форм психологічного насильства та враховуватися при кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України. У таких випадках вона виступає способом впливу на психічний стан потерпілої особи, спрямованим на пригнічення її волі та формування залежності.

Крім того, деструктивна критика може бути складовою інших кримінально караних діянь, зокрема у поєднанні з доведенням до самогубства (ст. 120 КК України), коли систематичне приниження, знецінення чи психологічний тиск формують у потерпілого стан безвиході. У таких випадках вона виступає не самостійним діянням, а елементом комплексного психологічного впливу, що має суспільно небезпечний характер.

Важливим є також відмежування деструктивної критики від правомірної реалізації свободи слова. Критерії такого відмежування включають характер висловлювань (образливий чи оціночний), їх спрямованість (на особистість чи дії), систематичність, інтенсивність та наслідки для психічного стану особи [103]. Лише за наявності цих ознак деструктивна критика може трансформуватися у форму протиправного психологічного впливу.

Отже, деструктивна критика є специфічною формою психологічного впливу, що характеризується негативною спрямованістю, принизливим змістом та впливом на самооцінку і психоемоційний стан особи. У кримінальному праві України вона набуває значення переважно у випадках, коли має систематичний характер і спрямована на заподіяння психічної шкоди або пригнічення волі особи, що дозволяє розглядати її як один із проявів психологічного насильства або елемент більш складних протиправних діянь.

Завершуючи аналіз основних різновидів психологічного впливу, доцільно звернути увагу на таку специфічну форму, як психологічне зараження. У науковій літературі воно визначається як процес несвідомої передачі емоційних станів, настроїв або поведінкових моделей від однієї особи до іншої або до групи осіб, що відбувається без раціонального осмислення та критичного контролю. На відміну від переконання чи навіть навіювання, зараження не передбачає цілеспрямованої аргументації або прямого впливу, а реалізується через механізми емоційного «перенесення». Подібний підхід простежується у працях зарубіжних дослідників, зокрема Е. Хетфілд, Дж. Качіуппо та Р. Рапсона, які розглядають емоційне зараження як автоматичний процес синхронізації емоційних станів між людьми [209].

У вітчизняній психологічній науці підкреслюється, що психологічне зараження має переважно колективний характер і найчастіше проявляється у груповій поведінці. У ситуаціях групової взаємодії відбувається швидке поширення емоційних станів, що формує спільний психологічний фон та

визначає поведінкові реакції учасників. Схожої позиції дотримується і Л. Е. Орбан-Лембрик, яка наголошує на ролі зараження у формуванні масової поведінки та колективних емоцій [124].

Суттєвою ознакою психологічного зараження є його несвідомий та неіндивідуалізований характер. Особа, яка піддається такому впливу, зазвичай не усвідомлює джерела свого емоційного стану та не контролює процес його формування. За висновками Д. Майєрса, емоційне зараження пов'язане з механізмами мімікрії, емпатії та соціальної взаємодії, що зумовлює уніфікацію емоційних реакцій у групі [229]. У цьому аспекті зараження відрізняється від маніпуляції та навіювання відсутністю чітко визначеного суб'єкта впливу.

Важливою рисою зараження є його швидкість та інтенсивність поширення, особливо в умовах емоційного напруження або соціальної нестабільності. Як зазначає Г. Лебон у своїй класичній праці про психологію натовпу, індивіди в масі схильні до швидкого перейняття емоцій та втрати критичності мислення, що сприяє виникненню колективних форм поведінки [223]. У сучасних дослідженнях також підкреслюється роль емоційного зараження у поширенні панічних або агресивних станів у великих соціальних групах.

З точки зору кримінального права України, психологічне зараження не завжди має самостійне юридичне значення, однак воно може виступати важливим фактором формування протиправної поведінки, особливо у групових або масових кримінальних правопорушеннях. Зокрема, у випадках масових заворушень (ст. 294 КК України) або групових порушень громадського порядку (ст. 293 КК України) поведінка учасників часто зумовлюється саме емоційним зараженням, що сприяє зниженню індивідуального контролю та підвищенню рівня агресивності. Подібний підхід підтримується і в юридично-психологічних дослідженнях, зокрема у працях В. Й. Бочелюк, який вказує на значення групових психічних процесів у механізмі злочинної поведінки [13].

Крім того, психологічне зараження може відігравати роль у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із підбурюванням до протиправних дій або втягненням у злочинну діяльність. У таких випадках емоційний стан групи може використовуватися як підґрунтя для формування відповідної поведінки, хоча сам механізм зараження не завжди має цілеспрямований характер. На це звертає увагу і Ф. Зімбардо, підкреслюючи, що ситуаційні чинники та групова динаміка можуть істотно впливати на індивідуальну поведінку, сприяючи її девіації [252].

Водночас важливим є розмежування психологічного зараження як соціально-психологічного явища та його кримінально-правової оцінки. Саме по собі зараження не є протиправним, однак за певних умов воно може створювати передумови для вчинення кримінальних правопорушень або посилювати їх суспільну небезпеку. У цьому контексті воно виступає не як самостійний склад правопорушення, а як фактор, що впливає на механізм вчинення кримінального правопорушення та поведінку його учасників.

Отже, психологічне зараження є особливою формою психологічного впливу, що характеризується несвідомістю, емоційною природою та колективним характером. У кримінальному праві України воно має значення передусім як чинник, що впливає на формування групової протиправної поведінки та може враховуватися при аналізі механізму вчинення кримінальних правопорушень. Це дозволяє розглядати його як важливий елемент загальної системи психологічного впливу, який доповнює інші його форми та поглиблює розуміння їх кримінально-правового значення.

Проведений аналіз поняття та основних різновидів психологічного впливу дозволяє дійти висновку, що він є складним, багаторівневим соціально-психологічним явищем, яке охоплює широкий спектр форм впливу на психіку, свідомість та поведінку особи. Зокрема, до таких форм належать переконання, маніпуляція, навіювання, примус, ігнорування, деструктивна критика та психологічне зараження, кожна з яких характеризується власним

механізмом впливу, рівнем інтенсивності та ступенем усвідомлення з боку особи.

Узагальнення наведених форм дозволяє виділити певну закономірність їх розвитку: від правомірних і соціально допустимих форм впливу (переконання), через приховані або опосередковані форми (маніпуляція, навіювання), до інтенсивних і потенційно небезпечних (примус, деструктивна критика, ігнорування), а також до колективно-емоційних механізмів впливу (психологічне зараження). Така градація свідчить про поступове зростання ступеня впливу на волевиявлення особи та рівня ризику заподіяння психічної шкоди.

Водночас принципово важливим є те, що не кожен психологічний вплив має протиправний характер. Значна частина його форм є необхідною складовою соціальної взаємодії та функціонування правової системи, зокрема у сфері виховання, навчання, професійної комунікації та правозастосовної діяльності. Однак за певних умов – таких як систематичність, інтенсивність, цілеспрямованість на пригнічення волі особи або заподіяння психічної шкоди – окремі форми впливу можуть набувати ознак протиправності.

У кримінально-правовому аспекті розглянуті різновиди психологічного впливу мають значення передусім як способи вчинення кримінальних правопорушень або елементи їх об'єктивної сторони. Зокрема, маніпуляція, навіювання чи зараження можуть виступати засобами формування поведінки потерпілого або групи осіб, тоді як примус, деструктивна критика чи систематичне ігнорування можуть безпосередньо впливати на свободу волевиявлення та психічний стан особи, набуваючи ознак психологічного насильства.

Особливого значення набуває встановлення межі між правомірним психологічним впливом і психологічним насильством, що є ключовим для правильної кримінально-правової кваліфікації діянь. Така межа визначається з урахуванням характеру впливу, його інтенсивності, тривалості, наслідків, а

також ступеня обмеження свободи волі особи. Саме ці критерії дозволяють відмежувати допустимі форми впливу від суспільно небезпечних.

2.2. Класифікація форм прояву психологічного насильства та їх кримінально-правова характеристика

У сучасному світі психологічне насильство набуває дедалі більшої поширеності та різноманітності форм, що зумовлено трансформацією соціальних відносин, розвитком цифрових комунікацій і зміною моделей міжособистісної взаємодії.

Як зазначалося в попередньому розділі, не зважаючи на те, що різні прояви психологічного насильства прямо або опосередковано закріплені в низці його норм, що свідчить про визнання законодавцем суспільної небезпечності такого впливу, відсутність чітких законодавчих дефініцій та єдиного підходу до тлумачення психологічного насильства ускладнює процес його кваліфікації та доведення в кримінальному провадженні.

У теорії кримінального права психологічне насильство є багатовимірним явищем, що проявляється у різних формах, способах та сферах реалізації. Його класифікація дозволяє більш повно розкрити зміст цього феномену, виявити механізми впливу на психіку особи та диференціювати ступінь суспільної небезпечності відповідних діянь. Комплексний підхід до систематизації видів психологічного насильства є необхідною передумовою як для теоретичного осмислення даного явища, так і для вдосконалення правового регулювання та практики протидії йому.

З огляду на вищевикладене, варто здійснити класифікацію та детальніше дослідити форми прояву психологічного насильства, їхні кримінально-правові ознаки та форми прояву, а також проаналізувати статті КК України, у яких вони закріплені прямо або опосередковано.

Отож, ми хотіли б запропонувати класифікацію психологічного насильство за такими критеріями:

1. за способом прояву:
 - вербальне;
 - невербальне;
2. за способом впливу на психіку:
 - пряме;
 - непряме (опосередковане);
3. за метою впливу:
 - домінуюче;
 - деструктивне;
 - маніпулятивне;
4. за механізмом психологічного впливу:
 - через психологічний тиск і страх;
 - через приниження та дискредитацію особистості;
 - через маніпуляцію свідомістю;
 - через соціально-психологічний тиск;
 - через контроль і домінування;
5. за сферою реалізації:
 - сімейно-побутове;
 - професійне (трудове);
 - освітнє;
 - публічне (соціальне);
6. за способом здійснення:
 - відкрите (явне);
 - приховане (латентне);
7. за наслідками для потерпілого:
 - короткострокове;
 - довгострокове (травматичне).

Поділ психологічного насильства за способом прояву дозволяє виокремити вербальні та невербальні форми протиправного впливу на психіку особи, що відрізняються каналами комунікації, але мають спільну деструктивну спрямованість. Вербальне психологічне насильство реалізується через словесні засоби і охоплює образи, приниження, погрози, систематичну критику та висміювання. Його специфіка полягає у безпосередньому впливі на свідомість потерпілого через мовлення, що здатне формувати стійке відчуття страху, тривоги, зниження самооцінки та психологічної залежності. У вітчизняній науці подібний підхід відображено у працях О. М. Бандурка, де психологічний вплив розглядається як важливий елемент насильницької поведінки, а також у дослідженнях Л. М. Герасіної, де підкреслюється руйнівний вплив словесних форм приниження на особистість [8; 34].

Невербальне психологічне насильство, на відміну від вербального, здійснюється без використання мовлення і проявляється через поведінкові акти, жести, міміку або свідоме ігнорування потерпілого. До таких форм належать демонстративна зневага, соціальна ізоляція, «мовчазне покарання», а також інші дії, що принижують гідність особи без прямого словесного контакту. Попри відсутність вербального компоненту, цей вид насильства має значний деструктивний потенціал, оскільки створює атмосферу психологічної напруги та емоційного відчуження. У сучасних українських дослідженнях проблематики насильства, зокрема у працях Г. О. Хрислової та інших науковців, наголошується на латентному характері таких форм і складності їх виявлення у правозастосовній практиці [175]. Водночас емпіричні та теоретичні дослідження також свідчать, що психологічне насильство може проявлятися як у відкритих (словесних), так і прихованих (поведінкових) формах, включаючи ігнорування, ізоляцію та маніпулятивну поведінку.

Таким чином, вербальні та невербальні форми психологічного насильства утворюють взаємопов'язану систему впливу на психіку особи, що

реалізується через різні канали комунікації, але має єдину мету – підірив психічної цілісності та автономії потерпілого. Їх розмежування має важливе значення для кримінально-правового аналізу, оскільки дозволяє точніше визначити спосіб вчинення діяння, встановити його інтенсивність і тривалість, а також обґрунтувати кваліфікацію з урахуванням особливостей об'єктивної сторони правопорушення.

Що стосується наступного критерію, а саме поділу психологічного насильства за способом впливу на психіку особи, то виокремлюють прямі та непрямі (опосередковані) форми, що відрізняються характером впливу на свідомість і волю потерпілого. Пряме психологічне насильство характеризується безпосереднім впливом на особу через такі дії, як залякування, приниження, психологічний тиск. У цьому випадку комунікація між кривдником і потерпілим є відкритою, а вплив – очевидним і цілеспрямованим. Як зазначається у працях українських дослідників, зокрема у статті О. С. Бондаренко, психологічний вплив часто реалізується через систематичний тиск на емоційну сферу особи, що призводить до формування стану страху, безпорадності та психологічної залежності [11].

Непряме (опосередковане) психологічне насильство, на відміну від прямого, здійснюється не шляхом безпосереднього впливу, а через створення відповідних умов або використання третіх осіб. До таких форм належать маніпуляції через дітей чи родичів, соціальна ізоляція, контроль соціальних зв'язків, а також інші способи обмеження автономії особи. Особливістю цього виду є його латентний характер, що значно ускладнює виявлення та доказування. У наукових працях, зокрема І. А. Кочергіної, підкреслюється, що психологічне насильство може проявлятися не лише у відкритих формах впливу, а й через приховані механізми контролю та маніпуляції поведінкою особи [80].

Розмежування прямих і непрямих форм психологічного насильства дозволяє встановити спосіб вчинення діяння, визначити ступінь його прихованості та інтенсивності, а також оцінити складність доказування.

Якщо пряме насильство характеризується очевидністю і безпосередністю впливу, то непряме – складністю виявлення та більш глибоким, системним впливом на психіку особи, що вимагає особливого підходу як у теоретичному осмисленні, так і у правозастосовній практиці.

Наступний поділ психологічного насильства за метою впливу дозволяє розкрити внутрішню спрямованість протиправної поведінки кривдника, що має важливе значення для кримінально-правового аналізу, оскільки саме мета часто визначає характер і інтенсивність впливу. Домінуюче психологічне насильство спрямоване на підкорення волі особи та встановлення над нею стійкого контролю. Воно проявляється у формі тотального контролю за поведінкою, обмеження свободи прийняття рішень, ізоляції від соціального оточення. У наукових дослідженнях психологічного насильства, зокрема у працях І. А. Ботнаренка та О. О. Гриньків, підкреслюється, що такі дії формують у потерпілого стан залежності, безпорадності та втрати автономії, що є однією з ключових ознак домашнього насильства [12]. Подібні форми впливу часто мають систематичний характер і виступають основою для подальших, більш інтенсивних видів насильства.

Деструктивне психологічне насильство має на меті зниження самооцінки особи, її соціальної значущості та формування почуття меншовартості. Воно реалізується через приниження, дискредитацію, постійне знецінення досягнень або особистих якостей потерпілого. Як зазначається у сучасних українських дослідженнях проблематики насильства, зокрема у працях К. О. Сахарової, О. М. Чередніченка та Н. А. Липовської, подібні форми впливу є складовими ширшого спектра психологічного насильства (включаючи булінг, харасмент, віктимблеймінг), які спрямовані на руйнування особистісної ідентичності та соціального статусу особи [153]. Таке насильство часто не має миттєвого ефекту, але його кумулятивний вплив призводить до глибоких психологічних травм.

Маніпулятивне психологічне насильство характеризується прихованим впливом на свідомість особи з метою досягнення вигоди або встановлення

контролю без прямого примусу. До його основних проявів належать газлайтинг, емоційний шантаж, викривлення реальності. У цьому контексті особливо показовими є дослідження явища газлайтингу, зокрема у працях О. І. Зінсу, де підкреслюється, що метою таких дій є формування у потерпілого сумнівів у власному сприйнятті реальності, пам'яті та здатності адекватно оцінювати події [60]. Це створює стан психологічної залежності та підвищує вразливість особи до подальшого впливу. Таким чином, маніпулятивні форми є одними з найбільш небезпечних, оскільки поєднують прихованість із глибоким впливом на психіку.

Узагальнюючи, класифікація психологічного насильства за метою впливу дозволяє виявити різні функціональні аспекти насильницької поведінки – від встановлення контролю до руйнування особистості або прихованого маніпулювання. Це має суттєве значення для правильної кваліфікації діянь, оскільки дає можливість врахувати не лише зовнішні прояви, а й внутрішню спрямованість протиправного впливу.

Класифікація психологічного насильства за механізмом впливу дозволяє глибше розкрити способи деструктивного впливу на психіку особи через різні психологічні інструменти. Насильство через психологічний тиск і страх (погроза, залякування, сталкінг) характеризується формуванням у потерпілого постійного відчуття небезпеки та тривоги. Його сутність полягає у впливі на емоційно-вольову сферу через страх як засіб підкорення поведінки особи. У наукових працях, зокрема О. В. Степаненко, підкреслюється, що психологічне насильство у формі погроз і переслідування є однією з ключових форм домашнього насильства та спрямоване на обмеження свободи волевиявлення особи [162].

Насильство через приниження та дискредитацію особистості (приниження, віктимблеймінг, харасмент) спрямоване на підриг гідності особи та формування у неї почуття меншовартості. Механізм такого впливу полягає у систематичному знеціненні, соціальному приниженні та перекладанні відповідальності за насильство на саму жертву. У дослідженнях

Н. Кондратюк зазначається, що психологічне насильство включає різні форми морального тиску, які сприяють руйнуванню особистісної ідентичності та соціальних зв'язків [77].

Окрему групу становить насильство через маніпуляцію свідомістю, яке найбільш яскраво проявляється у формі газлайтингу. Його специфіка полягає у викривленні сприйняття реальності та формуванні у потерпілого сумнівів щодо власної пам'яті та адекватності, і, як наслідок, спричиняє глибокий внутрішній конфлікт і залежність потерпілого. Такий вид впливу є особливо небезпечними через латентний характер та складність виявлення.

Насильство через систематичний соціально-психологічний тиск (мобінг, харасмент) характеризується тим, що здійснюється у певному соціальному середовищі та йому притаманні довга тривалість та повторюваність такого впливу. Його сутність полягає у створенні стабільно негативного психологічного клімату, який призводить до емоційного виснаження потерпілого.

Водночас насильство через контроль і домінування спрямоване на встановлення влади над потерпілим та обмеження його автономії шляхом ізоляції, обмеження свободи дій та формування залежності. У сучасних дослідженнях, зокрема І. В. Озерського, підкреслюється, що психологічне насильство у структурі домашнього насильства часто має саме контролюючий характер і спрямоване на підпорядкування особи, що створює передумови для тривалого насильницького впливу [123].

Запропонований поділ психологічного насильства за механізмом впливу має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дозволяє системно розкрити внутрішню природу різних форм деструктивного впливу на психіку особи. Така класифікація сприяє більш чіткому розмежуванню способів вчинення психологічного насильства, виявленню їх специфічних ознак та встановленню взаємозв'язку між ними. У кримінально-правовому аспекті це забезпечує точніше визначення об'єктивної сторони правопорушення, полегшує процес кваліфікації діянь та сприяє врахуванню

особливостей впливу на потерпілого при оцінці ступеня суспільної небезпечності. Крім того, такий підхід має прикладне значення для розробки ефективних заходів протидії психологічному насильству, зокрема у сфері його виявлення, доказування та попередження.

Говорячи про поділ психологічного насильства за сферою реалізації, то даний критерій дозволяє розкрити специфіку прояву такого насильства залежно від соціального контексту, в якому воно відбувається. Сімейно-побутове психологічне насильство реалізується у межах сімейних або близьких відносин і є однією з найпоширеніших форм домашнього насильства. Воно проявляється у систематичному психологічному тиску, контролі, приниженні та ізоляції потерпілого.

Професійне (трудове) психологічне насильство реалізується у сфері праці та найчастіше проявляється у формах мобінгу та босінгу. Його сутність полягає у систематичному психологічному тиску з боку колективу або керівництва з метою витіснення працівника, підриву його авторитету або примушування до звільнення. А. А. Сорокіна підкреслює, що мобінг і суміжні явища є формами психологічного насильства в організаційному середовищі, які можуть призводити до дестабілізації психічного стану особи та навіть до втрати працездатності [157].

Психологічне насильство в освітньому середовищі охоплює такі явища, як булінг і кібербулінг, що характеризуються систематичним цькуванням, агресією та приниженням з боку однолітків або інших учасників освітнього процесу. За даними українських дослідників, зокрема Л. І. Гавришак, С. О. Мащак, булінг є складним соціально-психологічним явищем, що включає різні ролі учасників (агресор, жертва, спостерігач) і має тривалий та систематичний характер, завдаючи значної шкоди психічному стану особи [31]. Водночас сучасні дослідження підкреслюють, що кібербулінг розширює межі такого насильства, переводячи його у цифровий простір і посилюючи інтенсивність впливу.

Публічне (соціальне) психологічне насильство здійснюється у ширшому соціальному контексті, зокрема в мережі Інтернет, і включає такі прояви, як хейт, онлайн-переслідування та інші форми цифрової агресії. Особливістю цієї сфери є масовість, анонімність та безперервність впливу, що значно ускладнює захист потерпілих. Як зазначається у сучасних дослідженнях психологічного насильства, подібні форми часто поєднуються з кібербулінгом, сталкінгом та іншими видами агресивної поведінки, утворюючи комплексний деструктивний вплив на психіку особи.

Таким чином, класифікація психологічного насильства за сферою реалізації дозволяє виявити специфіку його проявів у різних соціальних середовищах, що важливо для визначення механізмів впливу, ступеня суспільної небезпечності та особливостей правового реагування.

Наступний поділ психологічного насильства за способом здійснення дозволяє виокремити відкриті (явні) та приховані (латентні) форми, що мають різний рівень прояву та складності їх виявлення, але однаково негативно впливають на психіку особи. Відкрите психологічне насильство характеризується очевидністю та безпосередністю проявів, зокрема у формі прямих образ, погроз, приниження чи демонстративного психологічного тиску. Такі дії мають чітко виражений зовнішній характер і, як правило, легко ідентифікуються як протиправні. У наукових дослідженнях О. С. Бондаренко, підкреслюється, що відкриті форми психологічного впливу безпосередньо спрямовані на викликання страху, пригнічення волі та емоційного стану потерпілого, що дозволяє розглядати їх як одну з найбільш очевидних форм психічного примусу [11].

Натомість приховане (латентне) психологічне насильство характеризується відсутністю явних агресивних дій і реалізується через непрямі механізми впливу, такі як ігнорування, маніпуляції, емоційний контроль або систематичне знецінення особи. Його специфіка полягає у складності розпізнавання як самим потерпілим, так і правозастосовними органами. Як зазначають у своїх дослідженнях щодо проблеми латентності

насильства А. М. Толкач та К. Б. Мишаста, значна частина випадків психологічного насильства залишається прихованою через відсутність очевидних проявів та складність доведення, що зумовлює високий рівень його латентності [169]. Крім того, маніпулятивні та приховані форми психологічного впливу можуть мати пролонгований характер і формувати глибокі психотравмуючі наслідки.

Тож розмежування відкритих і прихованих форм психологічного насильства має принципове значення для кримінально-правового аналізу, оскільки дозволяє врахувати не лише зовнішній прояв діяння, а й ступінь його латентності, тривалість та механізм впливу на психіку особи. Якщо відкриті форми є більш очевидними та легше піддаються доказуванню, то приховані – потребують комплексного підходу до їх виявлення та оцінки, що обумовлює необхідність удосконалення як теоретичних підходів, так і правозастосовної практики у сфері протидії психологічному насильству.

Щодо поділу психологічного насильства за наслідками для потерпілого, то він дозволяє оцінити не лише сам факт протиправного впливу, але й глибину його деструктивного впливу на психіку особи. Короткострокові наслідки психологічного насильства зазвичай проявляються у формі тимчасового емоційного дискомфорту, який включає почуття страху, тривоги, образи, приниження чи внутрішньої напруги. Такі реакції є природною відповіддю психіки на стресовий вплив, однак за умови їх повторюваності можуть трансформуватися у більш стійкі порушення, адже навіть на початкових етапах психологічне насильство здатне викликати емоційну нестабільність і відчуття небезпеки, що впливає на загальний психічний стан особи.

Водночас значно більш небезпечними є довгострокові (травматичні) наслідки, які формуються внаслідок систематичного або тривалого впливу. До них належать тривожні розлади, депресивні стани, посттравматичний стресовий розлад та інші порушення психічного здоров'я. У своєму дослідженні А. Тарасова та Н. Лях наголошують, що пережите насильство є

одним із ключових факторів розвитку тривалих психоемоційних розладів, які можуть зберігатися навіть після припинення впливу [104]. Подібної позиції дотримується і О. М. Гумін, який зазначає, що психічне насильство спричиняє морально-психологічні страждання, що можуть трансформуватися у хронічний стрес та інші патологічні стани [40].

Крім того, сучасні українські дослідження свідчать, що довготривалий вплив психологічного насильства може мати не лише психологічні, а й психосоматичні наслідки, зокрема порушення сну, підвищену тривожність, емоційне виснаження та інші розлади. Так, у роботах О. Чабана та А. Олексієнко підкреслюється, що насильство пов'язане з розвитком депресії, тривожності та посттравматичних станів, а також загальним зниженням якості життя [176].

Таким чином, розмежування короткострокових і довгострокових наслідків психологічного насильства має вагоме значення для оцінки ступеня його суспільної небезпечності, оскільки дозволяє врахувати як негайні реакції потерпілого, так і глибокі, відстрочені порушення психічного здоров'я.

Проведена класифікація психологічного насильства дозволяє систематизувати його основні прояви та виявити їх спільні і відмінні риси, проте для цілей кримінально-правового аналізу вона потребує подальшої конкретизації через дослідження окремих видів психологічного насильства, які виступають конкретними формами реалізації психологічного впливу. У цьому контексті доцільно розглянути такі поширені прояви психологічного насильства, як погроза, залякування, переслідування (сталкінг), приниження, примус, газлайтинг, віктимблеймінг, булінг, кібербулінг, мобінг та харасмент, з урахуванням їх змістовних характеристик та кримінально-правового значення.

Найпоширенішим видом психологічного насильства в кримінальному праві України є погроза.

М. К. Дімітров пропонує визначати погрозу в кримінальному праві України як суспільно небезпечне діяння, що полягає у переданні від одного суб'єкта до іншого (і не обов'язково безпосередньо потерпілому) у вербальній або невербальній формі інформації, яка містить обіцянку – реальну чи удавану – заподіяти в майбутньому передбачену законом шкоду з метою залякування, за наявності достатніх підстав припускати можливість її реалізації. У такому випадку погроза постає не як суто мовленнєвий акт, а як складне соціально-психологічне та кримінально-правове явище, охоплюючи інтелектуальний (усвідомлення змісту повідомлення та його значення), волевий (цілеспрямованість на здійснення впливу) та комунікативний (спосіб доведення інформації до адресата) компоненти. Автор обґрунтовано наголошує, що кримінально-правове значення має не лише сам факт висловлення наміру завдати шкоди, а й його спрямованість на обмеження свободи волевиявлення потерпілого шляхом створення стану психічного напруження, тривоги чи страху [49, с. 96].

Крім цього, говорячи про погрозу, важливим є також положення про те, що за своєю юридичною природою вона є видом психологічного насильства, який посягає на внутрішню свободу особи. На відміну від фізичного насильства, вона не пов'язана з безпосереднім впливом на тілесну недоторканність, однак здатна обмежувати автономію волі через формування в потерпілого обґрунтованих побоювань щодо можливого настання шкоди. Отже, об'єктом посягання у випадку погрози виступає не лише конкретне охоронюване кримінальним законом благо (життя, здоров'я, власність тощо), але й психічна недоторканність та свобода внутрішнього самовизначення особи [98, с. 129].

У КК України термін «погроза» використовується доволі часто та має багатофункціональний характер. Він фігурує і як суспільно небезпечне діяння (зокрема, у статтях 129, 195, 266, 345, 345-1, 346, 350, 377 КК України), і як спосіб учинення інших кримінальних правопорушень (наприклад, у статтях 147, 178, 187, 189, 206, 280, 355 КК України), і як

спосіб підбурювання (ч. 4 ст. 27 КК України), а також як обставина, що пом'якшує покарання у разі вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози (п. 6 ст. 66 КК України). Така нормативна варіативність свідчить про значне кримінально-правове значення цього явища, тому зупинимося детальніше на декількох з них.

Базовою нормою, яка встановлює відповідальність за погрозу вбивством і містить мінімально необхідний набір конститутивних ознак, є ч. 1 ст. 129 КК України [91]. Водночас у Кодексі передбачено 17 статей (або їх частин), що закріплюють різні варіанти погрози вбивством. У межах ст. 129 КК України кримінально караною визнається погроза вбивством за умови наявності реальних підстав побоюватися її здійснення [48].

Категорія «реальності» погрози має оціночний характер і по-різному розкривається в доктрині кримінального права. Зокрема, окремі науковці обґрунтовують необхідність врахування як ставлення винного до висловленої погрози, так і її суб'єктивного сприйняття потерпілим [179, с. 34-35]. При цьому реальність для винного не означає обов'язкової наявності наміру фактично реалізувати висловлену погрозу. Достатнім є те, що особа усвідомлює здатність застосованого нею залякування бути сприйнятим як таке, що може бути здійснене, і розраховує на відповідний психологічний вплив. Водночас, як зазначає О. С. Сотула та Р. Ш. Бабанли, реальність погрози для адресата полягає в усвідомленні ним того, що озвучена небезпека заподіяння шкоди за певних умов може стати реальною [3; 158].

Саме поєднання об'єктивних обставин і суб'єктивного сприйняття потерпілим створює підстави для висновку про наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 129 КК України.

Якщо ж ми говоримо про ст. 195 КК України «Погроза знищення майна», то вона, у свою чергу, передбачає відповідальність за погрозу знищення чужого майна загальнонебезпечним способом, якщо були підстави побоюватися її здійснення. На відміну від ст. 129 КК України, тут безпосереднім об'єктом є право власності та майнові інтереси особи, однак

психічний вплив також має істотне значення [91]. Законодавець криміналізує саме таку погрозу, яка стосується знищення майна способом, що створює підвищену суспільну небезпеку (наприклад, підпал, вибух), що потенційно може загрожувати не лише майну, а й життю чи здоров'ю людей.

Спільною рисою обох складів є те, що вони належать до формального типу: кримінальне правопорушення визнається закінченим з моменту доведення погрози до відома потерпілого за умови її реальності, незалежно від фактичного настання шкоди. Водночас відмінність полягає у спрямованості посягання: у ст. 129 КК України – на життя особи, у ст. 195 КК України – на майнову сферу, причому із підвищеним рівнем суспільної небезпечності через спосіб можливого знищення [52].

Таким чином, аналіз зазначених норм свідчить, що погроза у кримінальному праві виступає самостійним видом психологічного насильства, зміст якої конкретизується залежно від характеру блага, на яке вона спрямована, та ступеня суспільної небезпечності потенційних наслідків [133, с. 112].

Поряд з погрозою важливим різновидом психологічного насильства виступає залякування. Під залякуванням у загальномовному значенні розуміють дії, спрямовані на викликання в особи страху чи переляку, формування в неї стану боязкості та тривожності [19, с. 403]. У кримінально-правовому контексті йдеться про цілеспрямоване створення у потерпілої особи відчуття страху за власну свободу, особисту безпеку, а також за свободу й безпеку близьких чи рідних осіб, стабільність сімейного становища або матеріального забезпечення.

Водночас у межах дослідження доцільно відмежовувати залякування від вищерозглянутої суміжної категорії – погрози, оскільки їх змішування може призвести до неточностей у кримінально-правовій кваліфікації.

Погроза у цьому контексті виступає як конкретизоване повідомлення про намір заподіяти шкоду охоронюваним законом правам та інтересам особи, що має чітко визначений зміст і може бути виражене у вербальній,

письмовій чи конклюдентній формі. Натомість залякування є ширшим за змістом явищем, яке охоплює системний психологічний вплив на потерпілу особу, спрямований на формування у неї стійкого стану страху, тривоги та підкорення волі. При цьому погроза може виступати одним із засобів реалізації залякування, однак останнє не обмежується виключно висловленням погроз і може проявлятися через інші форми поведінки, зокрема демонстрацію сили, агресивну поведінку чи створення обстановки небезпеки.

Наступним видом психологічного насильства є переслідування (сталкінг). Дана форма психологічного насильства наразі недостатньо чітко врегульована в національному законодавстві, проте активно обговорюється в наукових та законодавчих колах. За пропонованим проєктом Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг)» № 12088, злочинне переслідування (сталкінг) визначається як небажана нав'язлива увага до однієї людини або групи осіб, що виражається у стеженні, повторних контактах чи перебуванні біля місця проживання постраждалої особи, і є формою психологічного домашнього насильства [142].

Однак запропоноване визначення сталкінгу видається концептуально обмеженим і таким, що не повною мірою відображає правову природу цього явища. Насамперед, віднесення переслідування виключно до форм психологічного домашнього насильства суттєво звужує його зміст. Безперечно, сталкінг як прояв гендерно зумовленого насильства нерідко вчиняється інтимним партнером, зокрема колишнім, або членом сім'ї, однак обмеження його лише сферою домашніх чи близьких відносин не відповідає реальним соціальним практикам. Досить часто переслідувачем виступає особа, з якою потерпіла не перебувала в близьких стосунках або взагалі не

була знайома, що свідчить про автономний характер цього делікту поза межами сімейного контексту [133, с. 113].

Крім того, недоліком такого визначення є фактичне зведення переслідування до нав'язливої уваги у формі стеження чи неодноразового перебування поблизу місця проживання потерпілої особи. Подібна інтерпретація істотно звужує коло можливих форм протиправної поведінки, які можуть становити сталкінг, і не охоплює інших способів психологічного впливу – зокрема систематичних небажаних контактів, переслідування через електронні засоби комунікації, втручання в приватне життя або створення атмосфери страху та постійної тривоги. Хоча орієнтовний (ілюстративний) перелік дій може мати допоміжне значення для правозастосовної практики, він у жодному разі не повинен мати вичерпного характеру, оскільки це обмежуватиме можливості належної кримінально-правової кваліфікації.

Говорячи про сталкінг в цілому, вчені звертають увагу на те, що сталкінг має систематичний характер і здатен спричиняти серйозні психічні наслідки, включно зі стресом, тривогою, порушенням сну та страхом виходити з дому. У дослідженнях наголошується, що сучасні інформаційні технології лише посилюють ці прояви, оскільки переслідувач може використовувати цифрові засоби для нав'язливого контакту або спостереження за жертвою (кіберсталкінг).

Науковці, як-от А. Я. Донченко, підкреслюють, що відсутність чіткого визначення сталкінгу в Кримінальному кодексі України та механізмів реагування призводить до нюансованої та часто недостатньої правової протидії цьому виду насильства, незважаючи на його реальні соціальні та психологічні наслідки для потерпілих [53]. Така ситуація суперечить міжнародним стандартам, зокрема вимогам Стамбульської конвенції, де сталкінг розглядається як одна з форм насильства над особою [76].

Також досить поширеним видом психологічного насильства є приниження, яке слід розглядати як один із проявів психологічного насильства, що полягає в умисному приниженні честі, гідності чи соціальної

цінності особи шляхом словесних образ, знецінення, висміювання, демонстративного ігнорування або інших форм вербального чи невербального впливу, здатних викликати у потерпілого почуття меншовартості, емоційної залежності чи психічних страждань. У КК України приниження прямо не виокремлюється як самостійний склад злочину, однак виступає способом вчинення окремих кримінальних правопорушень або елементом об'єктивної сторони, зокрема у ст. 126-1 КК України (домашнє насильство), де систематичне психологічне насильство може проявлятися у приниженні та образах, що призводять до психологічних страждань чи погіршення якості життя потерпілої особи [91].

Примус у кримінальному праві України традиційно розглядається як одна з форм психологічного насильства, що посягає на свободу волевиявлення особи та її автономію у прийнятті рішень. На відміну від фізичного насильства, яке пов'язане з безпосереднім впливом на тіло людини, примус реалізується шляхом психологічного тиску – через погрозу, шантаж, залякування, використання залежності або створення умов, за яких особа вимушена діяти всупереч власній волі.

У науковій літературі примус визначається як протиправний вплив на психіку особи з метою змусити її до вчинення або невчинення певних дій. М. І. Хавронюк підкреслює, що примус полягає у створенні для потерпілого ситуації вимушеного вибору між виконанням незаконної вимоги та настанням небажаних наслідків, що сприймаються ним як реальні та небезпечні [54]. Подібної позиції дотримуються й інші науковці, які зазначають, що кримінально-правовий примус завжди має цільову спрямованість – підкорити волю особи та схилити її до визначеної поведінки [82; 83].

Не можливо не звернути увагу, що у КК України зустрічаються два схожі поняття «примус» та «примушування», однак чи є між ними різниця?

На специфіку нормативного закріплення поняття «примус» у Загальній частині та «примушування» в Особливій частині звертає увагу О. Л.

Гуртовенко. Проаналізувавши положення КК України та семантичні відтінки вживання відповідних термінів, дослідник доходить висновку про їх змістовну еквівалентність, розглядаючи «примус» та «примушування» як тотожні за сутністю. Аргументація науковця ґрунтується, зокрема, на лінгвістичних особливостях української мови: термін «примус» охоплює як явище або діяння загалом, так і процес, що триває в часі, тоді як «примушування» позначає виключно процес, що триває в часі. Водночас така термінологічна диференціація, імовірно, не є результатом свідомого та системного використання мовних можливостей законодавцем. Тому О. Л. Гуртовенко вважає юридично невиправданим паралельне застосування різних термінів і обґрунтовує доцільність уніфікації понятійного апарату шляхом заміни у КК України терміна «примушування» на «примус» [42, с. 152].

Г. М. Собко, досліджуючи питання відмінностей між примушуванням та примусом, зазначає, що пошук відмінностей між ними «є непотрібним штучним створенням наукових абстракцій, які можуть лише ускладнити правотворчу та правозастосовчу діяльність» [156, с. 118]. На думку автора, ці поняття у межах кримінального права слід розуміти як «слова-синоніми та не ускладнювати кримінально-правову науку пошуком критеріїв щодо їх розмежування» [156, с. 118]. Тож у нашому дослідженні ми будемо дотримуватися такої ж думки.

Повертаючись до дослідження примусу як різновиду психологічного насильства, варто зупинитися на його значенні в конкретних статтях КК України. Класичним прикладом закріплення примусу в КК України є ст. 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань». Об'єктивна сторона цього злочину полягає у пред'явленні вимоги, поєднаної з погрозою насильством над потерпілим або його близькими, знищення чи пошкодження майна. У даному випадку психологічний вплив виражається у залякуванні, яке формує страх і спонукає

до виконання вимоги. Сам факт реальної погрози вже становить суспільну небезпеку, навіть якщо насильство фактично не застосовується.

Особливе значення примус має у сфері кримінального провадження. Згідно зі ст. 373 КК України кримінально караним є примушування давати показання шляхом незаконних дій, зокрема погроз або насильства. Такий примус посягає не лише на свободу волі, а й на конституційні гарантії, зокрема право особи не свідчити проти себе, закріплений ст. 63 Конституції України. У цьому контексті примус виступає формою психологічного насильства, спрямованого на деформацію внутрішнього рішення особи.

Як різновид психологічного насильства примус передбачений і в інших нормах КК України. Зокрема, ст. 154 КК України встановлює відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок без добровільної згоди шляхом шантажу, погроз чи використання матеріальної або службової залежності. У ст. 189 КК України «Вимагання» примус поєднується з майновою вимогою та погрозою насильства або знищення майна. Крім того, у ст. 127 КК України «Катування», примус може виступати як мета застосування насильства – змусити потерпілого до певних дій чи зізнань [91].

Водночас КК України містить і норму, що розкриває примус як обставину, яка впливає на кримінальну відповідальність. Відповідно до ст. 40 КК України фізичний або психічний примус може виключати кримінальну протиправність діяння, якщо особа діяла під впливом непереборного примусу. У цьому випадку закон визнає, що свобода волі була настільки обмежена, що особа не могла керувати своїми діями.

Таким чином, у кримінально-правовому вимірі примус слід розглядати як протиправний психологічний вплив, спрямований на підкорення волі потерпілого шляхом створення реальної загрози заподіяння шкоди з метою спонукання його до визначеної поведінки. Його сутнісними ознаками є протиправність, психологічний характер впливу, наявність конкретної вимоги та обмеження свободи волевиявлення. Отож, примус виступає однією

з ключових форм психологічного насильства в кримінальному праві України, що безпосередньо посягає на свободу волі як фундаментальну соціальну цінність.

Окрім досліджених вище найпоширеніших видів психологічного насильства, сучасний соціальний контекст зумовлює необхідність врахування й інших його різновидів, що активно обговорюються у міждисциплінарних дослідженнях та поступово набувають кримінально-правового значення.

Так, одним з таких видів є газлайтінг, який у сучасній науковій літературі розглядається як одна з найбільш складних і латентних форм психологічного насильства. Під цим поняттям розуміється систематичний психологічний вплив, спрямований на формування у потерпілого сумнівів щодо власної пам'яті, сприйняття реальності чи психічної адекватності [118]. Газлайтінг передбачає заперечення фактів, перекручування подій, нав'язування хибних інтерпретацій та створення сумнівів у пам'яті й адекватності потерпілого.

Як зазначається у фундаментальному дослідженні В. Кляйна, С. Вуд та Д. А. Бартц «A Theoretical Framework for Studying the Phenomenon of Gaslighting», газлайтінг є формою психологічної маніпуляції, яка з часом призводить до втрати суб'єктності особи, сумнівів у власному сприйнятті та емоційної нестабільності [219]. У цьому контексті він розглядається не лише як окремий акт впливу, а як процес, що має кумулятивний характер і спрямований на поступове руйнування когнітивної автономії потерпілого.

У вітчизняній науковій думці газлайтінг найчастіше розглядається переважно у межах домашнього психологічного насильства. Слід наголосити, що такий, маніпулятивний вплив, спрямований на викривлення реальності, є одним із найбільш небезпечних, оскільки поєднує прихованість із високою ефективністю впливу на психіку. Газлайтінг виступає як інструмент формування залежного стану потерпілого, коли останній втрачає здатність довіряти власним відчуттям і змушений орієнтуватися на позицію кривдника.

Особливої уваги потребує кримінально-правовий аспект газлайтінгу, оскільки він не має прямого нормативного закріплення у КК України, однак фактично охоплюється низкою складів правопорушень. Насамперед газлайтінг може виступати як форма психологічного насильства у складі домашнього насильства (ст. 126-1 КК України), якщо має систематичний характер і спричиняє психологічні страждання потерпілому. Крім того, залежно від конкретних обставин, він може розглядатися як спосіб вчинення інших правопорушень, зокрема примусу або доведення до самогубства (ст. 120 КК України), якщо маніпулятивний вплив призводить до тяжких наслідків [91]. Важливо підкреслити, що ключовими ознаками для кримінально-правової оцінки є систематичність, інтенсивність впливу та наслідки для психічного стану потерпілого.

Разом з тим, газлайтінг становить значні труднощі для правозастосовної практики, що зумовлено його латентним характером і складністю доказування. На відміну від відкритих форм психологічного насильства, він не завжди має очевидні зовнішні прояви, а його вплив реалізується через поступову зміну когнітивних процесів потерпілого. Однак можна виділити найочевидніші ознаки газлайтінгу, відчувши які, особі варто задуматися про подальше спілкування з людиною, яка їх викликає:

- відчуття тривоги та невпевненості в собі;
- переслідування думки про те, що вона робить все неправильно;
- бажання постійно вибачатися перед усіма навіть без причини;
- не отримання задоволення від улюблених занять;
- важкість у прийнятті рішень, інколи навіть у звичних, повсякденних питаннях;
- страх висловити свою думку чи почуття аби не образити почуття іншого;
- звинувачення самого себе у зайвій чутливості, як наслідок придушення «зайвих» почуттів у собі;

- постійне звинувачування себе, якщо щось іде не так як планувалося, навіть тоді, коли це абсолютно не залежало від особи;
- відкладання своїх бажань на другий план, вважаючи їх не такими вже і важливими;
- переслідування думки, що раніше все було краще і особа була більш життєрадісною [134, с. 110-111].

Отже, газлайтинг є складним багаторівневим явищем, що поєднує психологічні, соціальні та правові аспекти. Його дослідження у контексті даної роботи дозволяє не лише глибше зрозуміти механізми психологічного насильства, але й окреслити напрями вдосконалення кримінально-правових засобів протидії таким формам деструктивного впливу.

Наступним поширеним видом психологічного насильства сучасності є віктимблеймінг, який так само пов'язаний з прихованим психологічним впливом на потерпілу особу як газлайтинг, однак відрізняється своїм соціально-оцінним змістом. Якщо газлайтинг спрямований переважно на викривлення внутрішнього сприйняття реальності потерпілим, то віктимблеймінг проявляється у перекладанні відповідальності за насильство з кривдника на саму жертву. Саме тому дослідження цього феномену має важливе значення для розуміння не лише індивідуальних механізмів психологічного насильства, а й тих суспільних установок, які можуть сприяти його приховуванню, виправданню та повторному відтворенню.

У кримінально-правовому аспекті віктимблеймінг становить особливий інтерес, оскільки він може впливати на сприйняття потерпілого у межах кримінального провадження, ускладнювати доказування та знижувати ефективність захисту прав особи. У зв'язку з цим подальший аналіз віктимблеймінгу доцільно здійснити крізь призму його психологічної природи, соціальної небезпечності та значення для кваліфікації і правової оцінки психологічного насильства в кримінальному праві України.

Віктимблеймінг – це перекладання відповідальності за протиправне посягання на саму жертву, що в окремих випадках може виступати

елементом психологічного тиску чи приниження гідності потерпілого. На відміну від інших видів психологічного насильства, віктимблеймінг має не лише індивідуальний, але й виразний соціальний характер, оскільки може реалізовуватися як безпосередньо кривдником, так і третіми особами – членами сім'ї, колективу, суспільства, представниками правоохоронних органів або медіа. Його основний механізм полягає у формуванні в особи почуття провини за обставини, які фактично виникли внаслідок протиправних дій іншої особи.

Проблема віктимблеймінгу активно досліджується у межах віктимології, кримінології та соціальної психології. Значний внесок у розуміння цього явища зробив В. Раян у праці «Blaming the Victim», де було вперше системно обґрунтовано соціальний механізм перекладання відповідальності на потерпілих як спосіб виправдання насильства та нерівності [240].

Фахівці з університету Південного Коннектикуту, досліджуючи віктимблеймінг, вважають, що однією з головних причин поширення даного виду психологічного насильства є те, що: «люди обвинувачують жертву, щоб дистанціюватися від неприємного випадку, ствердити цим власну невразливість. Досліджуючи постраждалих, ми окреслюємо їхню відмінність: «Я не схожа на неї, дію інакше, отже, зі мною такого не станеться»[189]. Однак такі судження абсолютно неправильні, оскільки зовнішній вигляд, певні жести, дії чи судження людини не є виправданням протиправних дій кривдника та не повинні бути способом захисту власної психіки від усвідомлення того, що життя досить непередбачувана річ і ніхто не може бути впевненим у тому, що буде завтра.

Зазвичай віктимблеймінгом намагаються виправдати злочинні дії сексуального характеру. Наприклад, жінка сама винна, бо вдягнула занадто коротку спідницю або спровокувала своїми жестами чи мімікою, однак провокаційний одяг чи поведінка не можуть виправдовувати прояви насильства.

Іншим проявом віктимблеймінгу є, так звана, недовіра до жертви, тобто намагання показати, що слова жінки, порівняно зі словами чоловіка, є менш значущими, що є своєрідним проявом патріархального суспільства. Обґрунтовувати сумніви у значущості та правдивості слів жінки можуть по-різному: бажанням помститися, матеріальною зацікавленістю, самоствердженням чи іншими благами, в яких ніби може бути зацікавлена жінка. Натомість статистика говорить про те, що у справах, які стосуються насильства проти жінок, від 2 до 10 % доведених кривосвідчень [132, с. 264].

«Усі отримують те, що заслужили» або «я не зробила нічого поганого, отже, зі мною це не станеться» – такі фрази ми можемо почути досить часто, вони можуть слугувати виправданням будь-якої поведінки, але водночас це є прямими проявами віктимблеймінгу.

У вітчизняній науковій доктрині віктимблеймінг дедалі частіше розглядається як окрема форма вторинної віктимізації. Українські дослідники, зокрема К. О. Овчаренко, у своїх працях, присвячених домашньому та гендерно зумовленому насильству, наголошують, що звинувачення потерпілої особи значно поглиблює психологічну травму, ускладнює звернення за правовим захистом та знижує ефективність кримінально-правової реакції держави [120].

Не зважаючи на те, що віктимблеймінг не має самостійного закріплення у кримінальному законодавстві України, однак він відіграє важливу роль у структурі психологічного насильства. Зокрема, він може розглядатися як елемент систематичного психологічного впливу у складі домашнього насильства (ст. 126-1 КК України), якщо проявляється у формі постійного приниження, дискредитації та перекладання вини на потерпілого. Крім того, віктимблеймінг може негативно впливати на перебіг кримінального провадження, оскільки формує у потерпілого почуття сорому, страху та недовіри до правосуддя, що нерідко призводить до відмови від звернення до правоохоронних органів або зміни показань. У цьому контексті він виступає не лише як соціально-психологічне явище, але і як фактор, що

ускладнює реалізацію принципів кримінального права, зокрема забезпечення прав потерпілого та невідворотності відповідальності.

Таким чином, віктимблеймінг слід розглядати як самостійну форму психологічного насильства, що поєднує індивідуальні та соціальні механізми впливу, має виражений деструктивний характер і значний кримінально-правовий вимір. Його дослідження є важливим для розуміння не лише природи психологічного насильства, але й тих бар'єрів, які виникають на шляху ефективного захисту прав потерпілих у кримінальному процесі.

Далі варто зосередити увагу на такому виді психологічного насильства як булінг. У класичному визначенні, запропонованому Д. Ольвеусом у праці «Bullying at School: What We Know and What We Can Do», булінг визначається як повторювані негативні дії, спрямовані на особу, яка перебуває у слабшому становищі та не здатна ефективно захистити себе [233]. Ключовими ознаками цього явища є систематичність, навмисність заподіяння шкоди та дисбаланс сил між кривдником і потерпілим, що дозволяє відмежувати булінг від одноразових конфліктів.

Подальший розвиток концепція булінгу отримала у роботах П. К. Сміта, який розширив розуміння цього явища, включивши до нього психологічні та соціальні форми впливу [243]. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що булінг може проявлятися у формі вербальних образ, соціальної ізоляції та поширення чуток, що зумовлює його багатовимірний характер.

В Україні булінг найчастіше розглядається як форма психологічного насильства, що реалізується в освітньому середовищі. Законодавче визначення даного поняття закріплене в Кодексі України про адміністративні правопорушення, відповідно до якого булінг визначається як «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників

освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [71].

Дослідники, зокрема О. В. Безпалько, О. І. Падучак, у своїх працях підкреслюють, що булінг є систематичним психологічним тиском, спрямованим на приниження гідності особи та її соціальну ізоляцію [127; 159]. При цьому наголошується, що саме психологічний компонент булінгу має найбільш тривалий і травматичний характер. При цьому наголошується, що саме психологічний компонент булінгу має найбільш тривалий і травматичний характер.

На думку А. К. Запорожця, Т. В. Миронюк та Ю. О. Левченка, булінг має місце за наявності асиметрії сил між учасниками взаємодії. Така асиметрія може проявлятися у вікових відмінностях, належності до різних расових чи соціальних груп, а також у нерівності соціального капіталу, зокрема кількості соціальних зв'язків або підтримки з боку однолітків [59].

Варто відмітити, що булінг в освітньому середовищі не обмежується виключно взаєминами між учнями. Окремою проблемою виступає булінг, ініційований педагогічними працівниками щодо учнів або їхніх батьків. Така форма деструктивної поведінки може набувати системного характеру та проявлятися, зокрема, у безпідставному заниженні оцінок, ігноруванні позиції учня, навішуванні негативних ярликів, використанні принизливих висловлювань чи застосуванні елементів залякування. При цьому об'єктом булінгу може виступати як окрема особа, так і колектив (клас або навчальна група). У деяких випадках учні зазнають тиску з боку кількох педагогів одночасно. Важливо підкреслити, що подібні моделі поведінки з боку вчителя здатні відтворюватися у середовищі учнів, сприяючи формуванню колективних форм цькування, спрямованих проти конкретної жертви.

У кримінально-правовому аспекті булінг в Україні не є самостійно закріпленим у КК України, однак його окремі прояви можуть підпадати під дію кримінально-правових норм. Зокрема, у випадках систематичного психологічного впливу булінг може бути охоплений складом ст. 126-1 КК

України (домашнє насильство), а у разі настання тяжких наслідків – кваліфікуватися за ст. 120 КК України (доведення до самогубства). Також можливе застосування ст. 161 КК України (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками) у випадках дискримінаційно мотивованого булінгу [91]. Таким чином, булінг у кримінальному праві України розглядається переважно як спосіб вчинення правопорушення або як елемент систематичного психологічного насильства.

З огляду на вищевикладене, булінг є складною формою психологічного насильства, дослідження якого сприяє кращому розумінню механізмів психологічного впливу та вдосконаленню правових засобів протидії таким явищам в Україні.

Поряд з булінгом відносно новою, але стрімко поширеною формою психологічного насильства, яка виникла у зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та цифрового середовища є кібербулінг. У науковій літературі він визначається як умисне, систематичне переслідування, приниження або залякування особи з використанням електронних засобів комунікації – соціальних мереж, месенджерів, електронної пошти та інших онлайн-платформ.

Як зазначають американські дослідники С. Хіндуджа та Д. В. Патчин у праці «Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying», кібербулінг є формою агресивної поведінки, що характеризується повторюваністю, наміром завдати шкоди та нерівністю сил, яка в цифровому середовищі проявляється через анонімність або технологічну перевагу [211].

Специфіка кібербулінгу полягає у його відмінностях від традиційних форм булінгу. По-перше, він має постійний характер впливу, оскільки цифрове середовище функціонує без часових обмежень, що позбавляє потерпілого можливості уникнути переслідування. По-друге, важливою ознакою є широка аудиторія, адже інформація, поширена в мережі, може

миттєво стати доступною значній кількості осіб. По-третє, кібербулінг часто супроводжується анонімністю кривдника, що посилює відчуття безкарності та ускладнює ідентифікацію правопорушника. У роботі Р. М. Ковальські, С. П. Лімбер та П. В. Агатстон «Cyberbullying: Bullying in the Digital Age» підкреслюється, що саме ці фактори обумовлюють підвищений рівень психологічної шкоди, завданої потерпілим [220].

У вітчизняній науковій доктрині кібербулінг розглядається як різновид психологічного насильства, що поєднує ознаки булінгу та інформаційного впливу. Українські дослідники, наголошують, що кібербулінг проявляється у формі образ, погроз, поширення неправдивої або принижуючої інформації, створення фейкових профілів та інших дій, спрямованих на дискредитацію особи в онлайн-просторі [35; 99]. При цьому підкреслюється, що кібербулінг часто має більш глибокі психологічні наслідки, ніж традиційний булінг, оскільки поєднує тривалість впливу з неможливістю контролю над поширенням інформації.

З кримінально-правової точки зору кібербулінг в Україні, як і булінг загалом, не має окремого закріплення у Кримінальному кодексі України, однак його окремі прояви можуть кваліфікуватися за низкою статей залежно від характеру дій та їх наслідків. Наприклад, у разі систематичного психологічного впливу він може охоплюватися складом ст. 126-1 КК України (домашнє насильство), якщо відбувається між близькими особами або ж у випадках поширення конфіденційної інформації можливе застосування ст. 182 КК України (порушення недоторканності приватного життя), а за наявності погроз – ст. 129 КК України (погроза вбивством). Крім того, у випадках тяжких наслідків кібербулінг може кваліфікуватися за ст. 120 КК України (доведення до самогубства) [91].

Особливої уваги потребує питання доказування кібербулінгу, яке має як спільні, так і специфічні риси порівняно з іншими формами психологічного насильства. З одного боку, цифрове середовище створює можливості для фіксації доказів (скріншоти, повідомлення, електронні дані),

що полегшує встановлення факту впливу. В той же час з іншого боку, анонімність, використання фейкових акаунтів та технічні складнощі ідентифікації особи правопорушника значно ускладнюють процес доказування [226]. У зв'язку з цим у науковій літературі наголошується на необхідності вдосконалення правових механізмів протидії кібербулінгу, зокрема у сфері цифрових доказів та міжвідомчої взаємодії.

Таким чином, кібербулінг є специфічною формою психологічного насильства, що виникла в умовах цифровізації суспільства та характеризується підвищеним рівнем латентності, тривалості та масштабності впливу. Його кримінально-правове значення полягає у тому, що він може виступати як спосіб вчинення різних кримінальних правопорушень, а також як фактор, що зумовлює тяжкі психологічні наслідки для потерпілого.

Наступним видом психологічного насильства є мобінг, який у сучасній науковій літературі розглядається як специфічна форма психологічного насильства, що реалізується у сфері трудових або службових відносин і характеризується систематичним, тривалим та цілеспрямованим психологічним тиском на працівника з боку колективу або керівництва. Поняття мобінгу було введено у науковий обіг Г. Лейманном, який у праці «*Mobbing: Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wehren kann*» визначив його як процес психологічного терору, що включає повторювані ворожі дії, спрямовані на ізоляцію, дискредитацію та витіснення особи з робочого середовища [224]. Ключовими ознаками мобінгу є систематичність, тривалість, наявність конфлікту з елементом домінування та негативні наслідки для психічного стану потерпілого.

Подальші дослідження у сфері мобінгу пов'язані з роботами С. Ейнарсена, Г. Гоеля, Д. Цапфа та К. Купера, які у колективній праці «*Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice*», розглядають мобінг як форму організаційної девіації, що виникає в умовах дисбалансу влади та порушення соціально-психологічного клімату у

колективі [213]. У цих дослідженнях підкреслюється, що мобінг може проявлятися у різних формах: приниження, ігнорування, поширення чуток, необґрунтована критика, створення перешкод у виконанні трудових обов'язків, що у сукупності формує стійкий психотравмуючий вплив.

У законодавстві України мобінг визначено як «систематичні (повторювані) умисні діяння роботодавця або окремих працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження гідності та честі конкретного працівника, його професійної (ділової) репутації у формі психологічного та/або економічного тиску, створення стосовно нього напруженої, ворожої, образливої атмосфери, зокрема, що змушує особу недооцінювати власну професійну придатність» [141].

Парадоксально, але жертвами мобінгу найчастіше стають не недобросовісні працівники, а навпаки – ті, хто вирізняється професійністю, креативністю, здатністю до ефективної праці або навіть зовнішніми чи поведінковими особливостями. Також мобінгу зазнають працівники, від яких з тих чи інших причин прагне позбутися керівництво за відсутності правових підстав для звільнення [135, с. 533-534]. Таким чином особу свідомо підштовхують до «добровільного» звільнення.

У вітчизняній науковій доктрині чимало вчених досліджують феномен мобінгу. Так, В. Оверчук у своїй роботі виділяє такі його стадії:

1. перша стадія – виникає відкритий конфлікт в колективі, в якому беруть участь декілька груп з різними точками зору. На цій стадії можливе також існування групи з нейтральною позицією;

2. друга стадія – учасники протистояння вбачають проблему конфлікту у розбіжностях в поглядах з певною особою, так званою «жертвою». Сам конфлікт відходить на другий план, а основним стає особистість жертви, яка на думку колективу до нього не вписується. Внаслідок цього в колективі зростає напруга, яка потребує виходу в тому чи іншому вигляді. На даному етапі групи, що займає нейтральну позицію, не існує;

3. третя стадія – мобінг в усіх його проявах (агресія, гнів, приниження, погрози, емоційні нападки, безпідставні звинувачення, ігнорування тощо) [119, с. 186].

В результаті мобінгу жертва може мати депресію, параною, стрес, головний біль, агресію до інших, психоз, а в найгіршому випадку мобінг може бути причиною суїциду.

У кримінальному праві України наразі відсутня спеціальна норма, яка б прямо передбачала відповідальність за мобінг. У зв'язку з цим притягнення до кримінальної відповідальності можливе лише за суміжні правопорушення загального характеру. Зокрема, у випадку, коли мобінг призводить до самогубства потерпілого, винна особа підлягає відповідальності за ст. 120 КК України «Доведення до самогубства».

Іншим варіантом кваліфікації дій, пов'язаних із мобінгом, може бути застосування ст. 172 КК України «Грубе порушення законодавства про працю». Водночас зазначена норма не забезпечує повного охоплення всіх проявів мобінгу, оскільки її дія поширюється лише на обмежене коло випадків. Так, у ч. 1 ст. 172 КК України передбачено відповідальність за «незаконне звільнення працівника з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю» [91]. Відтак, для кваліфікації мобінгу за цією статтею необхідно, щоб відповідні дії становили грубе порушення трудового законодавства, однак законодавець не конкретизує, які саме порушення слід вважати «грубими».

Отже, мобінг є складною формою психологічного насильства, що має системний характер і значний кримінально-правовий потенціал. Його дослідження у контексті кримінального права України дозволяє виявити прогалини у правовому регулюванні та окреслити напрями вдосконалення механізмів протидії психологічному насильству у сфері трудових відносин.

Враховуючи зростання актуальності цієї проблеми, доцільним є подальше наукове осмислення мобінгу як самостійного правового феномену та можливість його більш чіткого нормативного закріплення.

Важливу роль відіграє і дослідження такого виду психологічного насильства як харасмент, що проявляється у небажаній, принизливій або образливій поведінці, спрямованій на особу з метою порушення її гідності, створення ворожого, принизливого або образливого середовища. Термін походить від англ. harassment і широко використовується у міжнародному праві, зокрема у сфері захисту прав людини та протидії дискримінації. Як зазначає К. А. Маккіннон у фундаментальній праці «Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination», харасмент є формою дискримінації, що ґрунтується на нерівності влади та проявляється через систематичний психологічний тиск і приниження [227]. Саме ця робота стала основою для подальшого формування правового розуміння харасменту як порушення прав людини.

У сучасних дослідженнях харасмент розглядається як багатовимірне явище, що включає різні форми прояву: вербальні образи, нав'язливі зауваження, сексуалізовані коментарі, небажану увагу, переслідування, створення ворожої атмосфери у колективі. Варто зазначити, що харасмент не обмежується лише сексуальним компонентом, а охоплює ширший спектр поведінки, спрямованої на приниження особи та її витіснення з професійного або соціального середовища.

В українській науковій доктрині харасмент поступово отримує належне теоретичне осмислення, зокрема у контексті гендерно зумовленого та трудового насильства. Дослідники розглядають харасмент як форму дискримінаційного психологічного впливу, що проявляється у приниженні гідності особи, створенні ворожого середовища та обмеженні її можливостей реалізації прав [15]. Особлива увага приділяється тому, що харасмент часто має латентний характер і сприймається як «нормалізована» поведінка, що ускладнює його виявлення та правову оцінку.

З кримінально-правової точки зору харасмент в Україні не має універсального нормативного закріплення як окремий склад кримінального правопорушення, однак його окремі форми можуть підпадати під дію низки кримінально-правових норм. Зокрема, у випадках сексуалізованого харасменту можливе застосування ст. 153 КК України (сексуальне насильство) або ст. 154 КК України (примушування до вступу в статевий зв'язок). Якщо харасмент супроводжується погрозами, застосовується ст. 129 КК України (погроза вбивством), а у випадках систематичного психологічного впливу в сімейному середовищі – ст. 126-1 КК України (домашнє насильство). Крім того, у разі дискримінаційного характеру дій може застосовуватися ст. 161 КК України, що передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян [91].

Особливістю кримінально-правової оцінки харасменту є необхідність встановлення систематичності або інтенсивності поведінки, її спрямованості на приниження гідності та наявності негативних наслідків для потерпілого. У цьому контексті харасмент виступає не лише як окремий вид неправомірної поведінки, але і як спосіб вчинення інших кримінальних правопорушень, що ускладнює його кваліфікацію. Значну роль відіграє також питання доказування, оскільки харасмент часто здійснюється у формі вербальних або невербальних дій, які не завжди фіксуються, а тому потребують залучення свідчень, психологічних експертиз та аналізу поведінкових моделей.

Таким чином, харасмент є складною формою психологічного насильства, що поєднує елементи дискримінації, психологічного тиску та зловживання владою. Його кримінально-правове значення полягає у тому, що він може виступати як самостійна форма протиправного впливу або як спосіб реалізації інших кримінально караних діянь. Дослідження харасменту у межах кримінального права України є необхідним для вдосконалення правового регулювання та забезпечення ефективного захисту прав потерпілих від психологічного насильства.

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що психологічне насильство у кримінальному праві України є складним, багатовимірним явищем, яке не зводиться до окремої норми Особливої частини КК України, а проявляється у різних кримінально-правових конструкціях.

Здійснена класифікація та досліджені основні форми прояву психологічного насильства, такі як погроза, залякування, переслідування (сталкінг), приниження, примус, газлайтинг, віктимблеймінг, булінг, кібербулінг, мобінг та харасмент, дозволили встановити, що, попри їх різноманітність, вони мають спільну сутнісну основу. Вона полягає у цілеспрямованому впливі на психологічну сферу особи з метою обмеження її автономії, підкорення волі або зниження соціального статусу. Водночас Кожен із цих видів має власні кримінально-правові особливості, механізм впливу на потерпілого та специфіку кваліфікації, що зумовлює необхідність їх чіткого розмежування в теорії та практиці застосування кримінального закону.

У кримінально-правовому вимірі психологічне насильство в Україні характеризується фрагментарністю нормативного регулювання. Лише окремі його прояви отримали пряме закріплення у Кримінальному кодексі України, зокрема у вигляді складу домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). Водночас більшість розглянутих форм не мають самостійного нормативного визначення і охоплюються чинним законодавством опосередковано – як спосіб вчинення інших кримінальних правопорушень або як елемент їх об'єктивної сторони. Це, з одного боку, забезпечує певну гнучкість правозастосування, а з іншого – створює ризики неоднокового тлумачення та недостатнього рівня правового захисту потерпілих.

Важливим результатом дослідження є також усвідомлення того, що окремі форми психологічного насильства, зокрема газлайтинг, мобінг, кібербулінг, віктимблеймінг, значною мірою випереджають чинне кримінально-правове регулювання та не отримали належного нормативного відображення. Це зумовлює необхідність подальшого розвитку доктрини

кримінального права у напрямі більш чіткого визначення ознак психологічного насильства, удосконалення законодавчих конструкцій та гармонізації їх із міжнародними стандартами, зокрема у сфері протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

3.1. Кримінально-правова оцінка психологічного насильства в Особливій частині Кримінального кодексу України

У системі кримінального права України психологічне насильство набуває дедалі більшого значення як самостійний або супровідний елемент у складі кримінальних правопорушень. Водночас, на відміну від фізичного насильства, його нормативне закріплення в Особливій частині Кримінального кодексу України має фрагментарний та непослідовний характер. Законодавець використовує різні терміни та конструкції, які не утворюють єдиної узгодженої системи, що ускладнює як теоретичне осмислення, так і правозастосовну практику.

Характерною особливістю психологічного насильства є те, що воно рідко виступає у «чистому» вигляді, а переважно інтегрується у зміст конкретних складів кримінальних правопорушень і виражається як діяння або ж як спосіб впливу на потерпілого. Саме тому його кримінально-правова оцінка неможлива поза аналізом відповідних норм Особливої частини КК України. У цьому контексті ключового значення набуває дослідження того, яким чином різні форми психологічного насильства відображені у законодавстві та як вони інтерпретуються на практиці.

Аналіз чинного кримінального законодавства свідчить про те, що психологічне насильство закріплюється у диспозиціях статей як прямо, так і опосередковано. У низці норм воно виступає як конструктивна ознака складу кримінального правопорушення, наприклад, у випадках доведення до самогубства чи домашнього насильства, тоді як в інших – як факультативний спосіб вчинення діяння, зокрема, через погрозу або примус. Така

різномірність законодавчих підходів зумовлює низку проблем, пов'язаних із правильною кваліфікацією діянь, визначенням меж кримінальної відповідальності та відмежуванням кримінально караного психологічного впливу від некриміналізованих форм поведінки.

Окремої уваги потребує проблема оцінки інтенсивності та наслідків психологічного насильства, а також встановлення причинного зв'язку між впливом на психіку особи та заподіяною шкодою. Це особливо актуально для складів кримінальних правопорушень, у яких психологічний вплив виступає ключовим чинником настання суспільно небезпечних наслідків. Відсутність чітких критеріїв у законі нерідко призводить до різночитань у судовій практиці та створює передумови для неоднакового застосування кримінально-правових норм.

З огляду на викладене, подальший аналіз буде зосереджено на дослідженні конкретних статей Особливої частини КК України, у яких психологічне насильство відіграє визначальну або істотну роль. Такий підхід дозволить не лише виявити ключові проблеми кримінально-правової оцінки відповідних діянь, але й сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства з метою підвищення ефективності захисту особи від психологічного насильства.

Єдиною нормою Особливої частини КК України, яка закріплює психологічне насильство прямо як самостійну форму кримінально караного діяння, а не виражає його через суміжні поняття або способи впливу на особу є ст. 126-1 КК України, яка встановлює відповідальність за домашнє насильство.

У диспозиції ст. 126-1 КК України психологічне насильство визначається через його наслідки, зокрема як дії, що призводять до психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Такий підхід, з одного боку, дозволяє охопити широкий спектр форм психологічного впливу (припинення, образи, погрози, ізоляція, контроль

поведінки тощо), але, з іншого – створює труднощі у правозастосуванні через оціночний характер відповідних категорій.

Ключовою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, є систематичність вчинення насильства. Саме ця ознака дозволяє відмежувати кримінально каране діяння від адміністративного правопорушення, передбаченого законодавством про запобігання та протидію домашньому насильству. Водночас відсутність законодавчого визначення систематичності зумовлює неоднаковість судової практики [4; 160]. У більшості випадків суди виходять із того, що систематичність має місце при вчиненні діяння не менше трьох разів, однак такий підхід не є уніфікованим і часто залежить від конкретних обставин справи. Так, суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Н. С. Стефанів підкреслює, що систематичність не зводиться виключно до формального підрахунку кількості епізодів. На її думку, вона може визначатися як вчинення трьох або більше діянь, об'єднаних спільним або подібним об'єктом посягання, здійснених у межах однієї форми вини та спрямованих на досягнення єдиного результату [122].

У науковій літературі у питанні визначення ознаки систематичності домашнього насильства часто акцент робиться саме на трьох випадках. Наприклад, Н. В. Довгань-Бочкова зазначає, що систематичність як ознака домашнього насильства проявляється у тривалому та неодноразовому вчиненні діянь, передбачених диспозицією ст. 126-1 КК України. Водночас дослідниця обережно допускає підхід, за яким про систематичність можна говорити щонайменше за умови вчинення діяння втретє [51].

На нормативному рівні також простежується спроба конкретизації цієї ознаки. Зокрема, зареєстровано законопроект від 06.12.2024 № 12290 «Про внесення змін до статті 126-1 Кримінального кодексу України щодо питань систематичного вчинення домашнього насильства», яким пропонується доповнити зазначену статтю приміткою. У ній передбачено, що «систематичність вчинення домашнього насильства, у тому числі, але не

виключно, може бути підтверджена попереднім притягненням особи до адміністративної відповідальності не менше двох разів за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення» [143]. Водночас запропоноване формулювання потребує подальшого доопрацювання, адже воно не дає чіткої відповіді щодо мінімальної кількості епізодів насильства, необхідних для визнання його систематичним, а також не визначає часові межі, впродовж яких такі діяння мають бути вчинені.

Також складнощі виникають і при доведенні фактів застосування до потерпілого психологічного насильства у межах ст. 126-1 КК України, що найчастіше проявляється у формі тривалого приниження, образ, погроз, переслідування, контролю над поведінкою потерпілої особи та створення атмосфери страху. Довести, що такі дії мали місце, значно складніше порівняно з фізичним насильством, оскільки вони не завжди залишають матеріально фіксовані сліди. У зв'язку з цим суди значною мірою покладаються на показання потерпілих, свідків, а також на висновки психологічних експертиз, що зумовлює ризик суб'єктивізації оцінки доказів.

Наприклад, «ОСОБА_3, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, маючи прямий умисел, спрямований на вчинення домашнього насильства, ображав словами нецензурної лайки дружину ОСОБА_5, погрожував їй фізичною розправою, чим погіршив якість життя потерпілої. З метою припинення протиправних дій чоловіка ОСОБА_5 зателефонувала за номером «102» та викликала працівників поліції». Внаслідок вищевказаних систематичних дій з боку ОСОБА_5 потерпіла ОСОБА_3, згідно висновку експерта, зазнала морально-психологічних страждань, з приводу чого виникла необхідність в психотерапевтичній корекції. Крім того, важливо зазначити, що ОСОБА_3 раніше притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за ст. 173-2 КУпАП» [28]. Як стає зрозуміло, на шлях виправлення не став та продовжив систематично вчиняти протиправні дії відносно своєї дружини ОСОБА_5.

Суд визнав ОСОБА_3 винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, яке передбачене ст.126-1 КК України, призначивши йому покарання у виді 150 годин громадських робіт [28]. Таким чином, в даному випадку бачимо, що саме висновок експерта став одним із основних доказів у справі.

Крім проблем, що виникають під час судової практики, у науковій літературі також виникають дискусійні питання щодо кримінально-правової оцінки психологічного насильства у складі домашнього насильства. Зокрема, О. О. Дудоров та Є. О. Письменський звертають увагу на те, що диспозиція ст. 126-1 КК України містить значну кількість оціночних понять, що ускладнює її практичне застосування та потребує додаткового нормативного уточнення [90]. Водночас інші дослідники підкреслюють, що надмірна конкретизація може звужити сферу дії норми та не дозволити охопити нові форми психологічного насильства, зокрема ті, що виникають у цифровому середовищі.

Окремою проблемою є відмежування ст. 126-1 КК України від суміжних складів кримінальних правопорушень. Зокрема, у випадках, коли психологічне насильство супроводжується погрозами, може виникати конкуренція з нормами про погрозу вбивством (ст. 129 КК України), а у випадках доведення потерпілого до самогубства – із ст. 120 КК України. Також, часто виникають ситуації, коли, крім психологічного насильства, до потерпілого застосовувалося і фізичне насильство, внаслідок якого отримані тілесні ушкодження (легкі, середні або тяжкі) або ж взагалі настала смерть потерпілого, то як слід бути в такому випадку? Відсутність чітких критеріїв розмежування призводить до різних підходів у кваліфікації, що негативно впливає на принцип правової визначеності.

Як зазначають О. В. Степаненко та Д. О. Колодін, у разі вчинення особою систематичного насильства, яке, зокрема, включає фізичне насильство з ознаками кримінального правопорушення, передбаченого КК України, кваліфікація залежить від суворості санкції. Якщо відповідне діяння карається менш суворо, ніж передбачено ст. 126-1 КК України, воно

охоплюється цією статтею і додаткової кваліфікації не потребує. Натомість у випадку, коли санкція за таке фізичне насильство є більш суворою, вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. При цьому, як зазначає авторка, фізичне насильство має відповідати якісному критерію систематичності, що властивий домашньому насильству, передбачати наявність єдиного умислу винного, а в більшості випадків – і бути спрямованим на досягнення спільної мети. Крім того, усі діяння повинні бути вчинені одним суб'єктом та не розмежовуватися значними часовими інтервалами. Такий підхід доцільно застосовувати не лише у випадках конкуренції ст. 126-1 КК України з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними із фізичним насильством, а й з іншими складами злочинів, з урахуванням їх специфіки [161; 164].

Водночас, якщо в процесі вчинення домашнього насильства потерпілій особі заподіюються тілесні ушкодження середньої тяжкості або тяжкі, це в будь-якому разі зумовлює необхідність кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим О. В. Степаненко обґрунтовує доцільність диференціації рівня суспільної небезпеки кримінально караного домашнього насильства шляхом законодавчого закріплення окремих його форм: зокрема, виділення кримінального проступку, який охоплював би побої та легкі тілесні ушкодження, а також запровадження кваліфікованих складів, що включали б випадки домашнього насильства, наслідком яких стали тілесні ушкодження середньої тяжкості або тяжкі [163]. Запровадження такої комплексної кримінально-правової норми сприяло б усуненню існуючих розбіжностей у судовій практиці та забезпеченню більш адекватного реагування на різні форми прояву домашнього насильства.

Окремо слід зазначити, що у випадках, коли внаслідок домашнього насильства настає смерть потерпілої особи, дії винного підлягають кваліфікації залежно від фактичних обставин за відповідними статтями, що передбачають відповідальність за умисне вбивство або за спричинення

тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого. У такій ситуації також має місце сукупність кримінальних правопорушень.

З урахуванням розглянутих особливостей застосування ст. 126-1 КК України, перш за все, необхідно зауважити, що потребує законодавчого уточнення ознака систематичності. Доцільно доповнити статтю приміткою, у якій визначити, що систематичним визнається вчинення діяння три і більше разів або вчинення тривалого безперервного психологічного впливу, який створює стійкий негативний психоемоційний стан потерпілої особи.

Крім того, з метою підвищення ефективності правозастосування доцільно розробити та закріпити на рівні узагальнень судової практики або роз'яснень Верховного Суду критерії відмежування домашнього насильства від суміжних складів кримінальних правопорушень, що особливо актуально у випадках, якщо, крім психологічного насильства, до потерпілого застосовувалося і фізичне насильство, внаслідок якого отримані тілесні ушкодження (легкі, середні або тяжкі) або ж взагалі настала смерть потерпілого.

Таким чином, ст. 126-1 КК України є важливим інструментом кримінально-правового захисту особи від психологічного насильства, однак її ефективне застосування значною мірою ускладнюється через оціночний характер диспозиції та відсутність чітких критеріїв кваліфікації. Вдосконалення цієї норми має здійснюватися у напрямі підвищення її визначеності при збереженні достатньої гнучкості для охоплення різноманітних форм психологічного впливу.

Наступною ключовою нормою Особливої частини КК України, у якій психологічне насильство виступає не лише способом вчинення кримінального правопорушення, а фактично його змістовним ядром, є ст. 120 КК України «Доведення до самогубства». Особливістю цієї норми є те, що кримінальна відповідальність пов'язується не з безпосереднім заподіянням шкоди життю особи, а з опосередкованим впливом на її психіку, який призводить до фатального результату. У диспозиції статті прямо закріплено

такі форми впливу, як жорстоке поводження, шантаж, систематичне приниження людської гідності, примус до дій, що суперечать волі особи, а також інші дії, що сприяють самогубству. Всі ці форми за своєю природою є проявами психологічного насильства, що дозволяє розглядати цю норму як одну з найбільш репрезентативних у дослідженні відповідного феномену.

Науковці обґрунтовано підкреслюють, що об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення має складний характер, оскільки включає не лише діяння у формі психологічного впливу, але й наслідок у вигляді самогубства або замаху на нього, а також причинний зв'язок між ними. Зокрема, у дослідженні О. В. Зайцева та В. Р. Філіпенко акцентується увага на необхідності чіткого встановлення саме причинного зв'язку між поведінкою винного та рішенням потерпілого позбавити себе життя, що становить одну з ключових проблем кваліфікації [58]. Аналогічно, О. В. Кисіль у своїй праці зазначає, що склад злочину, передбаченого ст. 120 КК України, є «оціночним» і потребує вдосконалення з огляду на складність доведення психологічного впливу та його наслідків [68].

Особливу роль психологічного насильства у складі цього злочину підтверджує і судова практика, яка демонструє, що вирішальним для кваліфікації є саме характер, інтенсивність і тривалість психологічного впливу на потерпілого. У правозастосовній діяльності суди, як правило, виходять із того, що не будь-який негативний вплив може розцінюватися як доведення до самогубства. Зокрема, у судових рішеннях неодноразово підкреслюється, що такі життєві обставини, як припинення особистих стосунків, конфлікти побутового характеру чи повідомлення об'єктивно неприємної, але правдивої інформації, самі по собі не утворюють складу кримінального правопорушення за відсутності систематичного, цілеспрямованого та протиправного психологічного тиску. Відповідно, суди фактично застосовують імпліцитні критерії інтенсивності, тривалості та протиправності впливу, хоча такі критерії не отримали чіткого нормативного закріплення.

Разом із тим, більш детальний аналіз судової практики свідчить про наявність значних труднощів у встановленні саме меж кримінально караного психологічного впливу. Зокрема, у низці кримінальних проваджень суди відмовляють у притягненні особи до відповідальності за відсутності достатніх доказів того, що поведінка винного була визначальним фактором формування у потерпілого наміру вчинити самогубство. У таких випадках ключове значення набувають висновки судово-психологічних та комплексних психолого-психіатричних експертиз, однак навіть їх результати не завжди дозволяють однозначно встановити причинний зв'язок, що зумовлює високий рівень дискреції суду.

Яскравим прикладом, де визначальну роль зіграло психологічне насильство у формуванні вироку судом, є справа № 156/848/24. Головна суть її полягає в тому, що батько ОСОБА_3, своїми безконтрольними діями та тотальним впливом, довів до самогубства власного сина ОСОБА_12. Психологічне насильство в даному випадку виступає не допоміжним, а центральним елементом об'єктивної сторони доведення до самогубства. Суд встановив, що протиправна поведінка обвинуваченого мала систематичний і тривалий характер та проявлялася не лише у відкритому приниженні гідності потерпілого, а й у глибокому контролі над його особистістю, світоглядом і соціальними зв'язками. Особливістю цієї справи є те, що психологічний вплив здійснювався через релігійні настанови, так зване прищеплення основ «правильного і безгріховного життя», які використовувалися як інструмент підпорядкування, формування почуття провини, страху та власної нікчемності [25].

Суд акцентував увагу на тому, що насильство проявлялося у комплексному впливі на свідомість, поведінку, емоції та соціальну ізоляцію потерпілого: обмеження доступу до інформації, контроль комунікацій, нав'язування викривлених норм і цінностей, а також систематичне формування страху покарання та «гріховності». Важливим є те, що такі дії не завжди мали форму явної агресії або відкритих погроз, однак у своїй

сукупності створили стан хронічного психоемоційного напруження, який суд оцінив як психогенний фактор, що безпосередньо вплинув на поведінку потерпілого та його дії. У вирокі прямо зазначено, що накопичення негативних переживань призвело до стану гострої фрустрації та імпульсивного вчинення самогубства як форми протесту.

Водночас дана справа яскраво ілюструє складність доказування психологічного насильства. Сторона захисту наполягала на відсутності прямих доказів такого впливу, підкреслюючи, що значна частина поведінки обвинуваченого може трактуватися як реалізація батьківських прав та релігійної свободи, а не як насильство. Крім того, під сумнів ставився причинно-наслідковий зв'язок між діями батька ОСОБА_3 та самогубством, зокрема через наявність альтернативних факторів, таких як булінг у школі, індивідуальні психологічні особливості хлопця ОСОБА_12, а також конфлікт з матір'ю ОСОБА_6 напередодні трагедії [25]. Це підтверджує, що у справах цієї категорії ключовою проблемою є відмежування кримінально караного психологічного впливу від соціально допустимих форм виховання або зовнішніх обставин.

Попри описані труднощі, суд все ж дійшов висновку про доведеність вини ОСОБА_3, спираючись на сукупність доказів, зокрема показання потерпілої ОСОБА_6, свідків, а також висновки судово-психологічної експертизи, та визнав його винуватим у вчиненні кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 120 КК України [25]. Вирішальним стало не існування окремих епізодів впливу, а їх системність, тривалість і кумулятивний ефект, який сформував у потерпілого стійкий психотравмуючий стан. Таким чином, вирок демонструє сучасну тенденцію в судовій практиці: психологічне насильство визнається юридично значущим фактором доведення до самогубства за умови доведення його інтенсивності, тривалості та причинного зв'язку з наслідками, навіть за відсутності очевидних чи одноразових актів примусу.

Проблема встановлення причинного зв'язку у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України, має не лише практичний, але й глибокий теоретичний характер [81]. Як слушно зазначають українські науковці, у випадках опосередкованого впливу на психіку особи встановлення причинного зв'язку ускладнюється наявністю суб'єктивного елементу – вольового рішення потерпілого. Це означає, що поведінка винного не детермінує автоматично настання наслідку, а лише створює умови, які можуть спонукати до самогубства [43; 106]. У цьому контексті кримінально-правова оцінка таких діянь повинна враховувати не лише об'єктивні характеристики впливу, але й індивідуальні особливості потерпілого, що ще більше ускладнює процес доказування.

Крім цього, не менш суттєвою є проблема відсутності чітких законодавчих критеріїв «систематичності» та «жорстокого поводження». У судовій практиці систематичність, як зазначалося вище, тлумачиться як вчинення відповідних діянь три і більше разів, однак такий підхід не має нормативного закріплення і застосовується не завжди послідовно. Аналогічно, поняття «жорстоке поводження» має оціночний характер і не містить чітких меж, що призводить до неоднакового її розуміння в різних судових рішеннях. В розрізі ст. 120 КК України, найчастіше жорстоким вважають умисну поведінку винної особи, що виражається у вчиненні дій або бездіяльності, які спричиняють потерпілому значні фізичні чи психічні страждання. Таке поводження може проявлятися у систематичному завданні побоїв або тілесних ушкоджень, мордуванні, позбавленні необхідних умов для нормального існування (їжі, води, житла, одягу тощо), а також в інших формах принизливого та нелюдського ставлення до особи [114].

У результаті існування в кримінальному законодавстві таких оціночних понять, однакові за суттю діяння можуть отримувати різну кримінально-правову оцінку, що суперечить принципу правової визначеності.

Окремої уваги потребує проблема відмежування доведення до самогубства від суміжних складів кримінальних правопорушень. Зокрема, у

випадках систематичного психологічного насильства в сім'ї виникає питання про конкуренцію норм ст. 120 та ст. 126-1 КК України, а у випадках, коли потерпілим є неповнолітній, – також із нормами про неналежне виконання обов'язків щодо його виховання чи догляду [61]. Відсутність чітких критеріїв розмежування призводить до різних підходів у кваліфікації, що негативно впливає на єдність судової практики.

Також, з огляду на поширення цифрових форм психічного насильства та їхню здатність спричиняти тяжкі психологічні наслідки, у тому числі суїцидальну поведінку, перспективним напрямом удосконалення ст. 120 КК України є врахування кібербулінгу та інших форм психологічного переслідування у цифровому середовищі як можливих способів доведення особи до самогубства. На відміну від традиційних форм цькування, кібербулінг характеризується безперервністю впливу, широкою аудиторією поширення принизливого чи компрометуючого контенту, можливістю анонімного переслідування потерпілого та складністю уникнення такого впливу. Сукупність зазначених факторів значно посилює психотравмувальний ефект, сприяючи виникненню у потерпілих почуття безвиході, соціальної ізоляції, тривожності та депресивних станів. Особливо вразливою категорією є неповнолітні, для яких цифровий простір становить важливу сферу соціалізації, а тому систематичне психологічне переслідування в мережі може мати не менш небезпечні наслідки, ніж фізичне чи безпосереднє психологічне насильство. У зв'язку з цим врахування кібербулінгу та інших форм цифрового психологічного переслідування у змісті ст. 120 КК України сприятиме більш повному охопленню сучасних способів доведення особи до самогубства та підвищенню ефективності кримінально-правового захисту життя і психічного здоров'я людини.

Отож, враховуючи вищесказане, вважаємо за доцільне визначити на законодавчому рівні та нормативно закріпити критерії систематичності та жорстокого поводження. Це може бути реалізовано, як і в попередньо

розглянутій статті, шляхом доповнення ст. 120 КК України відповідною приміткою.

До того ж потребує вдосконалення підхід до встановлення причинного зв'язку. У цьому аспекті варто звернути увагу на можливе закріплення на рівні закону або узагальнень судової практики положення про те, що причинний зв'язок має місце у випадках, коли психологічне насильство створило вирішальний або істотний вплив на формування суїцидальної поведінки потерпілого, навіть якщо воно не було єдиною причиною. Такий підхід відповідає сучасним доктринальним уявленням про множинність причин суспільно небезпечних наслідків.

Крім того, з урахуванням сучасних викликів, перспективним напрямом удосконалення ст. 120 КК України є врахування кібербулінгу та інші види психологічного переслідування у цифровому середовищі, які дедалі частіше виступають чинниками доведення до самогубства, особливо серед неповнолітніх.

Отже, вдосконалення ст. 120 КК України має здійснюватися у напрямі підвищення визначеності її диспозиції, уніфікації підходів до оцінки психологічного насильства та врахування сучасних форм його прояву. Запропоновані зміни сприятимуть не лише підвищенню ефективності правозастосування, але й забезпеченню більш повного та адекватного кримінально-правового захисту особи від найбільш небезпечних форм психологічного впливу.

Далі варто зупинитися на ст. 129 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за погрозу вбивством за умови, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози. У структурі цього кримінального правопорушення психологічне насильство виступає як безпосередній зміст діяння, оскільки вплив на потерпілого здійснюється виключно на рівні психіки, без обов'язкового фізичного контакту.

Погроза вбивством за своєю природою є специфічною формою психологічного насильства, яка полягає у навмисному створенні у

потерпілого стану страху за власне життя. При цьому кримінально караною визнається не будь-яка погроза, а лише така, що має ознаки реальності. Як зазначається у науково-практичному коментарі до КК України за редакцією М. І. Мельника та М. І. Хавронюка, реальність погрози визначається з урахуванням конкретних обставин справи, особи винного, характеру його попередньої поведінки, а також сприйняття погрози потерпілим [115].

Ключовою проблемою застосування ст. 129 КК України є саме встановлення критерію «реальності» погрози, який має оціночний характер і не отримав законодавчого визначення. У судовій практиці при вирішенні цього питання враховуються такі фактори, як спосіб висловлення погрози (усно, письмово, із використанням зброї чи інших предметів), обстановка, у якій вона була висловлена, а також наявність об'єктивних підстав вважати, що винний може реалізувати свій намір. В. В. Шаблистий у своїй роботі вказує, що «оцінюючи реальність погрози вбивством, варто дослідити: 1) достатність самих дій для визнання погрози реальною – 7 % досліджених справ; 2) супутні погрози дії – 86 % досліджених справ; 3) особливості особи, яка вчиняє погрозу вбивством – 4 % досліджених справ; 4) сприйняття погрози потерпілим та усвідомлення винним того, що виражена ним погроза вбивством здатна викликати побоювання можливості її реалізації – 3 % досліджених справ» [178, с. 12]. Тож відсутність чітких критеріїв призводить до різного тлумачення цієї ознаки судами.

Як приклад оцінки реальності погрози варто розглянути вирок Зарічненського районного суду Рівненської області у справі № 561/562/22. Так, суд встановив, що обвинувачений ОСОБА_4 під час раптового конфлікту із сусідом ОСОБА_6 не лише висловив словесну погрозу позбавлення життя, а й підкріпив її демонстрацією предмета, зовні схожого на вогнепальну зброю, здійснивши постріл угору та надалі спрямувавши пістолет у бік потерпілого ОСОБА_6. Попри те, що пістолет фактично виявився стартовим і не є вогнепальною зброєю, суд визнав дії обвинуваченого такими, що об'єктивно створювали враження реальної

небезпеки. Провадження завершилося затвердженням угоди про визнання винуватості, за якою особі призначено покарання у вигляді обмеження волі з випробуванням [24].

З точки зору кримінально-правового аналізу, ключовим у цій справі є встановлення критерію реальності погрози як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення. Суд виходив із поєднання суб'єктивного сприйняття потерпілого та об'єктивних обставин ситуації. Зокрема, раптовість конфлікту, активні дії обвинуваченого (постріл, спрямування «зброї»), а також відсутність у потерпілого можливості достеменно оцінити справжні властивості предмета зумовили формування обґрунтованого страху за своє життя. Таким чином, навіть за відсутності реальної технічної можливості здійснення вбивства, погроза була визнана реальною, оскільки об'єктивно могла бути сприйнята як така, що здатна бути виконаною.

Роль психологічного насильства у даному випадку проявляється через інтенсивний психічний вплив на потерпілого, який досягався не лише вербальними висловлюваннями, а й демонстративною поведінкою, спрямованою на залякування. Фактичне використання предмета, схожого на зброю, суттєво посилює психологічний ефект погрози, трансформувавши її з абстрактного висловлювання у конкретизовану загрозу. Це дозволяє розглядати дії обвинуваченого як форму ситуативного психологічного насильства, що характеризується короткочасністю, але високою інтенсивністю впливу.

У контексті наукового узагальнення дана справа демонструє, що критерієм реальності погрози виступає не стільки фактична можливість її виконання, скільки об'єктивна здатність викликати у потерпілого обґрунтований страх її реалізації. Водночас вона підтверджує, що психологічне насильство у формі погрози може бути встановлене навіть за відсутності тривалого впливу, якщо поведінка винного має демонстративний, переконливий та залякуючий характер.

Як підкреслюють В. Я. Тація, В. І. Борисова та Л. М. Демидової, погроза як форма психологічного насильства має оцінюватися не лише з об'єктивної точки зору, але й з урахуванням суб'єктивного сприйняття її потерпілим [1]. Це означає, що для кваліфікації важливим є не лише зміст висловлювань винного, але й їх вплив на психоемоційний стан особи. Водночас надмірна орієнтація на суб'єктивне сприйняття може призвести до розширеного тлумачення складу кримінального правопорушення, що створює ризики для дотримання принципу законності.

У науковій літературі також звертається увага на те, що погроза вбивством нерідко виступає елементом більш широкого комплексу психологічного насильства, зокрема у випадках домашнього насильства або системного переслідування. Зокрема, О. О. Дудоров зазначає, що у таких ситуаціях погроза може виконувати функцію інструменту підтримання постійного психологічного тиску на потерпілого [86]. Це зумовлює необхідність чіткого відмежування ст. 129 КК України від суміжних складів, зокрема ст. 126-1 КК України. Головною відмінністю цих кримінальних правопорушень є ознака системності, яка зазвичай не властива ст. 129 КК України.

Судова практика свідчить, що однією з найбільш поширених підстав для відмови у кваліфікації за ст. 129 КК України є визнання погрози такою, що не має ознак реальності. Наприклад, у випадках, коли погроза висловлюється у стані емоційного конфлікту без наявності об'єктивних передумов для її реалізації, суди часто доходять висновку про відсутність складу кримінального правопорушення. Водночас у ситуаціях, коли погроза супроводжується демонстрацією зброї або попередніми насильницькими діями, вона, як правило, визнається реальною.

Також, враховуючи стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та зміну способів міжособистісної взаємодії, виникає необхідність врахування у перспективі вдосконалення ст. 129 КК України сучасних форм висловлення погроз. У сучасних умовах погрози вбивством дедалі частіше

здійснюються не лише під час безпосереднього контакту між винним і потерпілим, а й шляхом надсилання повідомлень через соціальні мережі, месенджери, електронну пошту, онлайн-платформи та інші цифрові засоби зв'язку. Такі погрози здатні викликати у потерпілого реальний страх за своє життя чи здоров'я незалежно від способу їх передачі, а в окремих випадках навіть посилювати психологічний вплив завдяки можливості багаторазового відтворення повідомлень, їх збереження, поширення серед невизначеного кола осіб або використання анонімних облікових записів. Водночас чинна редакція ст. 129 КК України не акцентує увагу на цифрових формах реалізації погрози, що може породжувати труднощі під час правозастосування в умовах розвитку сучасних комунікаційних технологій.

Проблемним також є питання відмежування погрози вбивством від інших форм протиправного психологічного впливу, зокрема від образ, залякування чи погроз заподіяння шкоди іншого характеру. Відсутність чітких критеріїв такого відмежування призводить до того, що одна і та сама поведінка може кваліфікуватися по-різному залежно від підходу суду.

Також важливо розмежовувати погрозу вбивством та готування чи замах на вбивство. В першу чергу слід враховувати те, що погроза вбивством становить самостійний склад кримінального правопорушення, на відміну від готування чи замаху. Вона не може розглядатися як форма прояву умислу на вчинення іншого кримінального правопорушення, оскільки має притаманні лише їй юридичні ознаки, закріплені як у ст. 129 КК України, так і в інших нормах Особливої частини кримінального законодавства. У разі, коли дії особи, первинно спрямовані на висловлення погрози вбивством, переростають у готування або замах на вбивство, остаточна кримінально-правова кваліфікація має здійснюватися за нормою, що передбачає відповідальність за посягання на життя людини, а не на її особисту безпеку [178, с. 13].

З огляду на розглянуті проблемні питання застосування ст. 129 КК України, хотіли б зробити наступні висновки.

Так, на нашу думку, обґрунтованим є нормативне уточнення ознаки реальності погрози. Зокрема, доцільно доповнити статтю приміткою, у якій визначити, що реальною визнається погроза, яка за об'єктивних обставин могла бути сприйнята потерпілим як така, що може бути виконана, з урахуванням поведінки винного, способу висловлення погрози та конкретної ситуації.

Також, з огляду на активне поширення цифрових засобів комунікації та перенесення значної частини протиправної поведінки в онлайн-простір, перспективним напрямом удосконалення ст. 129 КК України є врахування сучасних способів висловлення погрози, зокрема через соціальні мережі, месенджери та інші інформаційно-комунікаційні технології. Такий підхід сприятиме адаптації кримінального законодавства до сучасних умов та забезпеченню належного кримінально-правового реагування на новітні форми психологічного насильства.

Останнім хотіли б зазначити, що потребує вдосконалення підхід до відмежування ст. 129 КК України від суміжних складів, насамперед від домашнього насильства. У цьому контексті доцільно закріпити на рівні узагальнень судової практики положення про те, що у випадках систематичного вчинення погроз у межах сімейних відносин пріоритет має надаватися кваліфікації за ст. 126-1 КК України.

Отже, ст. 129 КК України є важливим інструментом протидії психологічному насильству, однак її ефективне застосування значною мірою залежить від чіткості критеріїв оцінки реальності погрози та узгодженості з іншими нормами кримінального законодавства.

Ще однією важливою статтею, на нашу думку, яку варто розглянути детальніше в межах цього дослідження є ст. 355 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, що здійснюється шляхом застосування насильства або погрози його застосування. У контексті дослідження психологічного насильства особливого значення набуває той

факт, що у більшості випадків відповідне кримінальне правопорушення реалізується саме через психологічний вплив на потерпілого, тоді як фізичне насильство виступає радше факультативним або допоміжним засобом.

За своєю суттю примушування у складі цього злочину є формою психологічного насильства, спрямованого на підкорення волі особи та зміну її поведінки всупереч власним інтересам. Такий вплив може здійснюватися шляхом погроз заподіяння шкоди життю, здоров'ю, майну або діловій репутації потерпілого, а також його близьких. Ключовим у таких випадках є не сам факт наявності вимоги, а спосіб її пред'явлення, який виходить за межі правомірного впливу та трансформується у протиправний тиск [113].

На відміну від складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 120, 126-1 та 129 КК України, де психологічне насильство здебільшого спрямоване на емоційний стан потерпілого (страх, приниження, страждання), у межах ст. 355 КК України воно набуває інструментального характеру – використовується як засіб підпорядкування поведінки особи.

Судова практика свідчить, що суттєвою проблемою застосування ст. 355 КК України є встановлення межі між правомірним та кримінально караним впливом. У сучасних умовах цивільного обороту особа має право вимагати виконання зобов'язання, однак будь-яке використання психологічного тиску, що супроводжується створенням страху чи загрози, виходить за межі допустимого і набуває ознак кримінального правопорушення [2].

Так, показовим в даному контексті є вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області у справі № №345/2775/2, що стосується притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 355 КК України – примушування до виконання цивільно-правового зобов'язання, поєднане з погрозою вбивства. Суд встановив, що обвинувачений ОСОБА_4, маючи можливість захистити своє право у цивільно-правовому порядку, обрав протиправний спосіб впливу на боржника ОСОБА_5: дочекавшись його біля квартири, він використав заздалегідь підготовлений предмет

(сокиру), розмахував нею та висловлював погрози позбавлення життя з метою змусити потерпілого повернути борг. Такі дії були визнані судом формою незаконного тиску, спрямованого на примушування до виконання зобов'язання, а вина обвинуваченого ОСОБА_4 підтверджена, зокрема, його власним визнанням. Суд призначив покарання у вигляді позбавлення волі з подальшим звільненням від його відбування з випробуванням [27].

У даній справі психологічне насильство відіграє ключову роль як спосіб досягнення злочинного результату. Воно проявляється у формі інтенсивного психологічного впливу на потерпілого через поєднання вербальних погроз із демонстративною та агресивною поведінкою. Використання сокири, очікування потерпілого в обмеженому просторі під'їзду та раптовість нападу суттєво посилили психологічний ефект впливу, створивши атмосферу безпосередньої небезпеки. Важливо, що такий вплив був спрямований не лише на залякування, а й на формування у потерпілого внутрішнього примусу до певної поведінки – виконання боргового зобов'язання, що повністю відповідає конструкції складу злочину, передбаченого ст. 355 КК України. Тож, обвинувачений маючи реальну можливість звернутися до суду з метою вирішення спору щодо витребування боргу, зневажив цей порядок, вирішивши, що за допомогою тих дій, які він вчинив гроші повернути більш ефективно, і перетнув межу правомірного впливу для виконання цивільно-правового зобов'язання.

Ще однією суттєвою проблемою є відмежування ст. 355 КК України від суміжних складів кримінальних правопорушень, насамперед від вимагання (ст. 189 КК України). Як зазначає І. Б. Газдайка-Василишин: «Предметом примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань можуть бути гроші, майно, право на майно, дії майнового характеру, які є об'єктом цивільно-правового зобов'язання. Якщо ж винний, примушуючи потерпілого до виконання цивільно-правового зобов'язання, у своїх вимогах виходить за межі об'єкта такого зобов'язання (наприклад, вимагає не лише повернення боргу, але й відсотків за користування позикою,

які не були передбачені договором), його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 355 та 189 КК» [32, с. 185]. Однак на практиці встановлення цієї межі нерідко викликає труднощі, особливо у випадках, коли наявність зобов'язання є спірною.

Окремої уваги потребує те, що чинна редакція ст. 355 КК України фактично звужує поняття психологічного насильства до погрози застосування фізичного насильства. Проте сучасні форми криміногенного впливу значно ширші і включають, зокрема, економічний тиск, інформаційний шантаж, репутаційні загрози та психологічне переслідування [88]. Відсутність прямого врахування таких форм у диспозиції статті обмежує її ефективність у протидії сучасним проявам психологічного насильства.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що підвищення ефективності застосування ст. 355 КК України потребує розширення кримінально-правового розуміння способів примушування, передбачених даною статтею. Зокрема, доцільним є врахування поряд із погрозою фізичним насильством інших форм психологічного впливу, таких як економічний тиск, інформаційний шантаж, репутаційні загрози, цифрове переслідування та інші способи незаконного впливу на свободу волевиявлення особи. Більш перспективним видається використання узагальнюючої конструкції «інший незаконний психологічний вплив», що дозволить забезпечити адаптивність кримінального законодавства до появи нових форм психологічного насильства без необхідності постійного внесення змін до диспозиції статті.

Також варто законодавчо закріпити критерії відмежування ст. 355 КК України від вимагання, передбачивши, що кримінальна відповідальність за цією статтею настає лише за умови, якщо вимога ґрунтується на реальному або уявному зобов'язанні, тоді як у випадку відсутності такого зобов'язання діяння підлягає кваліфікації за іншими нормами.

Отож, ст. 355 КК України дозволяє розкрити ще один важливий аспект психологічного насильства – як інструменту примусу та контролю поведінки

особи. Водночас чинна редакція цієї норми не повною мірою враховує сучасні форми психологічного впливу, що зумовлює необхідність її майбутнього вдосконалення у напрямі розширення та конкретизації відповідних ознак.

Крім вищерозглянутих статей КК України, які більш очевидно пов'язані з психологічним насильством, також ми б хотіли звернути увагу і на ст. 146 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Традиційно в теорії кримінального права цей склад розглядається як такий, що передбачає фізичне обмеження свободи пересування особи [101]. Водночас сучасний розвиток кримінально-правової доктрини та правозастосовної практики свідчить про необхідність переосмислення змісту цієї норми з урахуванням ролі психологічного насильства як самостійного чинника обмеження свободи.

У класичному розумінні позбавлення волі пов'язується із фізичним утриманням особи у певному місці або створенням об'єктивних перешкод для її вільного пересування [113]. Проте на практиці нерідко виникають ситуації, коли формальне фізичне обмеження відсутнє, однак особа фактично позбавлена можливості залишити певне місце через страх, психологічний тиск або залежність від винного. У таких випадках психологічне насильство виступає не допоміжним, а визначальним механізмом обмеження свободи.

Як зазначає А. С. Політова, позбавлення волі може мати не лише фізичний, але й психологічний характер, коли свобода особи обмежується шляхом впливу на її волю та здатність приймати самостійні рішення [129]. Подібну позицію підтримує К. А. Лапкіна, яка підкреслює, що у сучасних умовах злочинний вплив дедалі частіше здійснюється через маніпуляцію психікою, а не через відкрите фізичне насильство [100].

У контексті ст. 146 КК України це означає, що психологічне насильство може фактично виконувати функцію «невидимих кайданів», утримуючи особу в певному місці без застосування фізичної сили. У таких

випадках обмеження свободи досягається не шляхом фізичного утримання потерпілого, а шляхом впливу на його психіку, внаслідок чого особа сприймає залишення певного місця або припинення підконтрольної поведінки як неможливе чи надмірно небезпечне. Такий вплив може проявлятися у формі погроз, залякування, створення атмосфери постійного страху, психологічного примусу, формування залежності від винної особи або використання психоемоційної, вікової, матеріальної чи іншої вразливості потерпілого.

Сутність психологічного позбавлення волі полягає в тому, що особа формально зберігає фізичну можливість залишити певне місце, однак фактично позбавлена реальної свободи вибору через вплив на її волю та процес прийняття рішень. У результаті потерпілий утримується в певному місці не фізичними перешкодами, а обґрунтованим страхом настання негативних наслідків у разі непокори, переконанням у неможливості уникнути контролю з боку винного або психологічною залежністю від нього. За таких умов вплив на психіку особи може бути настільки інтенсивним, що за своїм фактичним результатом не відрізняється від фізичного позбавлення волі, оскільки однаковою мірою унеможлиблює вільну реалізацію права на свободу пересування.

Судова практика у цій сфері є неоднорідною. У більшості випадків суди дотримуються традиційного підходу, пов'язуючи позбавлення волі з фізичним утриманням особи. Водночас у деяких рішеннях враховується і психологічний фактор, зокрема коли потерпілий не залишає місце перебування через обґрунтований страх перед винним. Проте відсутність чітких критеріїв оцінки такого стану призводить до значної дискреції суду. Так, у вироку Івано-Франківського міського суду у справі №344/15512/21 суд врахував, що незаконне утримання потерпілої супроводжувалося залякуванням, моральними стражданнями та створенням атмосфери страху, що фактично позбавляло її можливості вільно залишити місце перебування. І хоча у цьому рішенні прямо не використано формулювання «не залишала

місце через страх», фактичні обставини справи свідчать саме про психологічне підкорення потерпілої волі винного, коли контроль над поведінкою особи забезпечувався не лише фізичними перешкодами, а й страхом подальшого насильства [26].

У науковій літературі звертається увага на необхідність розширеного тлумачення поняття позбавлення волі. Зокрема, ключовим є не спосіб обмеження свободи, а сам факт позбавлення особи можливості вільно визначати своє місцезнаходження [84]. Такий підхід дозволяє враховувати випадки, коли свобода обмежується не фізично, а психологічно.

Окремої уваги потребує проблема відмежування ст. 146 КК України від суміжних складів кримінальних правопорушень. Зокрема, у випадках домашнього насильства (ст. 126-1 КК України) психологічний вплив також може обмежувати свободу поведінки особи, однак не завжди досягає рівня позбавлення волі. Відсутність чітких критеріїв такого розмежування призводить до труднощів у кваліфікації.

Таким чином, викладені проблемні аспекти свідчать про доцільність подальшого вдосконалення положень ст. 146 КК України.

Так, обґрунтованою вважаємо необхідність удосконалення положень ст. 146 КК України з метою більш повного врахування випадків незаконного позбавлення волі, що здійснюються не лише шляхом фізичного примусу, а й через психологічний вплив на потерпілого. У зв'язку з цим потребують подальшого нормативного та доктринального опрацювання питання розуміння психологічних форм обмеження свободи особи, а також критеріїв їх встановлення у правозастосовній діяльності. Особливу увагу доцільно приділити виробленню підходів до оцінки характеру та інтенсивності психологічного впливу, обґрунтованості страху потерпілого та інших обставин, що можуть свідчити про фактичне обмеження свободи його волевиявлення та пересування.

Останньою пропозицією є закріплення на рівні судової практики підходів до відмежування ст. 146 КК України від суміжних складів, зокрема від домашнього насильства, з метою уніфікації правозастосування.

Таким чином, ст. 146 КК України дозволяє розкрити ще один важливий аспект психологічного насильства – як засобу фактичного обмеження свободи особи без застосування фізичної сили. Водночас чинна редакція цієї норми не повною мірою враховує такі форми впливу, що зумовлює необхідність її подальшого вдосконалення.

Проведений аналіз норм Особливої частини КК України, зокрема ст. 120, 126-1, 129, 146 та 355, дозволяє дійти висновку, що психологічне насильство, незважаючи на його значну поширеність та суспільну небезпечність, не отримало системного та узгодженого кримінально-правового закріплення. У межах зазначених складів кримінальних правопорушень воно виконує різні функції: виступає як безпосередній зміст діяння (ст. 129), як самостійна форма насильства (ст. 126-1), як спосіб доведення до суспільно небезпечних наслідків (ст. 120), як інструмент примусу та підпорядкування поведінки особи (ст. 355), а також як фактичне обмеження свободи (ст. 146). Така багатофункціональність свідчить про універсальний характер психологічного впливу у механізмі вчинення кримінальних правопорушень.

Водночас зазначена різноманітність форм прояву психологічного насильства не супроводжується належною уніфікацією підходів до його нормативного визначення та оцінки. Законодавець використовує різні за змістом і правовою природою категорії («погроза», «систематичне насильство», «жорстоке поводження», «примус»), які не об'єднані єдиною концепцією. У результаті психологічне насильство в КК України існує як фрагментарне явище, що проявляється у межах окремих складів, але не має цілісного нормативного осмислення.

Аналіз правозастосовної практики засвідчує, що ключові труднощі кваліфікації відповідних діянь пов'язані саме з оціночним характером ознак

психологічного насильства. До таких проблем належать: відсутність чітких критеріїв «реальності» погрози (ст. 129 КК України), невизначеність ознаки систематичності (ст. 126-1 КК України), складність встановлення причинного зв'язку (ст. 120 КК України), розмитість меж між правомірним і кримінально караним впливом (ст. 355 КК України), а також відсутність критеріїв психологічного обмеження свободи (ст. 146 КК України). Це призводить до значної дискреції суду та неоднаковості судової практики, що суперечить принципу правової визначеності.

Крім того, виявлено проблему конкуренції та відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, у яких психологічне насильство виступає ключовим елементом. Відсутність єдиних критеріїв розмежування зумовлює неоднозначність кваліфікації та знижує ефективність кримінально-правового захисту.

Узагальнюючи викладене, можна сформулювати ключову системну проблему кримінального законодавства України у досліджуваній сфері – відсутність уніфікованого підходу до визначення та кримінально-правової оцінки психологічного насильства. На сьогодні воно регулюється фрагментарно, без чіткої концептуальної основи, що ускладнює як теоретичне осмислення, так і правозастосування.

Таким чином, підвищення ефективності кримінально-правового захисту від психологічного насильства можливе лише за умови переходу від фрагментарного регулювання до системного підходу, який забезпечить узгодженість норм Особливої частини КК України та їх однакове застосування на практиці.

3.2. Напрями вдосконалення кримінального законодавства України у сфері регламентації відповідальності за психологічне насильство

Як ми вже з'ясували в попередніх підрозділах, сучасний розвиток суспільних відносин, зокрема в умовах цифровізації, трансформації трудових відносин та зростання уваги до захисту прав людини, зумовлює появу нових видів психологічного насильства, що можуть набувати суспільно небезпечного характеру. Такі явища, як сталкінг, мобінг, харасмент та газлайтинг, хоча й отримали належне висвітлення у науковій доктрині та частково врегульовані у законодавстві окремих держав, у кримінальному праві України залишаються фрагментарно охопленими або ж узагалі не мають чіткого нормативного закріплення.

Незважаючи на наявність у КК України норм, які опосередковано спрямовані на протидію психологічному насильству, зокрема, положень про домашнє насильство, доведення до самогубства, примус чи погрозу, вони не забезпечують комплексного та системного реагування на новітні форми психологічного впливу, що зумовлює як труднощі у правозастосовній практиці, так і ризики недостатнього захисту потерпілих.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває звернення до зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за окремі прояви психологічного насильства. Аналіз відповідних моделей дозволяє не лише виявити ефективні підходи до криміналізації таких діянь, але й оцінити можливість їх адаптації до національної правової системи з урахуванням принципів кримінального права України.

Водночас запозичення іноземного досвіду не може бути механічним, оскільки надмірна криміналізація або використання оціночних і юридично невизначених конструкцій може призвести до порушення принципу правової визначеності. Саме тому важливим є не лише визначення перспективних напрямів удосконалення кримінального законодавства України у цій сфері,

але й критична оцінка доцільності криміналізації окремих форм психологічного впливу.

Особливої уваги потребує питання співвідношення кримінально-правових заборон із нормами інших галузей права, зокрема трудового, адміністративного та цивільного. Значна частина проявів психологічного насильства, таких як мобінг чи окремі форми харасменту, традиційно регулюються саме в межах цих галузей, що ставить питання про доцільність їх повної або часткової криміналізації. У цьому контексті важливим є дотримання принципу субсидіарності кримінального права, відповідно до якого кримінально-правові засоби мають застосовуватися лише у випадках, коли інші механізми правового впливу є недостатніми.

Крім того, розвиток інформаційних технологій та поширення комунікації в цифровому середовищі сприяють виникненню нових форм переслідування та психологічного тиску, які можуть здійснюватися дистанційно, мати тривалий та систематичний характер і водночас залишатися поза межами ефективного правового реагування. В даному контексті це стосується кіберсталкінгу та інших форм онлайн-домагань, які потребують належного врахування при вдосконаленні кримінального законодавства.

Не менш важливим є і забезпечення балансу між необхідністю кримінально-правового захисту особи та дотриманням основоположних прав і свобод, зокрема свободи вираження поглядів. Надмірно широка або нечітка криміналізація може створювати ризики зловживань та неправомірного обмеження законної поведінки, що вимагає особливої обережності при формулюванні відповідних кримінально-правових норм.

Таким чином, метою даного підрозділу є визначення основних напрямів удосконалення кримінального законодавства України у частині регламентації відповідальності за психологічне насильство з урахуванням сучасних викликів, зарубіжного досвіду та потреб забезпечення ефективного кримінально-правового захисту особи.

Одним із найбільш показових прикладів сучасної криміналізації психологічного насильства є переслідування (сталкінг), який у багатьох правових системах трансформувався з адміністративного у кримінальне правопорушення. Як зазначає А. О. Хлопов, що, якщо раніше сталкінг мав поодинокі випадки та найчастіше був пов'язаний саме з цікавістю до життя публічних людей, наприклад, музикантів, акторів, спортсменів, то зараз він є поширеним явищем від якого страждають пересічні громадяни [172, с. 406]. Зважаючи на це, криміналізація сталкінгу є дедалі більш необхідною, що визнається великою кількістю країн, які вже зробили цей крок. Особливої уваги в даному контексті заслуговує досвід РК, де відповідальність за сталкінг була комплексно врегульована шляхом прийняття спеціального закону – Act on Punishment of Crime of Stalking [185].

Прийняття зазначеного акту стало відповіддю на тривалу відсутність ефективних механізмів протидії переслідуванню: раніше відповідні діяння розглядалися як незначні правопорушення та тягли за собою лише незначні штрафи, що не забезпечувало належного рівня захисту потерпілих [217]. Крім того, «криміналізація сталкінгу стала результатом 22-х річної суспільної критики стосовно того, що недостатньо серйозне покарання призводить до збільшення числа злочинів, пов'язаних із переслідуванням» [56, с. 10]. Саме тому законодавець обрав шлях виокремлення переслідування (сталкінгу) в самостійний склад кримінального правопорушення, що є принципово важливим для формування системного підходу до протидії психологічному насильству.

Відповідно до ст. 2 зазначеного Закону, під сталкінгом розуміються дії, що вчиняються «проти волі особи, без належних підстав, і викликають у неї тривогу або страх» [185]. При цьому законодавець не обмежується абстрактним визначенням, а надає вичерпний (казуїстичний) перелік форм поведінки, які можуть визнаватися переслідуванням (сталкінгом). Зокрема, до них віднесено:

- наближення до особи, її переслідування або блокування її шляху;

- очікування чи спостереження за нею біля місця проживання, роботи або навчання;
- надсилання повідомлень, предметів або інформації через засоби зв'язку;
- використання інформаційно-комунікаційних технологій для здійснення нав'язливого контакту [185].

Таким чином, корейський законодавець застосовує підхід, за якого конкретизація форм діяння забезпечує вищий рівень правової визначеності, що є надзвичайно важливим для кримінального права.

Ще однією ключовою ознакою є вимога систематичності або повторюваності відповідної поведінки. Як зазначається у наукових дослідженнях, саме «continuous or repetitive acts» є критерієм відмежування сталкінгу від одноразових проявів небажаної поведінки [218]. Це дозволяє уникнути криміналізації поодиноких випадків соціально небажаної, але не суспільно небезпечної поведінки.

Важливим елементом корейської моделі є також диференціація кримінальної відповідальності. Зокрема:

- за вчинення сталкінгу передбачено покарання у вигляді позбавлення волі до 3 років або штрафу до 30 млн вон;
- у разі використання зброї чи небезпечних предметів – до 5 років позбавлення волі або штраф до 50 млн вон [185].

Крім власне кримінально-правових санкцій, закон передбачає розвинену систему запобіжних та захисних заходів, що є однією з найбільш сильних сторін корейської моделі. Зокрема, поліція має право застосовувати термінові заходи реагування, включаючи заборону наближатися до потерпілого на визначену відстань (наприклад, 100 метрів), ще до рішення суду [185]. Також передбачено можливість застосування судом тимчасових обмежувальних заходів.

Отже, корейський підхід характеризується такими ключовими особливостями: самостійна криміналізація сталкінгу; чітка законодавча

конкретизація форм діяння; вимога систематичності; диференціація відповідальності; наявність ефективних превентивних механізмів захисту потерпілих.

На відміну від РК, кримінальне законодавство України не містить окремої норми, яка б прямо передбачала відповідальність за переслідування (сталкінг). Окремі його прояви охоплюються суміжними складами кримінальних правопорушень, зокрема:

- ст. 126-1 КК України (домашнє насильство);
 - ст. 129 КК України (погроза вбивством);
 - ст. 182 КК України (порушення недоторканності приватного життя)
- [91].

Однак така регламентація має фрагментарний характер і не враховує специфіку сталкінгу як тривалого, повторюваного та комплексного психологічного впливу. У результаті значна кількість випадків переслідування залишається поза межами ефективного кримінально-правового реагування.

Аналіз корейської моделі дозволяє сформулювати низку положень, які можуть бути враховані при вдосконаленні кримінального законодавства України.

Так, обґрунтованим видається запровадження окремої кримінально-правової норми про сталкінг. Такий підхід дозволить усунути прогалини у правовому регулюванні, підвищити ефективність кваліфікації відповідних діянь та забезпечити належний рівень захисту потерпілих.

Крім того, цікавим є казуїстичний підхід до визначення форм сталкінгу, якого дотримуються в корейському законі. Це сприятиме дотриманню принципу правової визначеності та зменшить ризики довільного тлумачення.

Також доцільним є закріплення критерію систематичності як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення, що дозволить уникнути надмірної криміналізації.

Крім вищесказаного, заслуговує на увагу інститут термінових заборонних заходів, які можуть застосовуватися ще до винесення судового рішення. У сучасних умовах це є критично важливим для запобігання ескалації насильства. Такими заходами можуть бути: термінові заборонні приписи, обмеження контакту або заборона наближення.

Водночас не всі елементи корейської моделі можуть бути безпосередньо імплементовані в українське законодавство.

Зокрема, надмірна деталізація форм сталкінгу може призвести до ускладнення конструкції кримінально-правової норми та ризику її швидкого «застарівання» у зв'язку з появою нових форм поведінки (особливо в цифровому середовищі).

Крім того, у науковій літературі звертається увага на певні недоліки корейського закону, зокрема недостатню ефективність окремих механізмів захисту потерпілих та обмеженість їх практичного застосування [205]. Це свідчить про те, що навіть комплексна криміналізація не є універсальним вирішенням проблеми.

Отож, з урахуванням викладеного обґрунтовано необхідність розгляду питання щодо доповнення КК України статтею «Переслідування особи (сталкінг)», яку слід розмістити у Розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», після ст. 126-1 «Домашнє насильство», що забезпечить послідовність кримінально-правового регулювання різних форм психологічного насильства та відобразить розширення сфери криміналізації від сімейних відносин до ширшого кола суспільних взаємодій. Дану статтю слід викласти у такій редакції:

«Переслідування особи (сталкінг)»

1. Умисне систематичне вчинення щодо особи проти її волі дій, що полягають у переслідуванні, нав'язуванні спілкування, стеженні, спостереженні, надсиланні повідомлень чи предметів, у тому числі із застосуванням електронних комунікацій, або інших подібних дій, якщо такі дії спричинили у потерпілої особи обґрунтований страх за свою безпеку чи

безпеку близьких осіб або призвели до істотного порушення звичного способу її життя, –

караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, поєднані з погрозою застосування насильства, вчинені щодо двох або більше осіб або вчинені із використанням електронних комунікацій чи інформаційно-телекомунікаційних систем з метою контролю за поведінкою потерпілої особи або встановлення її місцезнаходження, –

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

Примітка.

1. У цій статті систематичним визнається вчинення діяння три або більше разів».

Таким чином, досвід РК свідчить про ефективність комплексного підходу до криміналізації переслідування (сталкінгу), який поєднує чітке визначення складу кримінального правопорушення, диференціацію відповідальності та розвиток механізмів захисту потерпілих. Водночас його імплементація в Україні має здійснюватися з урахуванням принципів кримінального права, зокрема правової визначеності та субсидіарності, що дозволить забезпечити баланс між ефективністю кримінально-правового захисту та недопущенням надмірної криміналізації.

Наступною формою психологічного насильства, яку слід дослідити, адже вона є однією з найбільш концептуально складних, є мобінг, що, на відміну від сталкінгу, традиційно розглядається не лише як кримінально-правове, але й як трудове правопорушення. У цьому контексті особливий інтерес становить досвід Франції, де сформовано комплексну модель правового регулювання мобінгу (*harcèlement moral*), що поєднує положення кримінального та трудового законодавства [130].

У французькому праві мобінг отримав нормативне закріплення Законом від 17.01.2002 № 2002-73, після чого відповідні положення були інтегровані як до Кодексу праці, так і до Кримінального кодексу [208]. Відповідно до ст. L1152-1 Code du travail: «Жоден працівник не повинен зазнавати повторюваних дій морального харасменту, які мають на меті або наслідком погіршення умов праці, здатне завдати шкоди його правам і гідності, погіршити його фізичне чи психічне здоров'я або поставити під загрозу його професійне майбутнє» [191].

Аналогічне визначення закріплене і в кримінальному законодавстві. Так, відповідно до ст. 222-33-2 Code pénal: «Факт переслідування особи шляхом повторюваних дій чи висловлювань, які мають на меті або наслідком погіршення умов праці, що може завдати шкоди її правам і гідності, вплинути на її фізичне або психічне здоров'я чи поставити під загрозу її професійне майбутнє» [192].

Таким чином, можна зробити висновок, що французький законодавець формує чітку конструкцію складу правопорушення, яка базується на трьох ключових елементах:

1. повторюваність дій (agissements répétés);
2. наслідки у вигляді погіршення умов праці;
3. ризик або фактичне завдання шкоди правам, гідності чи здоров'ю особи.

Важливим є те, що для визнання діяння мобінгом не вимагається наявність прямого умислу на заподіяння шкоди – достатньо того, що відповідні дії об'єктивно призвели до негативних наслідків [207]. Такий підхід істотно розширює можливості захисту потерпілих.

Ще однією особливістю французької моделі є те, що мобінг визнається кримінальним правопорушенням. Відповідно до чинного законодавства, за вчинення harcèlement moral передбачено покарання у вигляді:

- позбавлення волі до 2 років;
- штрафу до 30 000 євро [192].

Крім того, французька судова практика демонструє подальший розвиток цієї концепції. Зокрема, у справі щодо France Télécom було визнано існування так званого «інституційного мобінгу», тобто ситуації, коли психологічний тиск є наслідком системної політики компанії, спрямованої на погіршення умов праці. Суть цієї справи полягала в тому, що керівництво компанії реалізовувало масштабну програму реструктуризації, спрямовану на скорочення тисяч працівників. При цьому використовувалися методи, які формально могли виглядати як управлінські рішення (часті переведення, створення нестабільних умов праці, психологічний тиск, ізоляція працівників, знецінення їхньої ролі), однак у сукупності вони створювали вороже та деструктивне робоче середовище. Важливим є те, що ці дії були цілеспрямованими та координованими, а їх кінцевою метою було спонукання працівників до звільнення [238]. Це свідчить про розширення кримінально-правової відповідальності навіть на рівень управлінських рішень.

Отже, можна виділити такі основні риси французької моделі регулювання мобінгу: подвійне регулювання (трудове + кримінальне право); чітке нормативне визначення; акцент на наслідках, а не лише на намірі; можливість притягнення до відповідальності не лише індивідів, а й фактично організаційних практик.

В Україні поняття мобінгу закріплене на законодавчому рівні, однак важливо зазначити, що не у кримінальному, а у трудовому праві. Зокрема, відповідні зміни були внесені до Кодексу законів про працю України, якими визначено мобінг як систематичне психологічне або економічне насильство у трудових відносинах.

Крім того, за вчинення мобінгу передбачено адміністративну відповідальність за ст. 173-5 КупАП «Мобінг (цькування) працівника», що свідчить про визнання цього явища суспільно шкідливим, але не таким, що вимагає криміналізації у загальному випадку [71].

Водночас окремі прояви мобінгу можуть підпадати під дію кримінального законодавства, зокрема у випадках доведення до самогубства

(ст. 120 КК України) та грубого порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України).

Таким чином, українська модель має обмежений характер кримінально-правового реагування, що відрізняє її від французької.

Враховуючи всі особливості описані вище, стає зрозуміло, що, на відміну від сталкінгу, питання криміналізації мобінгу є дискусійним. Так, французький підхід до такої криміналізації має як беззаперечні переваги, так і суттєві ризики.

Якщо говорити про переваги, то можна виділити такі основні як підвищення рівня захисту працівників, визнання психологічного насильства як суспільно небезпечного явища, створення додаткових гарантій протидії системному тиску, зменшення ризиків довільного тлумачення та полегшення правозастосування.

Водночас такий підхід породжує низку проблем, серед яких можна виділити: оціночний характер складу, адже попри формальну визначеність, такі категорії як «погіршення умов праці» або «шкода гідності» залишаються складними для доведення; ризик криміналізації трудових конфліктів, так як межа між мобінгом і звичайними управлінськими рішеннями або конфліктами може бути розмитою; складність доказування, у зв'язку з тим, що мобінг часто має латентний характер і не супроводжується прямими доказами.

З урахуванням викладеного доцільно сформулювати конкретні напрями вдосконалення законодавства України в сфері мобінгу.

Перш за все, необхідно відзначити, що на сучасному етапі розвитку кримінального права України не вбачається доцільним запровадження самостійної кримінально-правової норми, яка б прямо передбачала відповідальність за мобінг як окремий склад кримінального правопорушення. Така позиція ґрунтується на розумінні кримінального права як *ultima ratio* – крайнього засобу впливу, який має застосовуватися лише у випадках, коли інші галузеві механізми є неефективними. У цьому контексті слушною є

позиція Є. Л. Стрельцов, який зазначає, що умова *ultima ratio* «від самого початку дає всі підстави розглядати кримінальне законодавство в якості виключно необхідного і достатнього правового, але останнього (!) засобу – і не більше того!» [165, с. 272].

Більш перспективним, на нашу думку, напрямом є посилення регулювання у сфері трудового та адміністративного права. Зокрема, потребує уточнення законодавче визначення мобінгу з метою усунення наявних оціночних категорій та забезпечення єдності правозастосування.

Важливим кроком також має стати посилення відповідальності роботодавців за бездіяльність у випадках виявлення ознак мобінгу, адже саме вони виступають ключовими суб'єктами запобігання таким проявам у трудових колективах. Поряд із цим, актуальним є удосконалення процедурних механізмів захисту потерпілих, включаючи спрощення доказування, запровадження ефективних внутрішніх політик реагування та гарантій недопущення ретравматизації.

Разом із тим, кримінальне право не повинно бути повністю усунене від реагування на мобінг, а має виконувати функцію своєрідного «резервного механізму». Це передбачає не створення нових складів кримінальних правопорушень, а вдосконалення вже існуючих кримінально-правових норм, які охоплюють прояви психологічного насильства. Зокрема, доцільним є уточнення окремих складів кримінальних правопорушень з метою більш чіткого врахування систематичного психологічного впливу як форми суспільно небезпечної поведінки.

Окрім цього, мобінг може розглядатися як обставина, що впливає на кваліфікацію діяння або ступінь суспільної небезпеки, наприклад, у справах про доведення до самогубства, де тривалий психологічний тиск виступає одним із ключових факторів.

Таким чином, французька модель демонструє можливість ефективної криміналізації мобінгу як форми психологічного насильства, однак її повне запозичення для України не є оптимальним. Найбільш доцільним є часткове

використання її концептуальних підходів із збереженням пріоритету трудового та адміністративного регулювання, що дозволяє забезпечити баланс між ефективним захистом прав працівників та недопущенням надмірної криміналізації.

Далі, на нашу думку, слід детальніше зупинитися на такій формі психологічного насильства як кібербулінг, адже його актуальність зумовлена стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, цифровізацією суспільства та активним поширення соціальних мереж.

Кібербулінг характеризується низкою специфічних ознак: можливістю анонімності правопорушника, необмеженим колом потенційних спостерігачів, високою швидкістю поширення інформації, тривалим характером психологічного впливу та складністю повного припинення протиправної поведінки [16, с. 157]. Особливу небезпеку становить те, що інформація, розміщена в мережі Інтернет, може зберігатися протягом тривалого часу, повторно поширюватися іншими користувачами та продовжувати завдавати шкоди потерпілій особі навіть після видалення первинного контенту [249].

До найбільш поширених проявів кібербулінгу належать систематичні образи в соціальних мережах, публічне приниження, поширення неправдивої інформації, онлайн-переслідування, погрози, створення фальшивих профілів, а також так званий доксинг – незаконне поширення персональних даних особи з метою її залякування чи дискредитації [197; 241]. У зв'язку з цим проблема ефективного правового регулювання відповідних діянь набуває особливої актуальності як у міжнародному, так і в національному вимірі.

Показовим у цьому контексті є досвід Китайської Народної Республіки, де протидія кібербулінгу здійснюється шляхом комплексного поєднання кримінально-правових, адміністративних та спеціальних цифрових механізмів регулювання. Китайська модель є характерним прикладом державної політики, спрямованої не лише на покарання окремих

правопорушників, а й на встановлення жорсткого контролю за інформаційним середовищем та діяльністю цифрових платформ [196].

На відміну від окремих зарубіжних правопорядків, китайське законодавство не містить єдиного самостійного складу кримінального правопорушення «кібербулінг». Натомість відповідні діяння охоплюються низкою положень Кримінального закону КНР залежно від характеру протиправної поведінки та наслідків, яких вона спричинила. Зокрема, відповідно до ст. 246 Кримінального закону КНР кримінальна відповідальність настає за наклеп (defamation), що включає поширення неправдивої інформації, здатної завдати шкоди честі, гідності та репутації особи, у тому числі через інформаційно-телекомунікаційні мережі [195]. Судова практика КНР фактично поширила сферу застосування цієї норми на випадки систематичного онлайн-переслідування, що мають виражений психологічний характер.

Особливістю китайського підходу є активна роль судових роз'яснень у криміналізації суспільно небезпечної поведінки в цифровому просторі. Так, у 2013 році Верховний народний суд та Верховна народна прокуратура КНР ухвалили офіційне тлумачення щодо застосування кримінального законодавства у справах про наклеп у мережі Інтернет. Відповідно до зазначеного роз'яснення, поширення наклепницької інформації може визнаватися кримінально караним у разі, якщо така інформація була переглянута понад 5000 разів або поширена понад 500 разів [245]. Фактично зазначені критерії стали механізмом визначення суспільної небезпечності онлайн-посягання та підставою для кримінального переслідування осіб, причетних до масового цифрового цькування.

Крім наклепу, кібербулінг у КНР може кваліфікуватися й за іншими положеннями кримінального закону. Зокрема, ст. 293 Кримінального закону КНР, яка передбачає відповідальність за «провокування конфліктів та порушення громадського порядку», використовується щодо агресивної онлайн-поведінки, масових кампаній цькування, публічних образ та

організованого онлайн-харасменту [214]. Водночас ст. 253 Кримінального закону КНР передбачає відповідальність за незаконне отримання або поширення персональної інформації громадян, що має особливе значення у випадках доксингу – оприлюднення приватних даних потерпілої особи з метою її залякування, приниження або стимулювання подальшого переслідування іншими користувачами мережі Інтернет [195].

Важливу роль у механізмі протидії кібербулінгу відіграє також адміністративно-правове регулювання. Одним із ключових нормативних актів у цій сфері є Закон КНР «Про кібербезпеку» 2017 року (Cybersecurity Law of the PRC), який покладає на інтернет-платформи обов'язок здійснювати моніторинг контенту, своєчасно видаляти незаконну або шкідливу інформацію, блокувати протиправні акаунти та співпрацювати з державними органами у сфері забезпечення інформаційної безпеки [198]. Таким чином, китайська модель значною мірою базується на концепції співвідповідальності цифрових платформ за поширення протиправного контенту та психологічно шкідливих матеріалів.

Додатковим елементом захисту потерпілих від кібербулінгу став Закон КНР «Про захист персональної інформації» 2021 року (Personal Information Protection Law), який встановив жорсткі вимоги щодо обробки персональних даних та суттєво посилив контроль за їх незаконним поширенням [235]. Положення цього закону мають важливе значення для протидії доксингу, оскільки передбачають обов'язок операторів інформаційних платформ забезпечувати конфіденційність персональних даних користувачів та запобігати їх несанкціонованому розголошенню [251]. У контексті боротьби з кібербулінгом це свідчить про прагнення китайського законодавця забезпечити не лише кримінально-правове реагування на наслідки психологічного насильства, а й превентивний захист інформаційної безпеки особи.

Крім нормативного регулювання, у КНР активно застосовуються механізми цифрового контролю за поведінкою користувачів. Соціальні

мережі та інтернет-платформи зобов'язані використовувати системи автоматизованого моніторингу контенту, алгоритми виявлення агресивної поведінки та механізми швидкого блокування повідомлень, які можуть містити ознаки онлайн-переслідування чи приниження особи. Такий підхід демонструє, що боротьба з кібербулінгом у КНР розглядається не лише як питання індивідуальної кримінальної відповідальності, а і як складова загальної державної політики контролю цифрового простору [199].

Таким чином, китайська модель характеризується відсутністю єдиного складу кримінального правопорушення «кібербулінг», використанням існуючих кримінально-правових норм, активною роллю адміністративного регулювання та покладенням значної відповідальності на цифрові платформи.

Якщо говорити про законодавство України, що стосується кібербулінгу, то він як окрема правова категорія прямо не закріплений у кримінальному законодавстві. Водночас окремі його прояви можуть підпадати під дію таких норм: ст. 120 КК України (доведення до самогубства); ст. 129 КК України (погроза); ст. 161 КК України (порушення рівноправності громадян); ст. 182 КК України (порушення недоторканності приватного життя) [91].

Крім того, у сфері адміністративного права передбачено відповідальність за булінг (цькування), однак вона переважно стосується освітнього середовища.

Отож, українське законодавство також використовує фрагментарний підхід, подібний до китайського, але без розвиненої системи цифрового регулювання.

Розглянувши український та китайський підходи до законодавчого регулювання кібербулінгу, можемо виділити переваги та недоліки китайської системи, а також напрямки в яких Україна має рухатися для удосконалення законодавства в цьому напрямку.

Так, перевагами китайської моделі є: гнучкість правового регулювання, так як використання вже існуючих складів кримінальних правопорушень дозволяє швидко реагувати на нові форми кібербулінгу; сильний адміністративний компонент, адже активна роль держави у контролі за інтернет-простором забезпечує оперативне припинення правопорушень; відповідальність платформ, тому що покладення обов'язків на інтернет-компанії значно підвищує ефективність захисту.

Водночас існують і суттєві недоліки, наприклад, ризик надмірного державного втручання у свободу слова, залежність ефективності від рівня цифрового контролю та відсутність чіткої кримінально-правової дефініції.

З урахуванням досвіду КНР, а також сучасних тенденцій розвитку цифрового середовища, доцільним видається комплексне вдосконалення українського законодавства у сфері протидії кібербулінгу, а саме в наступних напрямках.

Перш за все, це відмова від поспішної криміналізації кібербулінгу як окремого складу кримінального правопорушення.

На сучасному етапі розвитку кримінального законодавства України вважаємо недоцільним запровадження окремої статті КК України, яка б передбачала самостійний склад кримінального правопорушення «кібербулінг», адже такий підхід може призвести до надмірної фрагментації кримінального законодавства та дублювання вже існуючих кримінально-правових норм.

Значна частина проявів кібербулінгу вже охоплюється чинними положеннями КК України. Зокрема, залежно від конкретної форми поведінки можуть застосовуватися:

- ст. 120 КК України (доведення до самогубства);
- ст. 129 КК України (погроза вбивством);
- ст. 182 КК України (порушення недоторканності приватного життя);
- ст. 189 КК України (вимагання);

- ст. 300 КК України (розповсюдження інформації, що пропагує насильство та жорстокість);
- ст. 301 КК України (незаконне поширення інтимних матеріалів);
- ст. 435-1 КК України (образа честі та гідності військовослужбовця);
- ст. 436-2 КК України (поширення матеріалів, що виправдовують агресію та супроводжуються онлайн-харасментом) [91].

Крім того, окремі прояви кібербулінгу можуть кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, особливо у випадках систематичного онлайн-переслідування, поширення персональних даних або схиляння особи до самоушкодження.

У зв'язку з цим більш ефективним визнається не створення нового складу кримінального правопорушення, а уточнення особливостей застосування вже існуючих норм до цифрового середовища. Такий підхід дозволить уникнути конкуренції кримінально-правових норм та зберегти системність кримінального законодавства.

Більше того, важливим є розвиток спеціального цифрового регулювання.

Окремим напрямом удосконалення законодавства має стати формування спеціального механізму правового регулювання діяльності цифрових платформ у сфері протидії кібербулінгу.

Сучасні соціальні мережі, месенджери та онлайн-платформи фактично стали основним середовищем реалізації психологічного насильства. Водночас українське законодавство наразі не встановлює достатньо чітких обов'язків для власників платформ щодо реагування на випадки онлайн-переслідування.

У зв'язку з цим доцільно законодавчо передбачити:

- обов'язок платформ оперативно реагувати на скарги щодо кібербулінгу;
- створення механізмів швидкого блокування або видалення шкідливого контенту;

- можливість тимчасового обмеження доступу до акаунтів, які систематично здійснюють онлайн-переслідування;
- запровадження спеціальних внутрішніх процедур розгляду скарг потерпілих;
- обов'язок зберігати цифрові дані для потреб кримінального провадження;
- створення систем автоматичного виявлення агресивного або принизливого контенту.

Варто додати, що перспективним видається створення спеціалізованого державного або міжвідомчого центру моніторингу цифрового насильства, який би здійснював координацію між правоохоронними органами, освітніми установами та цифровими платформами.

Також важливим є впровадження превентивних механізмів, зокрема інформаційних кампаній, програм цифрової грамотності та спеціальних алгоритмів захисту неповнолітніх користувачів.

Наступним важливим напрямком у сфері протидії кібербулінгу є посилення захисту персональних даних.

Однією з найбільш небезпечних форм кібербулінгу є доксинг – незаконне поширення персональної інформації особи з метою її залякування, дискредитації або стимулювання подальшого переслідування іншими користувачами. У цифровому середовищі оприлюднення адреси проживання, номера телефону, місця роботи, даних членів сім'ї або іншої приватної інформації може створювати реальну загрозу не лише психологічній безпеці особи, а й її життю та здоров'ю [70].

У зв'язку з цим важливим напрямом удосконалення законодавства є посилення механізмів захисту персональних даних, а саме: конкретизація відповідальності за незаконне поширення персональних даних у мережі Інтернет; посилення відповідальності за повторне або масове поширення приватної інформації; встановлення спеціальних гарантій захисту персональних даних неповнолітніх; створення механізмів оперативного

видалення персональних даних із відкритого доступу; удосконалення процедури звернення потерпілих щодо блокування незаконного контенту; запровадження додаткових обов'язків для платформ щодо захисту конфіденційної інформації користувачів.

Окремої уваги потребує питання співвідношення свободи вираження поглядів та захисту приватності. Законодавець має забезпечити баланс між правом особи на свободу слова та необхідністю ефективного захисту від цифрового психологічного насильства. Саме тому будь-які механізми обмеження контенту повинні супроводжуватися чіткими процесуальними гарантіями та механізмами судового контролю.

Таким чином, досвід КНР свідчить про ефективність комплексного підходу до протидії кібербулінгу, який поєднує кримінально-правові, адміністративні та цифрові механізми. Для України доцільним є не стільки створення нових кримінально-правових норм, скільки вдосконалення існуючої системи з урахуванням специфіки цифрового середовища.

Останнім видом психологічного насильства, на законодавчому регулюванні якого ми хотіли б зосередити увагу, є газлайтінг, який характеризується систематичним психологічним впливом, спрямованим на формування у потерпілої особи сумнівів щодо адекватності власного сприйняття реальності, пам'яті, емоційного стану або здатності до самостійної оцінки подій. Особливістю газлайтінгу є те, що відповідний вплив часто має прихований, тривалий та маніпулятивний характер, що істотно ускладнює його правову кваліфікацію [147].

У сучасних правових системах газлайтінг рідко криміналізується як самостійний склад кримінального правопорушення. Натомість він переважно розглядається як одна із форм психологічного або coercive control (контролюючої та примусової поведінки). Одним із найбільш показових прикладів такого підходу є законодавство Великої Британії.

Важливим етапом розвитку британського законодавства у сфері протидії психологічному насильству стало прийняття Serious Crime Act 2015,

яким до законодавства Англії та Уельсу було введено ст. 76 «Controlling or Coercive Behaviour in an Intimate or Family Relationship» [242]. Саме в межах цієї конструкції британська правова доктрина та практика розглядають газлайтінг як одну з форм контролюючої поведінки.

Відповідно до ст. 76 Serious Crime Act 2015, кримінально караною визнається: «повторювана або безперервна поведінка особи щодо іншої особи, яка має серйозний вплив на потерпілого, якщо кривдник знає або повинен знати, що така поведінка матиме серйозний вплив» [242].

При цьому законодавець конкретизує, що «серйозний вплив» включає:

- побоювання насильства щонайменше у двох випадках;
- або стан серйозної тривоги чи страждання, що має істотний негативний вплив на звичну повсякденну діяльність потерпілого.

Таким чином, британська модель не намагається формалізувати газлайтінг як окремий психологічний феномен, а інтегрує його у ширшу категорію систематичного психологічного контролю.

Особливістю британського підходу є також використання широкого переліку поведінкових проявів coercive control, серед яких: ізоляція особи від близьких; постійний контроль її дій; маніпуляція сприйняттям подій; приниження; створення залежності; контроль доступу до фінансів або комунікації [194].

Саме маніпуляція сприйняттям реальності та нав'язування потерпілому сумнівів щодо власної адекватності у британській доктрині розглядаються як типові прояви газлайтінгу [246].

Крім того, значний вплив на розвиток британського підходу справив Domestic Abuse Act 2021, який закріпив розширене розуміння домашнього насильства, включаючи емоційне, психологічне та контролююче насильство [200]. Законодавець фактично визнав, що психологічний контроль може бути не менш небезпечним, ніж фізичне насильство.

Важливим є і те, що британське законодавство не вимагає доведення фізичних наслідків для потерпілого. Достатнім є встановлення істотного

негативного впливу на його психоемоційний стан або повсякденне життя. Такий підхід значно розширює можливості кримінально-правового захисту осіб, які зазнають психологічного насильства.

На відміну від Великої Британії, українське кримінальне законодавство не містить ні поняття газлайтінгу, ні конструкції *coercive control*. Водночас окремі прояви відповідної поведінки можуть частково охоплюватися:

- ст. 126-1 КК України (домашнє насильство);
- ст. 120 КК України (доведення до самогубства);
- ст. 129 КК України (погроза вбивством) [91].

Разом з тим, чинне законодавство України переважно орієнтоване на більш очевидні форми насильства, тоді як систематичний психологічний контроль та маніпулятивний вплив залишаються недостатньо визначеними у кримінально-правовому аспекті.

Британська модель становить значний інтерес для України насамперед через відмову від спроби криміналізувати газлайтінг як окреме явище. Натомість законодавець концентрується на більш широкій категорії систематичного психологічного контролю.

Зважаючи на це, можна виділити наступні позитивні аспекти британської моделі: комплексний підхід до психологічного насильства, адже закон враховує не окремі дії, а їх сукупний психологічний ефект; визнання психологічного контролю суспільно небезпечним, тому ще це дозволяє реагувати на поведінку, яка не супроводжується фізичним насильством; орієнтація на наслідки для потерпілого, так як ключовим є істотний негативний вплив на життя особи.

Водночас безпосереднє запозичення британської моделі може створити низку проблем для українського кримінального права, а саме: категорії «контролююча поведінка», «емоційне страждання» або «маніпулятивний вплив» мають значний оціночний характер, що може суперечити принципу правової визначеності; існує ризик надмірного розширення меж кримінальної відповідальності та втручання держави у сферу міжособистісних відносин;

доказування систематичного психологічного впливу потребує складної доказової бази, включаючи психологічні висновки, цифрові докази та тривалий аналіз поведінки сторін.

З урахуванням британського досвіду доцільно запропонувати наступні напрями вдосконалення кримінального законодавства України.

Вважаємо за доцільне відмовитися від криміналізації газлайтінгу як самостійного складу кримінального правопорушення.

Попри суспільну небезпечність газлайтінгу, його криміналізація як окремого складу кримінального правопорушення вважаємо недоцільною. Насамперед це обумовлено надмірною психологізованістю та оціночним характером даного явища. Газлайтінг охоплює широкий спектр маніпулятивних дій, спрямованих на підлив у потерпілої особи здатності адекватно сприймати реальність, сумніви у власних спогадах, оцінках та психічній стабільності. Водночас межі між психологічним тиском, конфліктною поведінкою та власне газлайтінгом часто залишаються нечіткими.

У зв'язку з цим закріплення газлайтінгу як самостійного складу кримінального правопорушення може створити суттєві труднощі для правозастосовної практики, зокрема щодо встановлення об'єктивних критеріїв кримінально караної поведінки, доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника та психічним станом потерпілої особи, а також розмежування кримінально караного діяння і морально неприйнятної, але некримінальної поведінки.

Крім того, надмірна криміналізація окремих психологічних практик може призвести до невиправданого розширення меж кримінально-правового впливу.

Важливим є удосконалення конструкції психологічного насильства.

Одним із перспективних напрямів вдосконалення кримінального законодавства України є уточнення змісту психологічного насильства у ст. 126-1 КК України. Чинна редакція даної норми хоча і передбачає

відповідальність за домашнє насильство, однак не містить достатньо конкретизованого опису тих форм психологічного впливу, які фактично становлять основу сучасного психологічного насильства.

У цьому аспекті доцільним видається нормативне уточнення того, що психологічне насильство може проявлятися не лише у формі прямих погроз, принижень чи переслідування, але й через систематичний контроль над поведінкою потерпілої особи, ізоляцію від соціального оточення, маніпулятивний вплив, формування емоційної залежності, постійне знецінення, нав'язування почуття провини та інші форми психологічного домінування.

Також необхідною складовою удосконалення кримінального законодавства України є використання концепції *coercive control*.

Перспективним для розвитку українського кримінального права видається поступове впровадження у правозастосовну практику концепції *coercive control*, яка отримала значний розвиток у британській правовій системі. Зазначений підхід базується на оцінці не окремого епізоду насильства, а загальної моделі поведінки кривдника, спрямованої на встановлення психологічного домінування та контролю над потерпілою особою.

У межах такої концепції особливого значення набувають не лише відкриті акти агресії, але й приховані механізми контролю: обмеження соціальних контактів, контроль фінансових ресурсів, постійне стеження, маніпулювання інформацією, нав'язування залежності, створення атмосфери страху та психологічної підлеглості. Саме сукупність таких дій формує стійкий механізм психологічного пригнічення особи.

Для української правозастосовної практики впровадження подібного підходу могло б мати важливе значення, оскільки дозволило б більш ефективно оцінювати тривалі форми психологічного насильства, які не завжди проявляються у вигляді окремих очевидних епізодів. Водночас імплементація даної концепції потребує обережності та чіткого визначення

критеріїв оцінки систематичного психологічного контролю з метою дотримання принципу правової визначеності.

І останнім є розвиток доказових механізмів.

Ефективна протидія психологічному насильству неможлива без удосконалення механізмів його доказування. Однією з основних проблем розслідування таких кримінальних правопорушень є відсутність очевидних матеріальних слідів насильства, що суттєво ускладнює процес доведення факту протиправного психологічного впливу.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність розвитку методик психологічної експертизи. Доцільним є створення більш чітких критеріїв оцінки психологічного стану потерпілої особи, встановлення наслідків тривалого психологічного тиску, а також визначення ознак емоційної залежності, тривожних розладів, пригнічення волі та інших психічних наслідків систематичного психологічного насильства.

Крім того, важливим напрямом є розвиток цифрових способів фіксації психологічного насильства. У сучасних умовах значна частина психологічного тиску здійснюється через електронні засоби комунікації – месенджери, соціальні мережі, електронну пошту або засоби цифрового контролю. Тому належне процесуальне врегулювання використання електронного листування, аудіо- та відеозаписів, цифрових повідомлень та інших електронних доказів може істотно підвищити ефективність розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством.

Таким чином, досвід Великої Британії демонструє ефективність комплексного підходу до протидії прихованим формам психологічного насильства, зокрема газлайтінгу, шляхом використання конструкції *coercive control*. Водночас для України більш доцільним є не створення окремої кримінально-правової норми про газлайтінг, а вдосконалення існуючих механізмів протидії психологічному насильству з урахуванням системного характеру контролюючої поведінки.

Проведене дослідження свідчить про те, що сучасний розвиток кримінального законодавства різних держав характеризується поступовим визнанням психологічного насильства самостійним суспільно небезпечним явищем, яке потребує комплексного правового реагування. При цьому аналіз законодавства РК, Франції, КНР та Великої Британії дозволяє дійти висновку, що універсальної моделі криміналізації відповідних проявів психологічного насильства не існує. Кожна держава формує власний підхід залежно від правової традиції, особливостей національної правової системи та рівня розвитку механізмів захисту прав людини.

Дослідження правового регулювання сталкінгу у РК продемонструвало тенденцію до прямої криміналізації систематичного переслідування особи як форми психологічного насильства. Корейський підхід ґрунтується на визнанні сталкінгу самостійним суспільно небезпечним діянням, що посягає насамперед на психічну безпеку, свободу та нормальний спосіб життя особи. Водночас законодавство РК характеризується достатньо чітким визначенням ознак переслідування, систематичності відповідної поведінки та механізмів реагування на неї. У результаті було встановлено, що саме сталкінг є одним із тих проявів психологічного насильства, криміналізація якого в Україні є найбільш обґрунтованою. З огляду на це було запропоновано доповнення КК України окремою статтею про переслідування особи (сталкінг), яку доцільно розмістити у Розділі II Особливої частини КК України після ст. 126-1 КК України.

Натомість аналіз французького законодавства щодо мобінгу засвідчив значно складніший характер кримінально-правового регулювання психологічного насильства у сфері трудових відносин. Французька модель поєднує положення трудового та кримінального права, визнаючи мобінг (*harcèlement moral*) кримінально караним діянням. Разом із тим проведене дослідження дозволило дійти висновку, що повне запозичення такого підходу для України не є доцільним. Основними причинами цього є складність доказування мобінгу, оціночний характер його ознак та ризик

надмірної криміналізації трудових конфліктів. У зв'язку з цим найбільш обґрунтованим видається збереження трудового та адміністративного характеру правового реагування на мобінг із одночасним удосконаленням механізмів захисту працівників і врахуванням мобінгу як обставини, що може впливати на кримінально-правову кваліфікацію окремих діянь.

Дослідження китайського досвіду протидії кібербулінгу дозволило встановити, що ефективне реагування на сучасні цифрові форми психологічного насильства не обов'язково потребує створення окремого складу кримінального правопорушення. Китайська модель базується на комплексному використанні існуючих кримінально-правових норм, спеціального цифрового законодавства та механізмів адміністративного контролю за інтернет-простором. Особливого значення у даному контексті набуває покладення обов'язків на цифрові платформи щодо виявлення та припинення протиправного контенту. У результаті було зроблено висновок, що для України більш доцільним є не створення окремої статті про кібербулінг, а вдосконалення чинних кримінально-правових норм з урахуванням цифрових способів вчинення психологічного насильства, а також розвиток спеціального регулювання у сфері цифрової безпеки та захисту персональних даних.

Аналіз британського підходу до газлайтінгу продемонстрував, що сучасне кримінальне право дедалі більше орієнтується не на окремі форми психологічного впливу, а на концепцію систематичного контролюючого та примусового впливу (*coercive control*). Законодавство Великої Британії не криміналізує газлайтінг як самостійний склад злочину, однак фактично охоплює його через конструкцію *controlling or coercive behaviour*. Такий підхід дозволяє враховувати системний характер психологічного насильства та оцінювати сукупний вплив поведінки кривдника на психоемоційний стан потерпілої особи. Разом із тим було встановлено, що пряме перенесення британської моделі до кримінального законодавства України може створити ризики порушення принципу правової визначеності через надмірну

оціночність відповідних категорій. З огляду на це найбільш доцільним є не криміналізація газлайтингу як окремого кримінального правопорушення, а поступове вдосконалення конструкції психологічного насильства у межах уже існуючих кримінально-правових норм.

Таким чином, проведення дослідження дозволяє дійти загального висновку про те, що вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії психологічному насильству має здійснюватися диференційовано залежно від характеру відповідного явища. Не всі форми психологічного насильства потребують самостійної криміналізації. Якщо щодо сталкінгу така криміналізація є виправданою та необхідною, то стосовно мобінгу, кібербулінгу та газлайтингу більш ефективним видається комплексний міжгалузевий підхід, який поєднуватиме кримінально-правові, трудові, адміністративні та цифрові механізми захисту.

У цілому міжнародний досвід свідчить про поступовий перехід від традиційного розуміння насильства виключно як фізичного впливу до визнання суспільної небезпечності систематичного психологічного тиску, контролю, переслідування та цифрового цькування. У зв'язку з цим подальший розвиток кримінального законодавства України повинен ґрунтуватися на принципах правової визначеності, пропорційності криміналізації та комплексного захисту психічного здоров'я особи як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного наукового дослідження сформульовано комплекс теоретичних висновків щодо кримінальної відповідальності за психологічне насильство, а також розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства України, підвищення ефективності кримінально-правового захисту особи та гармонізацію національного законодавства з міжнародними й європейськими стандартами у сфері протидії психологічному насильству, а саме:

1. Досліджено еволюцію поняття «насильство» у кримінально-правовій доктрині та законодавстві України. Встановлено, що розвиток уявлень про насильство відбувався від вузького розуміння його як виключно фізичного впливу до сучасного комплексного підходу, який охоплює також психологічні, економічні та сексуальні форми впливу. Доведено, що насильство є динамічною кримінально-правовою категорією, зміст якої змінюється разом із розвитком суспільних відносин, цифрового середовища та потреб правозастосовної практики. На підставі аналізу наукових підходів обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення поняття «насильство» у Кримінальному кодексі України, оскільки відсутність єдиної дефініції створює термінологічну фрагментарність та ускладнює правозастосування.

2. Визначено, що психологічне насильство є самостійною кримінально-правовою категорією, що полягає в умисному протиправному впливі на психіку особи шляхом погроз, залякування, переслідування, приниження, ізоляції, примусу, маніпулятивного контролю чи інших дій психологічного характеру, спрямованих на придушення її волі, обмеження свободи волевиявлення або зміну поведінки всупереч її внутрішньому волевиявленню, внаслідок чого завдаються душевні страждання, порушується психічна недоторканність особи або заподіюється шкода її психічному здоров'ю.

3. Встановлено наявність термінологічної неузгодженості у чинному законодавстві України. У КК України та інших нормативно-правових актах одночасно використовуються поняття «наси́льство», «психі́чне наси́льство», «психологі́чне наси́льство», «психологі́чний вплив», «погро́за засто́сування наси́льства», «наси́льницькі дії» та інші суміжні категорії без їх чіткого законодавчого визначення. Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення єдиного підходу до визначення психологічного насильства в кримінальному законодавстві України та запропоновано напрями вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за його прояви з урахуванням принципу правової визначеності та міжнародних стандартів захисту прав людини.

4. Визначено взаємозв'язок психологічного насильства та психологічного впливу. Виокремлено систему основних ознак психологічного впливу. Сформульовано кримінально-правові критерії відмежування психологічного насильства від суміжних форм психологічного впливу, а також від морально неприйнятної поведінки, яка не досягає рівня суспільної небезпечності, достатнього для криміналізації.

5. Здійснено класифікацію форм психологічного насильства залежно від способу прояву та впливу на психіку, мети та механізму впливу, сфери реалізації, способу здійснення та наслідків для потерпілого. Визначено, що найпоширенішими проявами психологічного насильства є погро́за, залякува́ння, переслідува́ння (сталкі́нг), прини́ження, приму́с, газлай́тінг, ві́ктимблеймі́нг, бу́лінг, кі́бербу́лінг, мо́бінг та ха́расмент.

6. Визначено особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством та сформульовані науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України у частині встановлення відповідальності за психологічне насильство.

Так, на підставі проведеного дослідження положень ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство»,

ст. 129 КК України «Погроза вбивством», ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» та ст. 355 КК України «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань» встановлено, що попри різний зміст зазначених кримінальних правопорушень, усі вони тією чи іншою мірою передбачають психологічне насильство як спосіб вчинення діяння, його складовий елемент або фактор, що впливає на настання суспільно небезпечних наслідків. Проведений аналіз дозволив виявити низку спільних проблем правового регулювання та правозастосування, що зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії психологічному насильству.

Одним із ключових напрямів удосконалення кримінальної відповідальності за психологічне насильство є підвищення рівня правової визначеності відповідних кримінально-правових норм. Насамперед це стосується необхідності конкретизації оціночних понять і ознак, що використовуються законодавцем під час конструювання складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством, зокрема таких, як систематичність, жорстоке поводження, реальність погрози та інші. Вирішення зазначеної проблеми можливе як шляхом законодавчого уточнення змісту відповідних ознак, так і через формування єдиних підходів до їх тлумачення у судовій практиці.

Важливим напрямом удосконалення кримінального законодавства також є забезпечення єдності правозастосування шляхом вироблення чітких критеріїв кваліфікації та відмежування кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством, від суміжних складів. У зв'язку з цим доцільним є подальше формування відповідних правозастосовних підходів на рівні судової практики та правових позицій Верховного Суду.

Окремого нормативного та доктринального опрацювання потребують питання врахування психологічного насильства як самостійного способу впливу на потерпілого у тих складах кримінальних правопорушень, де

психологічне насильство має місце, але традиційно переважає акцент на фізичному насильстві. У цьому контексті перспективним напрямом розвитку кримінального законодавства є більш повне врахування різноманітних форм психологічного впливу, зокрема погроз, залякування, психологічного примусу, економічного тиску, інформаційного шантажу, репутаційних загроз та інших способів незаконного впливу на свободу волевиявлення особи. Водночас потребують подальшого розвитку критерії встановлення психологічного впливу, його інтенсивності, тривалості та причинного зв'язку з кримінально значущими наслідками.

7. Встановлено, що самостійним напрямом удосконалення кримінально-правового реагування має стати адаптація законодавства до поширення цифрових форм психологічного насильства. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології створюють нові можливості для здійснення психологічного насильства у таких формах як кібербулінг, онлайн-переслідування, цифровий контроль, інформаційний шантаж, систематичні погрози та інших форм психологічного впливу, які можуть завдавати потерпілим не меншої шкоди, ніж традиційні способи насильницької поведінки. У зв'язку з цим перспективним видається формування комплексних засад кримінально-правового реагування на такі прояви, що передбачатимуть їх належне врахування під час конструювання складів кримінальних правопорушень, вироблення критеріїв оцінки цифрового психологічного впливу та забезпечення ефективного захисту особи в умовах цифровізації суспільних відносин.

8. Досліджено міжнародний та європейський досвід встановлення кримінальної відповідальності за психологічне насильство. Виявлено, що у правових системах багатьох держав психологічне насильство визнається самостійною формою суспільно небезпечної поведінки та криміналізується через окремі склади кримінальних правопорушень або спеціальні механізми захисту потерпілих. Особливу увагу приділено досвіду Великої Британії щодо регулювання газлайтінгу та застосування концепції *coercive control*,

Республіки Корея – у сфері криміналізації сталкінгу, Франції – щодо встановлення відповідальності за мобінг, а також Китаю – щодо протидії кібербулінгу. Визначено пріоритетні напрямки удосконалення законодавства України у сфері кримінальної відповідальності за психологічне насильство з урахуванням міжнародного досвіду.

9. Щодо сталкінгу запропоновано доповнити КК України статтею «Переслідування особи (сталкінг)», яку слід розмістити у Розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», після ст. 126-1 «Домашнє насильство», що забезпечить послідовність кримінально-правового регулювання різних форм психологічного насильства та відобразить розширення сфери криміналізації від сімейних відносин до ширшого кола суспільних взаємодій. Дану статтю слід викласти у такій редакції:

«Переслідування особи (сталкінг)»

1. Умисне систематичне вчинення щодо особи проти її волі дій, що полягають у переслідуванні, стеженні, спостереженні, надсиланні повідомлень чи предметів, у тому числі із застосуванням електронних комунікацій, або інших подібних дій, якщо такі дії спричинили у потерпілої особи обґрунтований страх за свою безпеку чи безпеку близьких осіб або призвели до істотного порушення звичного способу її життя, –

караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, поєднані з погрозою застосування насильства, вчинені щодо двох або більше осіб або вчинені із використанням електронних комунікацій чи інформаційно-телекомунікаційних систем з метою контролю за поведінкою потерпілої особи або встановлення її місцезнаходження, –

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

Примітка.

1. У цій статті систематичним визнається вчинення діяння три або більше разів».

10. Щодо мобінгу обґрунтовано недоцільність криміналізації його як самостійного складу кримінального правопорушення, оскільки кримінальне право має застосовуватися як *ultima ratio* – крайній засіб правового впливу. Натомість більш ефективним напрямом визначено вдосконалення трудового та адміністративного законодавства. Зокрема, запропоновано уточнити законодавче визначення мобінгу, посилити відповідальність роботодавців за бездіяльність у випадках виявлення ознак мобінгу, удосконалити механізми доказування та забезпечити належні гарантії захисту потерпілих від ретравматизації.

11. У сфері протидії кібербулінгу обґрунтовано відсутність необхідності створювати новий склад кримінального правопорушення, а навпаки уточнити особливості застосування вже існуючих норм до цифрового середовища, а також посилити механізми захисту персональних даних та цифрової безпеки особи. Зокрема, доцільним є: конкретизація відповідальності за незаконне поширення персональних даних у мережі Інтернет; посилення відповідальності за повторне або масове поширення приватної інформації; встановлення спеціальних гарантій захисту персональних даних неповнолітніх; створення механізмів оперативного видалення персональних даних із відкритого доступу; удосконалення процедур блокування незаконного контенту; а також запровадження додаткових обов'язків для цифрових платформ щодо захисту конфіденційної інформації користувачів.

12. Щодо газлайтінгу, то він рідко криміналізується як самостійний склад кримінального правопорушення. Натомість газлайтінг переважно розглядається як одна із форм психологічного або *coercive control* (концепція контролюючої та примусової поведінки). Обґрунтовано відмову від криміналізації газлайтінгу як самостійного складу кримінального

правопорушення, а також доведено доцільність використання у національному законодавстві концепції coercive control як моделі тривалого психологічного домінування над потерпілою особою. Встановлено, що така модель дозволяє розглядати психологічне насильство не як окремі епізоди впливу, а як системну поведінку, спрямовану на формування контролю, страху та емоційної залежності. Запропоновано поступове впровадження відповідних підходів у правозастосовну практику України з урахуванням принципів правової визначеності та недопущення надмірної криміналізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування: монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін. Харків: Право, 2017. 400 с.
2. Арманов М. Г. Кримінальна відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.
3. Бабанли Р. Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.
4. Базелюк В. В. Систематичність як ознака об'єктивної сторони домашнього насильства (ст.126-1 КК України). *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2026. № 1 (51). С. 34-43.
5. Байда А. О. Правове забезпечення психологічної безпеки суспільства. *Адвокат*. 2012. № 8. С. 29-34.
6. Байда А. О. Проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. № 32. С. 79-95.
7. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 20 с.
8. Бандурка О. М., Левченко К. Б., Трубавіна І. М. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч.-метод. посіб. Київ: Права людини, 2013. 202 с.
9. Беспаль О. Л. Злочини, учинені у сфері сімейних відносин: особливості окремих понять. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 146-154.
10. Блага А. Б. Насильство як правова категорія. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 285-292.

11. Бондаренко О. С. Психологічне насильство як форма домашнього насильства. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 16 (29). С. 12-17.
12. Ботнарєнко І. А., Гриньків О. О. Психологічне насильство як форма домашнього насильства. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 104-109. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.21>.
13. Бочелюк В. Й. Юридична психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
14. Булатов А. С. Кримінальне маніпулювання під час шахрайства. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 203-213.
15. Вакарюк Л. В., Бурка А. В. Харасмент на робочому місці як вид дискримінації в сфері праці. *Аналітично-порівняльне правознавство: електр. наук. вид.* 2025. Вип. 6, ч. 2. С. 18-23.
16. Ведернікова А. О. Протидія булінгу в європейських країнах: кримінально-правові аспекти. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2 (14). С. 154-178.
17. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / укл. В. Л. Бабка, М. М. Шумило; за ред. Киридон А. М. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
18. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
20. Величко Д. М., Шевченко В. В. Домашнє насильство та способи його запобігання. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 263-266.
21. Вереша Р. В. Емоційний стан особи: кримінально-правовий та віктимологічний аспекти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. Вип. 4 (109). С. 77-86.

22. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 73-82.

23. Визначення поняття «наси́льство». *Портал української мови та культури*. URL:

<https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>.

24. Вирок Зарічненського районного суду Рівненської області від 03.08.2022 у справі № 561/562/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105539415>.

25. Вирок Іваничівського районного суду Волинської області від 24.06.2025 у справі № 156/848/2. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128360741#>.

26. Вирок Івано-Франківського міського суду від 06.02.2024 у справі № 344/15512/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116818639>.

27. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 22.07.2021 у справі № №345/2775/2. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483974>.

28. Вирок Немирівського районного суду Вінницької області від 12.05.2020 у справі № 140/1482/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89206234>.

29. Волинець П. П. Критерії прихованого психологічного впливу. *Актуальні проблеми психології. Серія: Екологічна психологія*. 2010. Вип. 22. С. 15-20.

30. Воскресенська І. В. Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України): автореф. дис... канд.юрид.наук: 12.00.08. Харків, 2016. 18 с.

31. Гаврищак Л. І., Мащак С. О. Булінг як соціально-психологічне явище сьогодення. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Психологія*. 2018. Вип. 43. С. 52-63.

32. Газдайка-Василишин І. Б. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 184-199.

33. Гарькавець С., Волченко Л. Психологія впливів: індивідуальні, групові, масові: навчальний посібник. Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2025. 220 с.

34. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2021. № 1148. С. 35-40.

35. Гіденко Є. С. Кібербулінг: насильство в соціальній мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 50. С. 26-29.

36. Гребінь Н. В. Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 21. С. 80-91.

37. Гуменюк О. Концепції психологічного впливу в сучасній психології. *Психологія і суспільство*. 2003. № 1. С. 34-89.

38. Гумін О. М. Поняття насильства в сім'ї щодо неповнолітніх її членів та їх види. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 261-265.

39. Гумін О. М. Поняття кримінальної насильницької поведінки та її види. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 807. С. 141-147.

40. Гумін О. М. Психічне насильство проти особи як кримінальне правопорушення та його негативні наслідки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 76, т. 2. С. 85-90.

41. Гуня І. І. Види насильства в кримінальному праві. *Форум Права*. 2014. № 2. С. 99-103.

42. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 251 с.

43. Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2014. 20 с.

44. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

45. Джеджик О. В. Теоретичні аспекти віктимології: сексуальна агресія та сексуальне насильство. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 2. С. 193-204.

46. Джужа О. М. Кримінологія: навч. посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2009. 312 с.

47. Джужа О. М., Тичина Д. М. Міжнародна практика та іноземний досвід організації запобігання кримінальним правопорушенням. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 103-111.

48. Дімітров М. К. Система норм про погрозу вбивством у кримінальному законі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Вип. 2. С. 243-252.

49. Дімітров М. К. Теоретичні та практичні аспекти погроз у кримінальному праві: монографія. Львів: Левада, 2021. 236 с.

50. Довгань Н. Ю. Фізичне та психічне насильство: співвідношення понять. *Вісник Львівського університету*. 2010. Вип. 51. С. 339-344. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_yu/2010_51/339cr l51.pdf.

51. Довгань-Бочкова Н. В. Домашнє насильство: аналіз об'єктивної сторони складу злочину. *Вісник Львівського університету. Серія: юридична*. 2018. № 66. С. 187-197.

52. Довгань-Бочкова Н. В. Окремі проблеми визначення змісту погрози як способу вчинення злочинів за чинним КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 263-272.

53. Донченко А. Я. Криміналізація сталкінгу – незаконного переслідування: питання реформування законодавства України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2025. № 1 (49). С. 89-104.
54. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
55. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
56. Желтуха М. К. Сталкінг: досвід криміналізації у світі. Юрфем, 2024. 47 с.
57. Загальна психологія: підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. 4-те вид., переробл. і доп. Т. 2. Київ: Видавництво «Людмила», 2025. 456 с.
58. Зайцев О. В, Філіпенко В. Р. Самогубство та замах на самогубство потерпілого: розмежування злочинів, передбачених ст.ст. 120 та 166 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 76. С. 107-112.
59. Запорожець А. К., Миронюк Т. В., Левченко Ю. О. Булінг в Україні – кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Київ: Вид-во ТОВ «НВП»Інтерсервіс», 2020. 137 с.
60. Зінсу О. І. Роль психологічного маніпулювання у формуванні та розгортанні поліфонічного глибинного конфлікту «домашнє насильство». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 450-455.
61. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Проблемні питання кримінальної відповідальності за доведення до самогубства (ст. 120 КК України). *Економічна теорія та право*. 2021. № 1 (44). С. 118-142.
62. Зубатенко В. Нотатки про психологічне насильство. *Гендер в деталях*. 2017. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/zubatenko-134061.html>.
63. Ігнатов О. Кримінальне насильство: окремі питання. *Право України*. 2005. № 3. С. 67-71.

64. Ігнорування, як один із методів впливу на вас. 2022. URL: <https://molodaukrainka.com/2022/06/06/ihnoruvannia-iak-odyn-z-metodiv-vplyvu-na-vas/>.

65. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Харків: Майдан, 2011. 244 с.

66. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посібник. Київ: Міленіум, 2003. 344 с.

67. Кедик В. П. Кримінально-правовий захист конституційних (основних) прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяч. 25-річчю утворення НУ «ОЮА» (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.)*. Одеса: ПРЦ НАПрН України; НУ «ОЮА», 2022. С. 67-68.

68. Кисіль О. В. До питання щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за доведення до самогубства (ст. 120 КК України). *Молодий вчений*. 2019. Вип. 5 (69). С. 467-471.

69. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 233 с.

70. Ковальчук А. Ю., Чернявська Б. В. Міжнародно-правовий аспект протидії доксингу в цифрову епоху. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Вип. 85 (4). С. 257-263.

71. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text>.

72. Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів. 2012. 214 с.

73. Козич І. В. Ознаки насильства у кримінальному праві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 206-214.

74. Колесник Л. А., Павлюк С. М. 25 листопада – Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства по відношенню до жінок. *Звягельський медичний фаховий коледж*. URL: <http://nvmk.org.ua/579-25-listopada-mizhnarodniy-den-borotbi-zalikvidaciyu-nasilstva-po-vidnoshennyu-do-zhinok.html>.

75. Комісаров А. С. Стан дослідження поняття примушування (примусу) в кримінально-правовій літературі. *Юридична наука*. 2019. Вип. 8 (98). С. 20-27.

76. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р.: ратифікована Законом України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

77. Кондратюк Н. Аналіз наукової літератури щодо визначення поняття «домашнє насильство». *Молодий вчений*. 2025. Вип. 1 (132). 107-112.

78. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 240 с.

79. Концептуальні підходи до визначення психіки та її можливого відтворення в штучних системах / І. М. Візнюк, С. С. Долинний, І. Г. Саранча та ін. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2025. № 1. 36-41. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-4>.

80. Кочергіна І. А. Критерії та форми психологічного насильства *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 33. С. 314-326.

81. Кривоконь Д. А. Доведення до самогубства: кримінально-правовий аналіз. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 888-892.

82. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова та ін. 7-ме вид., перероб. й допов. Харків: Право, 2026. 672 с.

83. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. 5-те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2015. 528 с.

84. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посібник / О. В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський та ін. Чернівці, 2022. 319 с.

85. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Хавронюк та ін. Київ : Юридична думка, 2004. 656 с.

86. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ: Атіка, 2008. 712 с.

87. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2010. 456 с.

88. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 544 с.

89. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: навч. посіб. / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко. 2-ге вид. доп. та перероб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 392 с.

90. *Кримінальне право (Особлива частина):* підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ: Елтон-2, 2012. 780 с.

91. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

92. Кримінальний кодекс України: наук-практ. коментар. 2 т. Станом на 17 лютого 2025 р. / за заг. ред. Копотуна І. М. Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2025. 752 с.

93. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон УРСР від 28.12.1960 № 2001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>.

94. Кримінальний кодекс УСРР: затв. Всеукр. Центр. Викон. Комітетом 23.08.1922 р. Харків: Вид-во Наркомюсту УСРР, 1922. 50 с.
95. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
96. Кричун Ю. А., Гордуз О. А. Насильство як соціальна проблема суспільства. *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. № 10. С. 110-115.
97. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2012. 908 с.
98. Куций Р. В. Ознаки зовнішнього прояву погрози як способу вчинення злочину. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 12, т. 2. С. 129-131.
99. Лапа О. В. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2013. Вип. 192 (1). С. 291-298.
100. Лапкіна К. А. Кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини (аналіз складу злочину): каліф. робота магістра. Одеса, 2024. 89 с.
101. Лизогуб Я. Г. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України): деякі проблеми кваліфікованого складу. *Право України*. 2008. № 10. С. 126-129.
102. Луцик А. Межі психологічного впливу на допитах. *Вісник прокуратури*. 2002. № 3 (15). С. 93-95.
103. Львова О. Л. «Hate speech» – дискримінація чи обмеження свободи слова? (аналітична розвідка). *Альманах права*. 2018. Вип. 9. С. 201-208.
104. Лях Н., Тарасова А. Психологічні наслідки насильства: депресія, тривожність, посттравматичний стресовий розлад. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі й*

торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід: матеріали наук.-теор. конф. здобув. вищої освіти та молодих вчених (м. Київ, 4 грудня 2023 р.). Київ, 2023. С. 134-136.

105. Максименко С. Д. *Загальна психологія*: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.

106. Маслова О. О., Кунченко А. А. Аналіз правопорушення доведення до самогубства. *Молодий вчений*. 2021. № 5 (93). С. 118-123.

107. Методи психологічного впливу в діяльності правознавців: реферат. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/psychologiya/part1/001.htm?utm_source.

108. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 471 с.

109. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання, 2000. 771 с.

110. Навроцький В. О. Поняття насильства та його врахування при кримінально-правовій кваліфікації. Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17-18 квіт. 2000 р.). Львів, 2000. С. 10-11.

111. Навроцький В. О., Тростюк З. А. Тлумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України). Львів: Юрид. ф-т Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1997. 127 с.

112. Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 21 с.

113. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, С. С. Яценко та ін. 4-те вид., переробл. та допов. Київ: А.С.К., 2005. 841 с.

114. Науково-практичний коментар до ст. 120 Кримінального кодексу України «Доведення до самогубства». URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_120/.

115. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.
116. Ніколаєнко С., Ніколаєнко С. Категорія психологічного впливу в психології. *Світогляд – Філософія – Релігія*. 2011. Вип. 1. С. 76-83.
117. Новицький О. В. Психологічні особливості судового процесу. *Наукові записки*. 2024. № 2. С. 102-106.
118. Оверчук В. А. Газлайтинг як прояв психологічного насилля керівника щодо підлеглих у професійному середовищі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4, т. 2. С. 136-140.
119. Оверчук В. А. Мобінг як форма психологічного насилля в трудовому колективі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1, т. 2. С. 185-188.
120. Овчаренко К. О. Міжнародно-правові стандарти запобігання та протидії домашньому насильству: каліф. робота магістра: 262. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 120 с.
121. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про злочини проти власності. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 01.08.2019. Київ, 2019. 52 с. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_KKS.pdf.
122. Однією з умов кримінальної відповідальності за домашнє насильство є те, що воно має бути систематичним – суддя ККС ВС. *Верховний Суд*. 2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1322490/>.
123. Озерський І. В. Теоретико-поняттєвий зміст та правовий конструкт домашнього психологічного насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. № 3. С. 242-247.

124. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: посібник. Київ: Академ.видав, 2003. 448 с.
125. Орлов Ю. В. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 116-120.
126. Павленко А. В. Методи психологічного впливу в правоохоронній діяльності: можливості та межі застосування. *Наукові праці МАУП*. 2010. Вип. 3(26). С. 259-261.
127. Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу. *Юридична газета*. 2020. № 1 (707). URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/buling--stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonushchodo-protidiyi-bulingu.html>.
128. Панов М. Кримінальна протиправність як ознака злочину. *Право України*. 2011. № 9. С. 62-74.
129. Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 22 с.
130. Поліщук В. В. Мобінг на робочому місці: огляд законодавчого досвіду Франції. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/mobing-na-robocomu-misci-ogliad-zakonodavcogo-dosvidu-franciyi>.
131. Поліщук М. М. Організаційні умови застосування технології психологічного впливу в системі владних відносин: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2004. 20 с.
132. Поліщук Я. Р. Віктимблеймінг: поняття та його прояви в сучасному суспільстві. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.)*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 262-264.

URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/79425838-23c0-46c7-8bf0-f2179da9a290/content>.

133. Поліщук Я. Р. Види психологічного насильства в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2026. № 79. С. 111-114. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.79.21>.

134. Поліщук Я. Р. Газлайтінг як різновид психологічного насильства. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.)*. Одеса, 2022. С. 110-112. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed602c62-99cb-44b7-b041-16231bd087aa/content>.

135. Поліщук Я. Р. Мобінг як різновид психологічного насильства: кримінально-правовий аспект. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 трав. 2025 р.)*. Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С. 533-535. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/662110d2-8789-455c-8e56-b1224cb668da/content>.

136. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство у кримінальному праві України: законодавче визначення та доктринальне тлумачення. *Юридичний вісник*. 2025. № 6. С. 283-289. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2025.35>.

137. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство як актуальна проблема сьогодення: кримінально-правовий аспект. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.)*. Одеса: Фенікс, 2024. С. 403-404. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/045e9f35-318d-4ca5-a91b-2848a1bd42d5/content>.

138. Поліщук Я. Р. Стан наукової розробленості поняття «наси́льство» в законодавстві та доктрині кримінального права України. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 6. С. 87-91. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2025.16>.

139. Поштаренко О. В. Насильство. *Енциклопедія сучасної України*. Київ: Інст. енцикл. дослід. НАН України, 2020. Т. 22. С. 518-519. ULR: <https://esu.com.ua/article-70523>.

140. Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11 травня 2011 р. Київ: Дорадо-Друк, 2014. 189 с. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.

141. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16.11.2022 № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text>.

142. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг): проєкт Закону України від 02.10.2024 № 12088. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44972>.

143. Про внесення змін до статті 126-1 Кримінального кодексу України щодо питань систематичного вчинення домашнього насильства проєкт Закону від 06.12.2024 № 12290. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45380>.

144. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

145. Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 15.04.2008 № 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08/ed20080714/find?text=%CF%F1%E8%F5%EE%EB%EE%E3%B3%F7%ED%E8%E9+%E2%EF%EB%E8%E2#Text>.

146. Проєкт нового Кримінального кодексу України. *EUAM Ukraine*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
147. Прояви феномену газлайтингу, як форми психологічного насильства у сімейних відносинах / А. В. Кернас, Р. П. Шевченко, Ю. В. Чумаєва та ін. *Наукові перспективи*. 2023. № 8 (38). 23 с.
148. Психологія: підручник для педагогічних вузів. 2-ге вид. / за ред. Г. С. Костюка. Київ: Рад. школа, 1968. 571 с.
149. Рибалка В. В., Костюк Г. С. Психологічна теорія особистості. *Психологія і суспільство*. 2002. № 1. С. 10-17.
150. Рожко І. В. Вплив сугестивних технологій в рекламі на споживачів: емпіричне дослідження. *Магістерські студії: альманах*. Херсон; Івано-Франківськ: ХДУ, 2024. Вип. 24. С. 348-352.
151. Руська Правда / переклад В. Яременка. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>.
152. Саско О. І. Насильство як кримінально-правова категорія. Насильство: проблеми запобігання та протидії : монографія. Луцьк, 2023. С. 342-380.
153. Сахарова К. О., Чередніченко О. М., Липовська Н. А. Форми психологічного насильства в організаційному середовищі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 6. С. 97-103.
154. Сердюк П. П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 20 с.
155. Собко Г. М. Відмінність поняття психологічного та психічного насильства від психічного примусу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 80-82.

156. Собко Г. М. Співвідношення понять «примус», «примушування» та «наси́льство». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019 № 40. С. 117-120.
157. Сорокіна А. А. Мобінг та булінг в трудових відносинах . *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 134-138.
158. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2016. 424 с.
159. Соціальна педагогіка: підруч. / А. Капська, О. Безпалько, Р. Вайнола та ін. 4-е вид., випр. та допов. Київ: ЦУЛ, 2009. 488 с.
160. Степаненко О. О., Агапова К. В. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 323-327.
161. Степаненко О. В. Окремі питання кваліфікації домашнього насильства. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.): у 2 т. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 288-292.*
162. Степаненко О. В. *Психологічне насильство як форма домашнього насильства. Нове українське право*. 2023. №3. С.155-159.
163. Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2023. 420 с.
164. Степаненко О. В., Колодін Д. О. Щодо проблем кваліфікації домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 343-346. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/84.pdf.
165. Стрельцов Є. Л. Рациональный дискурс про кримінальне право: монографія. Київ: Юрінком Прес, 2024. 468 с.

166. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / упоряд. М. І. Хавронюк. Київ: Юрисконсульт, 2006. 550 с.
167. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: монографія. Київ: Міленіум, 2008. 216 с.
168. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навч. посібник. 2-ге вид. Київ: Каравела, 2013. 372 с.
169. Толкач А. М., Мишаста К. Б. Латентність домашнього насильства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 2. С. 139-144.
170. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
171. Хавронюк М. І. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (щодо термінологічного удосконалення кримінального закону). *Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України*: зб. Київ. ун-т права НАН України. Харків: Права людини, 2011. С. 144.
172. Хлопов А. О. Сутність сталкінгу як суспільно небезпечного діяння та роль інформації приватного характеру з ознаками таємниці у формуванні тактики поведінки переслідувача. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 404-409.
173. Хомич Т. М. Поняття насильства і примусу та їх співвідношення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Право. 2012. № 2(6). С. 1-17.
174. Храмцов О. М. Психічне насильство у кримінальному праві: поняття та ознаки *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 34. С. 130-134.
175. Христова Г. Теоретико-правові засади переборення колізій у законодавстві України про попередження насильства в сім'ї. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. №2 (57). С. 36-45.

176. Чабан О., Олексієнко А. Психосоматичні наслідки насильства в умовах війни: аналіз зв'язку з типом травматизації та рівнем стресу. *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2025. № 2, т. 10. С. 1-11.

177. Чебан О. М., Нечипоренко Т. А. Шкода та її види за чинним законом про кримінальну відповідальність та проектом нового Кримінального кодексу України; порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 4. С. 241-247.

178. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

179. Шаблистий В. В. Реальність як обов'язкова ознака погрози вбивством та особливості її встановлення органами внутрішніх справ. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 29-37.

180. Шакін Р. С. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми: дис. ... докт. філософії: 081. Харків, 2023. 214 с.

181. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності: навч. посібник. Харків: Право, 2006. 160 с.

182. Шовкова О. Д. Види ілюзії мислення у когнітивній психології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія*. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. № 7. С. 33-39.

183. Шугало А. Я. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081. Львів, 2025. 229 с. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/nauka/dorobok_zdobuvachiv/shugalo_d.pdf.

184. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ: КНТ, 2007. 360 с.

185. Act On Punishment Of Crime Of Stalking (Republic of Korea): Act No. 18083, 20 April 2021. *Korea Legislation Research Institute*. URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=63352&type=part&key=9.

186. Act on Special Cases Concerning the Punishment, etc. of Crimes of Domestic Violence (Republic of Korea): Act No. 5436, 31 December 1997. *Korea Legislation Research Institute*. URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=21869&lang=ENG.

187. Attride-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis. London: University of London, 1997. 223 p.

188. Bliss L. The Protection from Harassment Act 1997: failures by the criminal justice system in a social media age. *Journal of Criminal Law*. 2019. Vol. 83 (3). P. 217-228.

189. Bowcott O. Rape investigations 'undermined by belief that false accusations are rife'. *The Guardian*. 2013. 13 Mar. URL: <https://www.theguardian.com/society/2013/mar/13/rape-investigations-belief-false-accusations>.

190. Cinquegrana V., Marini M., Galdi S. Psychological abuse is not a problem! Exploring the role of domestic violence myths in psychological revictimization. *Frontiers in Psychology*. 2023. P. 1-11.

191. Code du travail. Partie législative (France): Ordonnance n° 2007-329 du 12 mars 2007. *Légifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050/.

192. Code pénal (France): Loi n° 92-683 du 22 juillet 1992 portant réforme des dispositions du livre Ier et des livres II à IV du code pénal. *Légifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/.

193. Codice Penale (Italia): Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398. *WIPO Lex*. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/479247>.

194. Controlling or Coercive Behaviour in an Intimate or Family Relationship. *Crown Prosecution*. 2023. URL:

<https://www.cps.gov.uk/prosecution-guidance/controlling-or-coercive-behaviour-intimate-or-family-relationship>.

195. Criminal Law Of The People's Republic Of China: adopted by the National People's Congress on 1 July 1979. URL: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/5375/CHN5375%20Eng3.pdf>.

196. Cyberbullying by Chinese adolescents after being cybervictimized: How does moral disengagement affect this process? / X. Li, R. P. Ang, X. Zhu, Z. Chen, Y. Wang, et al. *Journal of Interpersonal Violence*. 2025. 18 p. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/08862605251357837>.

197. Cyberbullying: What is it and how to stop it. *UNICEF*. URL: <https://www.unicef.org/stories/how-to-stop-cyberbullying>.

198. Cybersecurity Law of the People's Republic of China: passed by Standing Committee of the National People's Congress on 7 November 2016 / trans. by R. Creemers, G. Webster, P. Triolo. 2018. URL: <https://digichina.stanford.edu/work/translation-cybersecurity-law-of-the-peoples-republic-of-china-effective-june-1-2017/>.

199. Daum J. Cyberviolence Regulations. 2023. URL: <https://www.chinalawtranslate.com/en/cyberviolence-regulations/>.

200. Domestic Abuse Act: Act of the UK Parliament, 29 April 2021, c. 17. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/17/contents/enacted>.

201. Douglas H. Legal Systems Abuse and Coercive Control. *Criminology & Criminal Justice*. 2018. Vol. 18 (1). P. 84-99.

202. Fujiwara T., Okuyama M., Izumi M., Osada Y. The Cycle of Violence: Childhood Abuse History, Domestic Violence and Child Maltreatment among Japanese Mothers. *Psychologia Editorial Office*. 2010. Vol. 34 (4). P. 267-274.

203. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB): in the version published on 13 November 1998 / trans. by M. Bohlander. *Federal Ministry of*

Justice. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p2181.

204. Gutowski E. R., Goodman L. A. Coercive Control in the Courtroom: the Legal Abuse Scale (LAS). *Journal of Family Violence*. 2023. Vol. 38. P. 527-542.

205. Han D., Huh Y. A Study on the Diagnosis of Problems in the Current Stalking Punishment Act and the Improvement Measures from a Legislative Policy Perspective. *Korea Citation Index*. 2022. Vol. 30 (1). P. 225-256.

206. Han Y., Kim H., Nawon A. Factors Associated with Coping Behaviors of Abused Women: Findings from the 2016 Domestic Violence Survey. *Healthcare*. 2022. Vol. 10 (4). P. 1-14.

207. Harcèlement moral et violence interne. *INRS*. URL: <https://www.inrs.fr/risques/harcelements-violences-internes/ce-qu-il-faut-retenir.html>.

208. Harcèlement moral. *Direction de l'information légale et administrative (Premier ministre), Ministère chargé de la justice*. URL: <https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/F2354>.

209. Hatfield E., Cacioppo J. T., Rapson R. L. Emotional Contagion. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 240 p.

210. Häusliche Gewalt und ihre psychischen Folgen während der COVID 19 Pandemie Zentrale Befunde aus dem deutschsprachigen Raum / A. Lotzin et al. Bundesgesundheitsblatt, Gesundheitsforschung, Gesundheitsschutz. 2023. № 8. S. 920-929.

211. Hinduja S., Patchin J. W. Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying. Corwin, 2014. 312 p.

212. Hirigoyen M.-F. Le harcèlement moral: la violence perverse au quotidien. Paris: Syros, 1998. 210 p.

213. Hoel H., Zapf D., Einarsen S., Cooper C. Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice. 2nd edition. Boca Raton: CRC Press, 2010. 512 p.

214. Huang J., Zhong Z., Zhang H., Li L. Cyberbullying in Social Media and Online Games among Chinese College Students and Its Associated Factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. № 18(9). 12 p.
215. Jo B., Lim Y., Kim E., Cho J., Kang D. *Physical and mental health factors associated with aggression in the South Korean general population: a nationwide survey*. *BMC Public Health*. 2025. Vol. 25 (1). P. 1-9.
216. Johnson M. P. *A Typology of Domestic Violence: Intimate Terrorism, Violent Resistance, and Situational Couple Violence*. Boston: Northeastern University Press, 2008. 168 p.
217. Kim D. Half-Baked Stalking Punishment Law Without Victim Protection. *The Asia Business Daily*. URL: <https://view.asiae.co.kr/en/article/2021110807294479575>.
218. Kim N. First anti-stalking law takes effect in S. Korea. *Yonhap News Agency*. URL: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20211021002700315>.
219. Klein W., Wood S., Bartz J. A. A Theoretical Framework for Studying the Phenomenon of Gaslighting. *Personality and Social Psychology Review*. 2025. Vol. 30 (2). P. 195-215.
220. Kowalski R. M., Limber S. P., Agatston P. W. *Cyberbullying: Bullying in the Digital Age*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2008. 224 p.
221. Krahé B. *The Social Psychology of Aggression*. 2nd ed. Psychology Press, 2013. 398 p.
222. Kumari V. Emotional abuse and neglect: time to focus on prevention and mental health consequences. *The British Journal of Psychiatry*. 2020. Vol. 217 (5). P. 597-599.
223. Le Bon G. *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. London: T. Fisher Unwin, 1895. 130 p.
224. Leymann H. *Mobbing: Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wehren kann*. Hamburg: Rowohlt, 1993. 192 p.

225. Lynn S. J., Laurence J.-R., Kirsch I. Hypnosis, Suggestion, and Suggestibility: An Integrative Model. *American Journal of Clinical Hypnosis*. 2015. Vol. 57 (3). P. 314-329.
226. Macaulay P., Betts, L., Stiller, J., Bleirina K. Bystander responses to cyberbullying: The role of perceived severity, publicity, anonymity, type of cyberbullying, and victim response. *Computers in Human Behavior*. 2022. Vol. 131. P. 1-13.
227. MacKinnon C. A. Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination. New Haven: Yale University Press, 1979. 312 p.
228. Micklitz H. M., Glass C. M., Bengel J., Sander L. B. Efficacy of Psychosocial Interventions for Survivors of Intimate Partner Violence: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2024. Vol. 25 (2). P. 1000-1017.
229. Myers D., Abell J., Sani F. *Social Psychology*. 3d ed. New York: McGraw-Hill, 2020. 720 p.
230. North G. 'It was sort of like a globe of abuse'. A psychosocial exploration of child protection social work with emotional abuse. *Qualitative Social Work*. 2019. Vol. 18 (5). P. 834-851.
231. [O'Leary](#) K. D. Psychological abuse: a variable deserving critical attention in domestic violence. *Violence and victims*. 1999. Vol. 14 (1). P. 3-23.
232. [O'Leary](#) K. D., [Maiuro](#) R. D.. Psychological Abuse in Domestically Violent Relationships. New York: Springer Publishing Company, 2001. 248 p.
233. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Malden, MA: Blackwell Publishers, 1993. 140 p.
234. Park S., Lee Y., Jang H., M. Jo. Violence Victimization in Korean Adolescents: Risk Factors and Psychological Problems. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2017. Vol. 14 (5). P. 1-11.
235. Personal Information Protection Law of the People's Republic of China: enacted by the Standing Committee of the National People's Congress on 20 August 2021. URL: <https://personalinformationprotectionlaw.com>.

236. Pligt J., Vliek M. *The Psychology of Influence: Theory, Research and Practice*. Routledge, 2016. 250 p.
237. Raver J. L., Jensen J. M., Lee J. Destructive Criticism Revisited: Appraisals, Task Outcomes, and the Moderating Role of Competitiveness. *Applied Psychology*. 2012. Vol. 61 (2). P. 177-203.
238. Robert-Diard P. France Télécom: la Cour de cassation reconnaît le «harcèlement moral institutionnel». *Le Monde*. URL: https://www.lemonde.fr/societe/article/2025/01/21/france-telecom-la-cour-de-cassation-reconnait-le-harcèlement-moral-institutionnel_6508850_3224.html.
239. Roland D. Maiuro. *Perspectives on Verbal and Psychological Abuse*. New York: Springer Publishing Company, 2015. 268 p.
240. Ryan W. *Blaming the Victim*. New York: Pantheon Books, 1971. 368 p.
241. Selkie E. M. Kota R. Chan Y. F. Moreno M. Cyberbullying, depression, and problem alcohol use in female college students: A multisite study. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 2015. Vol. 18 (2). P. 79-86.
242. Serious Crime Act 2015 (United Kingdom): Act of Parliament, 3 March 2015, c. 9, s. 76. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/section/76/enacted>.
243. Smith P. K. School-based interventions to address bullying. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri. Estonian Journal of Education*. 2016. Vol. 4 (2). P. 142-164.
244. Stark E. Coercive Control and the Entrapment of Women. *Personal and Social Psychology Review*. 2009. Vol. 13 (4). P. 265-278.
245. Supreme People's Court and Supreme People's Procuratorate Interpretation on Several Issues Regarding the Applicable Law in Cases of Using Information Networks to Commit Defamation and Other Such Crime. URL: <https://www.chinalawtranslate.com/en/spc-and-spp-interpretation-on-internet-speech-crimes/>.

246. Sweet P. L. The Sociology of Gaslighting. *American Sociological Review*. 2019. Vol. 84 (5). P. 851-875.
247. Tinelli L., Destratis P., Curci A., Schincariol A., Melis G., Scarpazza C. Are psychologists aware of group psychological abuse? A survey on awareness of the phenomenon among Italian psychologists. *Frontiers in Psychology*. 2026. Vol. 17. P. 1-16.
248. Walker L. E. The Battered Woman. 1st ed. Harper & Row, 1979. 270 p.
249. What Is Cyberbullying. URL: <https://www.stopbullying.gov/cyberbullying/what-is-it>.
250. Yoshihama M., Horrocks J., Kamano S. The role of emotional abuse in intimate partner violence and health among women in Yokohama, Japan. *American Journal of Public Health*. 2009. Vol. 99 (4). P. 640-653.
251. Zekun Y. China intensifies crackdown on misuse of personal data. *China Daily*. 2026. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202601/24/WS6974053ea310d6866eb35807.html>.
252. Zimbardo P. G. The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil. *Forum Philosophicum*. 2009. Vol. 14 (1). P. 166-168.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Поліщук Я. Р. Стан наукової розробленості поняття «наси́льство» в законодавстві та доктрині кримінального права України. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 6. С. 87-91. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2025.16>.
2. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство у кримінальному праві України: законодавче визначення та доктринальне тлумачення. *Юридичний вісник*. 2025. № 6. С. 283-289. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2025.35>.
3. Поліщук Я. Р. Види психологічного насильства в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2026. № 79. С. 111-114. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.79.21>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Поліщук Я. Р. Газлайтінг як різновид психологічного насильства. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 110-112. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed602c62-99cb-44b7-b041-16231bd087aa/content>.*
5. Поліщук Я. Р. Віктимблеймінг: поняття та його прояви в сучасному суспільстві. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 262-264.*

URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/79425838-23c0-46c7-8bf0-f2179da9a290/content>.

6. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство як актуальна проблема сьогодення: кримінально-правовий аспект. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.). Одеса: Фенікс, 2024. С. 403-404. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/045e9f35-318d-4ca5-a91b-2848a1bd42d5/content>.

7. Поліщук Я. Р. Мобінг як різновид психологічного насильства: кримінально-правовий аспект. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 трав. 2025 р.). Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С. 533-535. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/662110d2-8789-455c-8e56-b1224cb668da/content>.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Теоретичні висновки, сформульовані у дисертації, доповідалися та обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» «Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану» (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.) – дистанційна участь; Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) – дистанційна участь; Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) – дистанційна участь; Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 р.) – очна участь.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перший заступник начальника Головного
управління Національної поліції
в Одеській області
начальник слідчого управління
полковник поліції

Сергій КОНОВАЛЬЧУК

«5» травня 2026 року

АКТ

впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Поліщук Яни Романівни на тему: «Кримінальна відповідальність за
психологічне насильство» в практичну діяльність Головного управління
Національної поліції в Одеській області

Комісія у складі:

голови: заступника начальника слідчого управління ГУНП в Одеській
області полковника поліції Продун Олени Сергіївни;

членів: т.в.о. заступника начальника слідчого управління ГУНП в
Одеській області підполковника поліції Телеги Антона Володимировича та
т.в.о. заступника начальника слідчого управління ГУНП в Одеській області
підполковника поліції Бондара Віталія Федоровича

склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного
дослідження Поліщук Яни Романівни на тему: «Кримінальна
відповідальність за психологічне насильство» на здобуття наукового
ступеня вищої освіти з галузі знань 08-Право, спеціальності 081-Право
доктора філософії заслуговують практичного використання у практичній
діяльності слідчого управління Головного управління Національної поліції
в Одеській області.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Публікації

1. Поліщук Я. Р. Стан наукової розробленості поняття «насильство»
в законодавстві та доктрині кримінального права України. *Juris Europensis
Scientia*. 2025. № 6. С. 87-91.

2. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство у кримінальному праві
України: законодавче визначення та доктринальне тлумачення. *Юридичний
вісник*. 2025. № 6. С. 283-289.

3. Поліщук Я. Р. Види психологічного насильства в кримінальному
праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*.
Серія: Юриспруденція. 2026. № 79. С. 111-114.

4. Поліщук Я. Р. Газлайтінг як різновид психологічного насильства.
Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 110-112.

5. Поліщук Я. Р. Віктимблеймінг: поняття та його прояви в сучасному суспільстві. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 262-264.

6. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство як актуальна проблема сьогодення: кримінально-правовий аспект. Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.). Одеса: Фенікс, 2024. С. 403-404.

7. Поліщук Я. Р. Мобінг як різновид психологічного насильства: кримінально-правовий аспект. Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 трав. 2025 р.). Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С. 533-535.

Члени комісії:

**Заступник начальника
СУ ГУНП в Одеській області
полковник поліції**

Олена ПРОДУН

**Т.в.о. заступника начальника
СУ ГУНП в Одеській області
підполковник поліції**

Антон ТЕЛЕГА

**Т.в.о. заступника начальника
СУ ГУНП в Одеській області
підполковник поліції**

Віталій БОНДАР

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова

Київського районного суду м.

Одеси

Сергій ЧВАНКІН

25 травня 2026 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Поліщук Яни Романівни на тему: «Кримінальна відповідальність за
психологічне насильство» в практичну діяльність Київського районного
суду м. Одеси

Комісія у складі:

1. Судді Прохорова П.А.;
2. Судді Іванчука В.М.;
3. Борщова І.О.

склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Поліщук Яни Романівни на тему: «Кримінальна відповідальність за психологічне насильство» на здобуття наукового ступеня вищої освіти з галузі знань 08-Право, спеціальності 081-Право доктора філософії заслуговують практичного використання у практичній діяльності Київського районного суду.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Поліщук Я. Р. Стан наукової розробленості поняття «насильство» в законодавстві та доктрині кримінального права України. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 6. С. 87-91.
2. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство у кримінальному праві України: законодавче визначення та доктринальне тлумачення. *Юридичний вісник*. 2025. № 6. С. 283-289.
3. Поліщук Я. Р. Види психологічного насильства в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2026. № 79. С. 111-114.
4. Поліщук Я. Р. Газлайтінг як різновид психологічного насильства. Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Національного

університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 110-112.

5. Поліщук Я. Р. Віктимблеймінг: поняття та його прояви в сучасному суспільстві. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 262-264.

6. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство як актуальна проблема сьогодення: кримінально-правовий аспект. Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.). Одеса: Фенікс, 2024. С. 403-404.

Поліщук Я. Р. Мобінг як різновид психологічного насильства: кримінально-правовий аспект. Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 трав. 2025 р.). Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С. 533-535.

Суддя
Київського районного суду
м. Одеси

Суддя
Київського районного суду
м. Одеси

Суддя
Київського районного суду
м. Одеси

Прохоров П.А.

Іванчук В.М.

Борщов І.О.

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Поліщук Яни Романівни на тему: «Кримінальна відповідальність за
психологічне насильство» в навчальну та науково-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: *голови* – проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н., професора Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія», Л.М. Кузнецової, декана факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції), д.ю.н., професора Д.О. Колодіна, завідувача кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н., доцента О.В. Степаненко, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Поліщук Яни Романівни на тему: «Кримінальна відповідальність за психологічне насильство» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право» використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін Загальної та Особливої частин кримінального права, спецкурсів «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», «Кваліфікація кримінальних правопорушень», а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, науковців.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширити обсяг матеріалу, що викладається у рамках навчальних дисциплін Загальної та Особливої частин кримінального права, спецкурсів «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», «Кваліфікація кримінальних правопорушень», зокрема, розширити питання щодо кримінальної відповідальності за психологічне насильство.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі наукових праць, основними з яких є наступні публікації:

1. Поліщук Я. Р. Стан наукової розробленості поняття «насильство» в законодавстві та доктрині кримінального права України. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 6. С. 87-91.

2. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство у кримінальному праві України: законодавче визначення та доктринальне тлумачення. Юридичний вісник. 2025. № 6. С. 283-289.

3. Поліщук Я. Р. Види психологічного насильства в кримінальному праві України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2026. № 79. С. 111-114.

4. Поліщук Я. Р. Газлайтінг як різновид психологічного насильства. Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 110-112.

5. Поліщук Я. Р. Віктимблеймінг: поняття та його прояви в сучасному суспільстві. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 262-264.

6. Поліщук Я. Р. Психологічне насильство як актуальна проблема сьогодення: кримінально-правовий аспект. Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.). Одеса: Фенікс, 2024. С. 403-404.

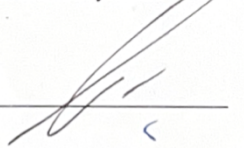
7. Поліщук Я. Р. Мобінг як різновид психологічного насильства: кримінально-правовий аспект. Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 трав. 2025 р.). Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С. 533-535.

Використання зазначених результатів дозволило більш повно та ґрунтовно викласти матеріали вказаних навчальних дисциплін та надати здобувачам Національного університету «Одеська юридична академія» відомості кримінальну відповідальність за психологічне насильство.

Голова комісії: _____

Галина УЛЬЯНОВА

Людмила КУЗНЕЦОВА

Денис КОЛОДІН

Оксана СТЕПАНЕНКО